คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย

โดย

นางสาววัชหนีย์ เสนาะล้ำ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาศิลปศาสตร์บัณฑิต (โบราณคดี)

ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

ภาคการศึกษาต้น ปีการศึกษา 2530

ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้นับสารนิพนธ์ฉบับนี้ เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตร ปริญญาศิลปศาสตร์บัณฑิต (โบราณคดี)

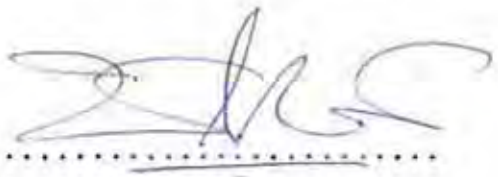

.....

หัวหน้าภาควิชาโบราณคดี

คณะกรรมการตรวจสารนิพนธ์.....ประธานกรรมการ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

.....กรรมการ

.....กรรมการ

วันที่.....เดือน.....พ.ศ.....

อาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์.....

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ได้ผ่านการตรวจสอบ
จากคณะกรรมการสอบแล้วได้คะแนน

A

ภาควิชาโบราณคดี

กิตติกรรมประกาศ

สารนิพนธ์ฉบับนี้ คงไม่อาจสำเร็จสมบูรณ์ลงได้ ถ้าปราศจากเสียซึ่งความร่วมมือ และให้ความช่วยเหลือจากบุคคลต่าง ๆ ซึ่งคอยให้คำปรึกษา แนะนำ ให้ข้อมูล และให้ข้อแนะนำต่าง ๆ ซึ่งทองขอขอบพระคุณเป็นอย่างสูงมา ณ. ที่นี้ คือ

อ.มยุรี วีระประเสริฐ ที่ช่วยกรุณารับเป็นอาจารย์ที่ปรึกษาสารนิพนธ์ฉบับนี้ ผศ.ผาสุข อินทราวุธ , ดร.มรว.สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ , อาจารย์ สมิทธิ ศิริภัทร ที่ช่วยกรุณาให้คำแนะนำ ขอขอบคุณ คุณธราพงศ์ และคุณอมรา ศรีสุชาติ สำหรับข้อแนะนำบางประการ คุณสังครี ประพัฒน์ทอง หัวหน้างานทะเบียนและคลังพิพิธภัณฑ์ฯ พระนคร และคุณ พัชนี จันทรสาขา รองหัวหน้างานทะเบียนและคลังพิพิธภัณฑ์ฯ พระนคร ในความกรุณาให้เอื้อเฟื้อข้อมูล และรูปของโบราณวัตถุภายในพิพิธภัณฑ์ฯ พระนคร เพื่อใช้ประกอบในสารนิพนธ์ฉบับนี้ คุณนวรเวท รุ่งรุจี หัวหน้าหน่วยศิลปากรที่ 6 อ.พิมาย และ คุณ ทนงศักดิ์ หาญวงษ์ ที่กรุณาให้ข้อมูล และที่พักในการเดินทางไปหาข้อมูลที่จังหวัดนครราชสีมา ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่ประจำอุทยานประวัติศาสตรพนมรุ้ง ที่กรุณาให้ข้อมูล และความสะดวกในการถ่ายรูปโบราณวัตถุสถาน ขอขอบคุณหัวหน้าพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จังหวัดขอนแก่นที่กรุณาเอื้อเฟื้อในการนำทาง คุณกษมา เกาไศยานนท์ ที่กรุณาเอื้อเฟื้อ และให้ที่พัก ในจังหวัดขอนแก่น และขอขอบคุณชาวบ้านในเขต จังหวัด นครราชสีมา , บุรีรัมย์ , สุรินทร์ และขอนแก่น ทุกท่านที่กรุณาอนุเคราะห์ในการบอกทาง และให้อาศัยรถในการเดินทางไปถ่ายรูป และเก็บข้อมูลโบราณวัตถุสถานในเขตจังหวัดนั้น ๆ

ขอขอบคุณ คุณอนงค์ หนูแป้น เจ้าหน้าที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ที่กรุณาเอื้อเฟื้อ หนังสือประกอบการทำสารนิพนธ์ฉบับนี้ และเป็นธุระให้ในการติดต่อภายในพิพิธภัณฑ์ พระนคร คุณอภิเศก เทพคุณ ที่ช่วยแนะนำหนังสือ และ คุณชนกุมล ยิ่งกล้า ซึ่งทั้งสองท่านนี้ได้กรุณาเป็นเพื่อนร่วมในการเดินทางไปหาข้อมูล ในเขตจังหวัดภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และขอขอบคุณเพื่อนบรรดาเพื่อน ๆ ที่แสนดีทั้งหลาย อันได้แก่ คุณไชติกานุช เจริญมิตร , คุณจรัญใจ พิกเพ็ญ , คุณสุวิมล วัลเครือย์ , คุณมลฤดี อัศวพลังกูล ที่ช่วยแปลเอกสารภาษาต่างประเทศ คุณพัชรี คุณะสาร , คุณอนันต์ กลิ่นโพธิ์กลับ ที่กรุณาช่วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

หาอุปกรณ์ในการถ่ายภาพในการเดินทางไปสำรวจฯ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คุณยุภาวดี ชูเทียนธรรม , คุณสมหิริ ม่วงประยูร , คุณรัตนา โอพสุกุล , คุณกุมล มหาวัน และคุณรุ่งนภา สื่อวีระชัย ในความช่วยเหลือทุกประการ

และขอขอบคุณ น้อง ๆ ที่น่ารัก อันได้แก่ คุณวันเพ็ญ พงษ์เสถียรศักดิ์ คุณสาหรี ผลฉาย และคุณโคจิเรช ศูรัตน์ สำหรับความช่วยเหลือด้วยดี และรวมทั้งบรรดาพี่ๆ เพื่อนๆ และน้องๆ ที่กรุณาให้กำลังใจ และถามไถ่ตลอดมา

ในท้ายสุดขอกราบขอบพระคุณบิดา มารดา ผู้ซึ่งเป็นกำลังใจ และสนับสนุนในการทำสารนิพนธ์ฉบับนี้ และรวมทั้งขอขอบคุณความพยายาม และความอดทนในการต่อสู้อุปสรรค ตลอดการทำสารนิพนธ์ฉบับนี้ของข้าพเจ้าเองมา ณ ที่นี้ด้วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

คำนำ

ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ได้มีการรับเอาศิลป และ ความเชื่อ โดยมีต้นแบบมาจากอินเดีย ศิลปและความเชื่อเหล่านี้ได้เข้ามามีบทบาทต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชนในดินแดนแถบนี้เป็นอันมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านศาสนาหรือความเชื่อ ซึ่งโบราณวัตถุและโบราณสถานที่พบส่วนมากก็ล้วนแต่เป็นของที่สร้างขึ้นเนื่องในศาสนา ทั้งศาสนาพุทธ และ พราหมณ์

ประติมากรรมรูปเคารพเนื่องจากลัทธิความเชื่อทางศาสนานั้นมีเป็นจำนวนมาก ไม่ว่าจะเป็น พระพุทธรูป พระโพธิสัตว์โลเกศวร นางปัญญาปารมี และรูปเคารพอื่น ๆ เนื่องในศาสนาพุทธ หรือ รูปเคารพพระวิษณุ พระศิวะ พระพรหม พระอุมา หรือ พระลักษมี ในศาสนาพราหมณ์ ซึ่งนอกจากเทพเด่น ๆ ในทั้งสองศาสนานี้แล้ว ยังปรากฏมีการทำประติมากรรมเทพชั้นรองอื่น ๆ อีกด้วย เทพชั้นรองที่จะมีความสำคัญขึ้นมาเหนือเทพชั้นรององค์อื่น ๆ และยังมีบทบาททั้งในศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ซึ่งก็ได้แก่พระอินทร์ ประติมากรรมรูปสลักของพระอินทร์ มักจะพบเห็นได้ทั่วไปบนทับหลัง หน้าบัน หรือ กลีบขนุน และในประติมากรรมลักษณะอื่น ๆ อีกมาก สำหรับในสารนิพนธ์ฉบับนี้ เน้นในการศึกษาถึงคติความเชื่อของพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย ซึ่งจะพบอยู่ในขอบเขตของภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ซึ่งสามารถมองเห็นได้ชัดเจน และมีจำนวนประติมากรรมมากพอที่จะสามารถนำมาใช้ในการศึกษา

สารนิพนธ์ฉบับนี้เป็นเพียงการรวบรวมข้อมูลเบื้องต้นเท่านั้น จึงหวังเป็นอย่างยิ่งที่จะทำความสนใจให้แก่ผู้ที่ต้องการค้นคว้าหาความรู้ในเรื่องราวเหล่านี้ให้ได้ประโยชน์สืบต่อไป

วัชทนีย์ เสนาะล้ำ

พฤศจิกายน พ.ศ.2530

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

สารบัญ

หน้า

คำนำ

กิตติกรรมประกาศ

บทที่ 1 กำเนิดและประวัติของพระอินทร์.....1

การกำเนิดของพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์.....1

ชายาและโอรสของพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์.....4

อาวุธของพระอินทร์และสิ่งของที่ทรงถือ.....6

พาหนะของพระอินทร์.....13

ที่อยู่ของพระอินทร์.....15

บทบาทของพระอินทร์ในยุคต่าง ๆของศาสนาพราหมณ์.....16

การกำเนิดของพระอินทร์(ท้าวสักกะ)ในศาสนาพุทธ.....21

ชายาและโอรสของท้าวสักกะ.....24

ลักษณะของท้าวสักกะ.....26

หน้าที่ของท้าวสักกะ.....27

ที่อยู่ของท้าวสักกะ.....30

อาวุธของท้าวสักกะและสิ่งของที่ทรงถือ.....31

พาหนะของท้าวสักกะ.....33

บทที่ 2 ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่พบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้....36

จัมปา.....37

กัมพูชา.....39

พม่า.....46

ลาว.....47

อินโดนีเซีย.....47

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

หน้า

บทที่ 3 ประติมากรรมพระอินทร์ที่พบในประเทศไทย ในยุคแรก.....49
ประติมากรรมพระอินทร์ที่ปรากฏตามลำพัง.....51
ประติมากรรมพระอินทร์ที่เป็นองค์ประกอบของพระพุทธเจ้า....53
ประติมากรรมพระอินทร์ที่ปรากฏกายประกอบเรื่องชาดกต่างๆ..55
บทที่ 4 ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏในศิลปกรรมแบบเขมร
ในประเทศไทย.....59
พระอินทร์ในศิลปกรรมเขมร.....65
พระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย.....67
บทสรุป.....148
บรรณานุกรมภาษาไทย.....153
บรรณานุกรมภาษาอังกฤษ.....157

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 1

กำเนิดและประวัติของพระอินทร์

การกำเนิดของพระอินทร์ในคัมภีร์พราหมณ์

เรื่องกำเนิดของพระอินทร์นั้นค่อนข้างสับสนยุ่งยาก โดยยังไม่สามารถสรุปได้แน่นอนว่าผู้ใดคือบิดามารดาที่แท้จริงของพระอินทร์ เนื่องจากในคัมภีร์สันสกฤตในแต่ละยุคสมัยก็ได้กล่าวอ้างถึงผู้ให้กำเนิดพระอินทร์ที่แตกต่างกัน แม้ในคัมภีร์เล่มเดียวกันก็ยังมีข้อความบางตอนที่ขัดแย้งกันเองเกี่ยวกับกำเนิดของพระอินทร์ แต่ที่ตรงกันและค่อยข้างแน่นอนอย่างหนึ่งคือ พระองค์มิใช่สวยัมภู หรือ เทพผู้เกิดเอง(สวยมภู)[1] แม้ในคัมภีร์จะมีข้อความตรงกันในเรื่องที่พระองค์ไม่ใช่สวยัมภู แต่ก็ไม่มีคัมภีร์เล่มใดกล่าวอ้างรายละเอียดที่แน่นอนลงไป เกี่ยวกับ รูปร่าง ลักษณะของบิดา มารดา ของพระอินทร์ไว้ ดังนั้นในขั้นนี้ก็คงเป็นเพียงการรวบรวมรายชื่อของผู้ให้กำเนิดพระอินทร์ที่ปรากฏในคัมภีร์ต่าง ๆ ซึ่งบางคัมภีร์ที่กล่าวถึงผู้ให้กำเนิดพระอินทร์ ก็มีเพียงการเอ่ยถึงเอาไว้เท่านั้น มิได้ให้รายละเอียดใด ๆ เลย

ในอันดับแรกที่จะกล่าวถึงผู้ให้กำเนิดพระอินทร์นั้น ปรากฏในคัมภีร์ฤคเวท ซึ่งตอนหนึ่งกล่าวว่า เทยาส (เทยาสฺ)[2] หรือ เยาอุส[3] เป็นบิดาของพระองค์ หรือกล่าวว่าเป็นโอรสของเทยาส และปฤถิวี[4] และเป็นพี่น้องร่วมบิดากับพระอัคนี ซึ่งเทยาส ก็หมายถึงฟ้า ส่วนปฤถิวี ก็หมายถึงดิน ซึ่งก็มิได้ให้ความกระจ่างอะไรมากนัก

นอกจากนี้ในคัมภีร์อถรรเวทก็ว่าพระอินทร์กับพระอัคนี เป็นพี่น้องกัน แต่

---

1. เกื้อกิมธ์ นาคบุปผา "พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย" วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย , 2520 , หน้า 54
2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 58
3. A.C.CLAYTON "THE REGVEDA AND VEDIC RELIGION" หน้า 73
4. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "พระเป็นเจ้าของพราหมณ์" หน้า 96

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

แต่ที่จะเป็นที่น้องร่วมบิดาคังในคัมภีร์ฤคเวทแต่กลับมีมารดาร่วมกันคือ เอกาษฎกา (เอกาษ-ฎกา)[1] หรือเทวินิษฎริ หรือศรี[2] ผู้เป็นธิดาแห่งพระชาบดี แต่ก็ไม่ได้บอกไว้ว่าบิดาของพระอินทร์หรือสวามีของนาง เอกาษฎกาเป็นใคร และพระอินทร์กับพระอัคนีจะมีบิดาอันเดียวกันหรือไม่ก็ยังไม่สามารถสรุปได้ ในคัมภีร์ยังกล่าวอีกว่า นางเอกาษฎกาให้น้ำเพื่อดื่มอย่างแรงกล้าจึงได้ให้กำเนิดพระอินทร์ผู้รุ่งโรจน์[3] ซึ่งถ้าเป็นไปตามนี้ พระอินทร์และพระอัคนีอาจเกิดเนื่องมาจากการบำเพ็ญพรตของนางเอกาษฎกา โดยไม่จำเป็นต้องมีบิดาก็อาจเป็นได้ ในคัมภีร์พราหมณะก็ได้กล่าวถึง พระประชาบดี แต่มิได้กล่าวว่าเป็นบิดาของพระอินทร์ แต่กลับเป็นผู้สร้างพระอินทร์เองเลยทีเดียว[4] ซึ่งก็เท่ากับเป็นมารดาของพระอินทร์ ซึ่งก็ค่อนข้างสับสนอยู่มาก ส่วนการที่มักจะปรากฏให้พระอินทร์กับพระอัคนีเป็นพี่น้องกันนั้น คงเพราะความเกี่ยวพันกันระหว่างไฟกับสายน้ำ เนื่องจากพระอินทร์เป็นเทพแห่งน้ำและฝน ซึ่งเมื่อเวลาน้ำท่วมก็เหมือนมีประกายไฟพุ่งลงมา และเทพทั้งสองก็ยังเป็นเทพที่มีความสำคัญอย่างยิ่งในยุคพระเวท

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ตอนหนึ่งในคัมภีร์ฤคเวท ได้กล่าวไว้ว่า บิดาของพระองค์ได้สร้างวัชระไว้ทั้ง ๆ ที่มีข้อความอีกแห่งหนึ่งกล่าวไว้ว่า ตวัษฎา (ตวษฎฤ)[5] เป็นผู้สร้างวัชระของพระอินทร์[6] และเมื่อเกิดมาพระองค์ก็ดื่มน้ำโสมเหมือนลูกวางที่กระหายน้ำ[7] ในข้อความ

---

1. A.C.CLAYTON "เรื่องเดิม" หน้า 73
2. ผ.ศ. อุดม รุ่งเรืองศรี "เทวดาพระเวท" หน้า 45
3. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 58 4. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 61
5. ในเรื่องเทวดานุกรมในวรรณคดี ได้กล่าวไว้ว่า พระอินทร์เป็นโอรสของพระมหาสดฤ ซึ่งก็น่าจะเป็นองค์เดียวกับ ตวษฎฤ และยังได้กล่าวอีกว่า มีชายาคือเทวินิษฎิกร ซึ่งเป็นมารดาของพระอินทร์ แต่ก็ไม่สามารถบอกได้ว่า เทวินิษฎิกร เป็นองค์เดียวกับนางอทิติหรือไม่ , ประจักษ์ ประภาพิทยากร "เทวดานุกรมในวรรณคดี" หน้า 179
6. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 58
7. A.C.CLAYTON "เรื่องเดิม" หน้า 74

บางตอนกล่าวว่า ทวัยษา คือผู้ซึ่งพระอินทร์ปรารถนาตั้งแต่แรกที่พระองค์เกิดขึ้น และบางตอนก็กล่าวว่า ตรงทำให้มารดาเป็นม่าย ดังนั้นทวัยษาก็น่าจะเป็นบิดาของพระอินทร์[1] ถ้าเหตุที่ทรงสังหารบิดานั้นไม่ปรากฏ แต่ก็มีผู้กล่าวว่าพระองค์ประมาทวัตรเพื่อจะได้ดื่มน้ำโสม[2] ซึ่งก็ดูออกจะเกินกว่าเหตุไปสักหน่อย ส่วนทางด้านของพระอินทร์ นาย GRIFFITH กล่าวว่าคือนาง อทิติ[3] เนื่องจากในคัมภีร์ปุราณะไม่มีการกล่าวว่าเทพมารดาของพระอินทร์คือนางอทิติ[4] แต่ในเทพปกรณัมในสมัยหลังกล่าวว่า สวาหาของนางอทิติคือ กัศยปะ (กศยปะ)[5] และยังว่าพระอินทร์เป็นโอรสของกัศยปะกับนางอทิติ ซึ่งก็ไม่แน่ว่าทวัยษากับ กัศยปะ จะเป็นองค์เดียวกันหรือไม่

ในคัมภีร์ฤคเวท เหมาะสมกล่าวถึงกำเนิดของพระอินทร์และพระอัคนีโดยไม่กล่าวถึงบิดามารดา แต่ว่าเกิดจากสองส่วนของปุรุษะ[6] ซึ่งเรื่องนี้ไม่ปรากฏ และในคัมภีร์ฤคเวทยังกล่าวว่า ตรงหน้า สวรรค์ และโลกไม่สร้างพระอินทร์ขึ้นเพื่อเป็นผู้ทำลายอสูรย์หวก วฤตระ และบางตำว่า ไสมะเป็นผู้ให้กำเนิดพระอินทร์[7]

ในสมัยมหากาพย์มักจะกล่าวว่า บุคคลธรรมดาก็จะเป็นพระอินทร์ได้ถ้าทำพิธีอัศวเมธ[8] ถึง 100 ครั้ง และเมื่อเป็นพระอินทร์ก็จะมีระยะเวลาปกครองทวยเทพ

---

1. LOUIS RENOU "VEDIC INDIA" หน้า 61 2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 59
3. RALPH T.H.GRIFFITH "THE HYMNS OF THE RGVEDA" หน้า 168
4. ผ.ศ. อุดม รุ่งเรืองศรี "เรื่องเดิม" หน้า 45
5. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 58
6. A.C.CLAYTON "เรื่องเดิม" หน้า 73 7. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 73
8. พิธีอัศวเมธทำได้เฉพาะผู้ที่เป็นพระราชาเท่านั้น วิธีทำคือการบูชาไฟ สมโภชม้า แล้วปล่อยม้าไป โดยมีกองทัพตามไปด้วย ม้านั้นไปถึงเมืองใด เมืองนั้นต้องต้อนรับด้วยความเคารพ ถ้าเมืองใดแข็งข้อก็ต้องรบกับกองทัพที่ตามไป เมื่อม้าตัวนี้ท่องเที่ยวไปได้ครบ 1 ปี โดยไม่มีใครขัดขวางก็นำม้านั้นกลับ ทำพิธีสมโภช แล้วฆ่าม้านั้นบูชายัญ , ส. พลายน้อย "เทวนิยาย" หน้า 225

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

เพียง 500 ปีเท่านั้น จากนั้นก็จะมีเทพองค์ใหม่ปกครองแทน หรืออาจเป็นมนุษย์ที่มีบุญขึ้นปกครองแทน นอกจากนี้ในวิษณุปุราณะยังกล่าวถึงมนุษย์ที่เหาะเหินเดินอากาศได้ขึ้นเป็นเทพอันดับโดยการบำเพ็ญตบะ จนทำให้เทพเจ้าต่างตกใจ และต้องไปขัดขวางตบะของมนุษย์เหล่านั้นเสียหลายครั้ง[1]

อย่างไรก็ตามก็ยังไม่สามารถสรุปเกี่ยวกับกำเนิดของพระอินทร์ได้ เพราะตำนานเล่าขานแต่ละฉบับก็มีเนื้อหาต่างกัน และการศึกษาก็ยังมีการค้นคว้าเพิ่มเติมเปลี่ยนแปลง เพื่อประโยชน์ในการใช้สอยเกี่ยวกับศรัทธา และความเชื่อ ซึ่งมีจำเป็นต้องการรวบรวมขึ้นเพื่อเป็นการสะดวกต่อการศึกษา

ภาษาและโวหารของพระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต

ในคัมภีร์พระเวทและวรรณคดีสันสกฤตมีพระนามของพระอินทร์ชื่อ อินทร (อินฺทฺร) ลักษณะของอินทราสีอาจจะปรากฏในลักษณะของมนุษย์ธรรมดา คือ มี 2 กร แต่บางครั้งจะปรากฏมี 3 เนตร มี 2 กร หรือ 4 กร ทรงถืออาวุธ วัชระ (สายฟ้า) ธนู ลูกศร ประคำ และประจำนอภัย ธงมหิรัฐมณฑ์ และเครื่องประดับตกแต่งต่าง ๆ มากมาย ตัวอย่างเช่น หานนะ[3] ในวรรณคดีสันสกฤตกล่าวว่าพระอินทร์มีชื่อเรียกพระองค์เดียว แต่มีการเรียกกันต่าง ๆ ไปหลายชื่อ นอกจากชื่ออินทราแล้วยังเรียกว่า ศรี ศักรา มโหนิ อินทรศักติ ปุโลมชา[4] นอกจากนี้ยังมีชื่อว่า เปาโลมี เนื่องจากเป็นอิสริยยศของแพศย์ปุโลมัน[5] นอกจากนี้ยังมีชื่อ ไอนทรี (ไอนฺทฺรี)[6] อีกด้วย ความเหมาะสมนี้คืออินทราณีในชุดแรก ๆ ก็ล้วนมีความคู่ไปกับพระอินทร์ ดังจะเห็นได้จาก ที่มีการศึกษาระดับมาตรวมรูปเคารพของอินทราณีแยกออกมาโดยลำพังมิได้เป็นองค์ประกอบอยู่ในระดับมาตรวมของพระอินทร์ แต่ละ

---

1. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 62 2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 64
3. ผาสุข อินทราวุธ "รูปเคารพในศาสนาฮินดู" หน้า 69
4. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "เรื่องเดิม" หน้า 59
5. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 65 6. "เรื่องเดียวกัน หน้า 65

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ไว้เป็นสิ่งแสดงความเคารพ และความรักษาของผู้สร้างเอาไว้ ในอินเดียที่มีต่ออินทรา

ประติมากรรมอินทรานี ในอินเดียมีน้อยมาก เช่นเดียวกับประติมากรรมรูปเทวีทั่วไปที่กำลังในขณะนั้น โดยจะทำเป็นรูปเคารพ ยืนตรง มีสี่กร ถือสิ่งประดับและอาวุธต่างๆ ซึ่งอาจมีช้างเอราวัณเป็นส่วนประกอบในภาพด้วย

นอกจากนี้ในคัมภีร์ศักติยังได้กล่าวถึงเทวี ซึ่งมีชื่อว่าอินทราณี หรือรูปเคารพของอินทรานี ซึ่งเป็นศักติของพระอินทร์ แต่ก็มีชื่อเรียกอื่นๆ[2] อีกมากมาย ได้แก่ BRAHMI, MAHESVARI, KAUMARI, VAISHNAVI, VARAHI และ , CAMUNDA [3]

สิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของอินทรานี ในฐานะที่ทรงเป็นชายาหรือ ศักติของพระอินทร์ ซึ่งคงความสำคัญไว้ตลอดในศาสนาพราหมณ์

ส่วนโอรสของพระอินทร์ กับ นางอินทราณี คือ ชยันตะ (ชยนตะ) [4] หรือไชยันต์ ส่วนบางตำราว่าเป็นโอรสคือ จิตรกุณฑะ (จิตรกุณฑ)[5] ซึ่งเกิดจากศรีรภ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

---

1. H.C.DAS "TANTRICISM:A STUDY OF THE YOGINI CULT" หน้า 64
2. R.NAGASWAMI"TANTRIC CULT OF SOUTH INDIA" ภาพที่ 31
3. "เรื่องเดียวกัน" ภาพที่ 22
4. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 68
5. WILKINS,HINDU MYTHOLOGY หน้า 53

ของนางโค[1] รูปเคารพที่ปรากฏร่วมกันของอินทราณีและโอรสมักจะปรากฏเป็นสตรีรูปงาม มีโอรสองค์เดียวประทับบนเพลาและอาจประทับนั่งเหนือสังโค โดยมีกระโจมกลดศรีษะ และกระถูกร้อยเป็นสังวาล[2] นอกจากนี้ยังปรากฏว่าพระอินทร์มีชื่อสันดี หรือ เทวเสนา และตาวิ[3]

นอกจากนี้ ในสถิยมหากาพย์มีการกล่าวถึงโอรสของพระอินทร์ที่เกิดจากนางมนุษย์อีกด้วย[4] โดยในราชาธิราชกล่าวว่า สาลีเป็นบุตรของพระอินทร์ เกิดแต่นางสุเทอา ผู้เป็นภรรยาของโคตมฤษี ส่วนในมหาภารตะก็กล่าวว่า ยุธิษฐิร ก็เป็นบุตรของพระอินทร์ ซึ่งเกิดจากนางกุนตี ยุเธสีห้าวปาณฑุ[5]

อาวุธของพระอินทร์ และสิ่งของที่ทรงถือ

อาวุธของพระอินทร์ปรากฏในพิมพ์ และจากประติมากรรมรูปเคารพในประเทศอินเดีย ซึ่งรูปเคารพเหล่านี้มีลักษณะไม่แน่นอน บางทีก็มี 2 กร บ้าง 4 กร บ้าง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

1. ในราชาธิราชและมหากาพย์ว่า หนอเทพช่วยกันสร้างสตรีเกยะ (พระขันธกุมาร) โอรสของรุทระ ซึ่งนับเป็นการกีดกันพระอุมาชายาของรุทระ ผู้ปรารถนาจะมีบุตรอันเกิดจากสิทธิในการสมรส พระอุมาจึงกริ้ว และสาปหนอเทพมิให้มีบุตรจากชายาของตน ดังนั้นเมื่ออินทราณีประสงค์จะมีบุตร จึงจะทรงครรภ์เองไม่ได้ ดังนั้นจึงต้องให้นางโคอุ้มครรภ์แทน และเมื่อพระโอรสประสูติ พระนางก็มีความเจ็บปวดประหนึ่งเดียวกันกับพระโอรสเอง

WILKINS , "เรื่องเดิม" หน้า 53

2. EDWARD MOOR,HINDU PANTHEON หน้า 187

3. SIR.MONIER-WILLIAMS,A SANSKRIT-ENGLISH DICTIONARY หน้า 1278

4. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 170

5. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 70

ประทับนั่งบนหลังช้าง หรือบางทีก็ยืนหรือประทับนั่ง โดยมีช้างเป็นองค์ประกอบด้านหลัง โดยอาวุธและสิ่งของที่ทรงถือนั้นได้แก่

วัชระ (สายฟ้า) สิ่งเป็นอาวุธประจำองค์ที่แสดงว่าเป็นสัญลักษณ์ของพระอินทร์ เช่นเดียวกับช้างเอราวัณ กระนั้นก็ตามก็ใช้วัชระนี้เป็นอาวุธในการต่อสู้กับอสุรชื่อวฤตระ เพื่อประทานฝนแก่โลก วัชระของพระอินทร์ปรากฏกล่าวถึงใน อัคนีปุราณะ (AGNI PURĀNA), มัตสยาปุราณะ[1] (MATSYA PURĀNA) เป็นต้น ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่เจาะจงถือวัชระเช่นเดียวกับวรรณคดีสันสกฤตที่พรรณนาลักษณะของวัชระว่าเป็นโลหะ บางครั้งก็ว่าทำด้วยทอง มีแสงรุ่งโรจน์ และว่ามีพลังในการทำลายล้าง และบางครั้งว่าวัชระนั้นเป็นเพชร[2]

ธนูและลูกศร (DHANUS AND BANA) สิ่งปรากฏกล่าวถึงในอัคนีปุราณะ โดยลูกศรนั้นประดับด้วยทอง มีปลายแหลมร้อยแปลว่า และทิ้งไว้ด้วยพลังอันในมัยมหาภารตะกล่าวว่าคันธนูของพระอินทร์ชื่อว่าพระเวทย์

ตะขอ หรือ ขอสับ หรือ อังกุส (ANKUSA) เป็นอาวุธที่ใช้ควบคุมช้างเอราวัณ ตามปกติแล้วจะใช้ควบคู่กับบาศ ซึ่งใช้คล้องคอช้างพระอินทร์ทรงถือขอสับและบาศ เช่นเดียวกับเทพยมราช[4] และยังพบประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงถือขอสับ ที่ CHITRAGUPTA TEMPLE ที่ KHAJURAHO[5] แต่ไม่ทรงถือบาศ เนื่องจากมีช้างเอราวัณเป็นพาหนะ เพราะบาศนี้ใช้สำหรับบังคับช้าง

ร่างแห ปรากฏในคัมภีร์ว่าเป็นของประจำองค์พระอินทร์ที่ทรงใช้ในการยิงรู

---

1. BHAGWANI SAHAI "ICONOGRAPHY OF MINOR HINDU AND BUDDISH DEITIES" หน้า 13
2. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 92
3. ศาสตรา อินทราวุธ "ปฏิมาลักษณ์ในศาสนาฮินดู" หน้า 180
4. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 94
5. SAHAI "เรื่องเดิม" หน้า 80

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลงวันที่ ...

โดยปรากฏข้อความตอนหนึ่งว่าพระอินทร์ใช้รางแห่งอุมมาของพวกพัสยุและช้างพวกเขาลงมา[1] การที่รางแหปรากฏเป็นอาวุธอีกสิ่งหนึ่งของพระอินทร์นั้น อาจเนื่องมาจากการที่พระองค์ทรงเป็นเทพเจ้าแห่งน้ำและฝน โดยจะทรงใช้รางแหนี้ในการจับก้อนเมฆมาทำให้เกิดฝน

สังข์ซึ่งเทวทัตคะนึงในมหากาพย์กล่าวว่าทรงใช้เป็นอาวุธ[2] การที่สังข์กลายมาเป็นอาวุธของพระอินทร์ ก็คงเกี่ยวเนื่องกับการที่ทรงเป็นเทพเจ้าแห่งฝนและน้ำอีกเช่นกัน

<u>ดอกบัว (KAMAL)หรือ ดอกปาริชาติ(PĀRIJATA)</u>มีกล่าวไว้ในคัมภีร์ปุราณะว่าทรงถือดอกบัว และยังปรากฏประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงช้าง ๔ กร โดย ๒ กรวางเหนือเศียรของช้างเอราวัณ ส่วนอีก ๒ กรนี้เหลือทรงถือวัชระและดอกบัว(ดอกปาริชาติ)[3] ดอกบัวทั้งกล่าวนี้ นายกมลเลขวร ภัตตาจารย์กล่าวว่าคือวัตถุอีกประเภทหนึ่งที่พระอินทร์ทรงนิยมถือนอกเหนือจากวัชระ ด้วยเหตุที่ว่า ดอกบัวเกิดจากน้ำ และพระอินทร์นั้นก็เป็นเทพเจ้าแห่งน้ำและฝน ดังที่ได้กล่าวมาแล้วนั่นเอง[4] นอกจากนี้ยังมีประติมากรรมรูปอื่นๆ อีกที่แสดงให้เห็นว่าพระอินทร์ทรงถือดอกบัวหรือดอกปาริชาติ เช่นประติมากรรมพระอินทร์ประทับคู่กับนางศจี มีช้างเอราวัณอยู่ด้านล่าง มี ๒ กร โดยกรขวาถือวัชระ ส่วนกรซ้ายทรงถือดอกบัว(ดอกปาริชาติ)ที่ PĀṆḌUGNĀṬA[5] ในรัฐอัสสัม ส่วนดอกปาริชาตินั้นเป็นดอกไม้ประจำสวรรค์ ถือเป็นดอกไม้สูงสุด ดังนั้นในประติมากรรมรูปที่พระอินทร์ทรง

---

1. เกื้อพันธ์ นาคบุตรา "เรื่องเดิม" หน้า 94
2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 255
3. SAHAI "เรื่องเดิม" หน้า 12
4. ดร.มรว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ "ประติมานวิทยาฮินดูเกี่ยวกับใบเทาะมหาราชลีลาสยะเหนือน่าภาลในศิลปะเขมร" วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 หน้า 80
5. SAHAI "เรื่องเดิม" หน้า 18

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ถือวัตถุรูปดอกไม้ ดอกไม้นั้นอาจจะเป็นดอกบัวหรือดอกปาริชาติก็ได้

กระบอง(CLUB) กล่าวไว้ว่าเป็นอาวุธของพระอินทร์ใน SAMARĀNGAṆA-SŪTRADHĀRA และปรากฏรูปประติมากรรมพระอินทร์ทรงถือกระบอง(DAṆḌA)ใน ค.ศ. 650 ที่ PARASURĀMEVARA TEMPLE ใน BHUBANESWAR โดยประติมากรรมทำเป็นรูปพระอินทร์ประทับนั่งบนแท่น น้อยพระบาททั้งสองข้าง ทรงถือกระบองทั้งสองกร และปรากฏรูปช้างเอราวัณอยู่ด้านหลัง[1]

เหม้อน้ำมนต์ (KAMAṆḌALU) มีการกล่าวว่าพระอินทร์ถือหม้อน้ำมนต์ ใน RŪPĀVATĀRA [2] และพบประติมากรรมรูปพระอินทร์ถือเหม้อน้ำมนต์ ที่ KHAJURAHO โดยทำเป็นรูปพระอินทร์ 4 กร กรแรกทำท่าประทานพร หรือประทานอภัย กรที่ 2 ทรงถือวัชระหรือกระบอง ส่วนกรที่ 3 และ 4 ทรงถือหม้อน้ำมนต์ และวัชระ[3]

มาลัย (WREATH) ปรากฏรูปพระอินทร์ถือพวงมาลัยเหมือน KAVISIYENAGARA- DEVATA ของ EUKRATIDES ซึ่งปรากฏเป็นประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงถือมาลัยในพระหัตถ์ขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายทรงถือกิ่งปาล์ม มีรูปช้างอยู่ด้านหลังของภาพ[4]

กิ่งปาล์ม(PALM BRANCH)ปรากฏรูปพระอินทร์ถือใบปาล์มเหมือนเหรียญเดียวกับที่ทรงถือมาลัย คือเหรียญ KAVISIYEHAGARA-DEVATA โดยทรงถือมาลัยในพระหัตถ์ขวา และทรงถือกิ่งปาล์มในพระหัตถ์ซ้าย[5] และยังพบประติมากรรมรูปพระอินทร์ในท่าอัญชลีมุทราโดยมีกิ่งปาล์มอยู่ระหว่างพระหัตถ์ทั้งสอง[6]

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

---

1. SAHAI "เรื่องเดียวกัน" หน้า 16
2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 13
3. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 19
4. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 14
5. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 14
6. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 19

คทา จากเหรียญเงิน ANTIALKIDAS ในพิพิธภัณฑสถาน แห่งอังกฤษ ปรากฏรูปพระอินทร์ทรงถือคทา(LONG SCEPTRE) ในพัดซ้าย ส่วนพัดขวาห้อยลง และมีฐูปช้างประกอบอยู่ด้วย[1] และในเหรียญ MAVES ก็ปรากฏรูปพระอินทร์ทรงถือคทาในพัดซ้าย เช่นเดียวกัน[2]

งู (SARPA) ปรากฏประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ KHAJURAHO โดยทรงห้อยพระหัตถ์แรกอยู่ข้างลำตัว ถือยู่ในท่างประทานพร และทรงถือประตัก อีกหัตถ์ทรงถืองู (SARPA) อีกหัตถ์ทรงถือคทาเรือกลกบัว ส่วนหัตถ์ที่เหลือทรงถือหม้อน้ำมนตร์[3]

บ่วงบาศก์ (PĀSA) ซึ่งก็คือยกเชือก ไว้ใช้มัดมือมัดตำสัตรู ส่วนมากประกอบด้วยเชือก 2-3 เส้นขึ้นไป ขมวดเป็น 2 ปม[4] ปรากฏประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงถือบ่วงบาศก์ที่ KHAJURAHO [5]ทำเป็นรูปพระอินทร์ 4 กร โดยกรแรกทำท่างประทานอภัย ส่วนอีก 3 กรที่เหลือ ทรงถือประตัก , บ่วงบาศก์ และคทา การที่ทรงบ่วงบาศก์คงเนื่องจากคติความเชื่อเรื่องการเป็นเทพแห่งฝน จึงมีการถือบ่วงบาศก์ เช่นเดียวกับพระวรุณ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

หอก (LONG SPEAR) ปรากฏรูปสลักพระอินทร์ทรงหอกในพัดซ้ายจาก INDO-GREEK COINS โดยมีช้างเป็นส่วนประกอบในภาพ[6] โดยพระอินทร์ปรากฏในเครื่องแต่งกายของฮินดู บางครั้งทรงถือมาลัยและกึ่งปาล์มในพัดทั้งสองข้าง และบางครั้งก็พบว่าทรงถือหอก(LONG SPEAR) และ NIKE ซึ่งก็คือเทพีแห่งชัยชนะของกรีก โดยมีใก

---

1. SAHAI "เรื่องเดิม" หน้า 14
2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 15
3. URMILA AGARWAL "KHAJURAHO SCULPTURE" หน้า 19
4. เสาวุช อินทราวุธ" "เรื่องเดิม" ภาคผนวก หน้า 5
5. URMILA "เรื่องเดิม" หน้า 89
6. SAHAI "เรื่องเดิม" หน้า 25

พ งือกิ่งปาล์ม และงาวเลี้ย ลักษณะการเป็นเช่นเดียว NIKE อาจมาจากเทพเจ้า หรือ อินทราณี และลักษณะของการเป็นผู้ถือลักษณะพิเศษอย่างเดียวกับเครื่องราชูของพระอินทร์ อันได้แก่วัชระในมือข้างหนึ่ง

มัดหญ้า (BUNDLE OF GRASS) ปรากฏรูปลักษณะเช่นนี้ในภาพ เล่าเรื่องราวและวัฒนธรรมเกี่ยวกับ BODHGAYĀ แต่ไม่พบมัดหญ้าในมือเทวดา

ในบางครั้งจะเห็นเครื่องราชูถือในมือข้างต่าง ๆ กัน ไม่ว่าจะเป็นสิ่งใดก็ตาม ก็มักจะทำท่าประทานอภัย[2] หรือประทานพร[3] หรืออาจวางพระหัตถ์ไว้บนเข่าของข้างเอราวัณ หรืออาจเหยียดลงข้างลำตัว ห้อยพระเนตรลงต่ำ (KATI) หรือแบมือประทับยืนผู้เดียวบางครั้ง ก็จะไม่มีหัตถ์ข้างใดข้างหนึ่งจับเครื่องราชูไว้ หรือพระหัตถ์ของท่านหายไป

ภาพแบบต่างๆ ของพระอินทร์ที่ปรากฏรูปประดับศีรษะด้วย มักจะทรงไว้ซึ่งมงกุฎ[4] หรือมงกุฎทรงตะกร้า (BASKET-LIKE HEAD-DRESS)[5] บางครั้งวาดมี (ซึ่ง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

1. SAHAI "เรื่องเดียวกัน" เล่ม 25
2. ประทานอภัย หรือ อภยะ-มุทรา (ABHAYA) คือท่าพระหัตถ์ที่แสดงท่าประทานอภัย คือพระหัตถ์เบื้องขวาทรงยกขึ้นระดับพระอุระ พระองค์ตั้งตรง 5 ส่วน ข้างบน ดูสุข อินทราวุธ "เรื่องเดียวกัน" ภาคผนวก เล่ม 7
3. ประทานพร หรือ วรทะ-มุทรา (VARADA) คือท่าพระหัตถ์ที่แสดงท่าประทานพร โดยพระหัตถ์ข้างขวาแบออก พระองค์ตั้ง 5 ส่วน ยื่นออกมาข้างหน้าเล็กน้อย "เรื่องเดียวกัน" ภาคผนวก เล่ม 7
4. (ที่ว่ามงกุฎเป็นทรงกระบอกที่ปลายยอดเป็นก้อนกลม ๆ มีลวดลาย ด้านบนประดับด้วยเพชรเม็ดเล็ก ๆ มีสายร้อยเพชรคาดรอบ ที่ข้างขมับและข้างล่าง เป็นแถวยาว พระนาราย์ หรือลักษณะผู้ยืนในภาพ, ดูสุข อินทราวุธ "เรื่องเดียวกัน" ภาคผนวก เล่ม 7)

SAHAI "เรื่องเดียวกัน" เล่ม 18

5. "เรื่องเดียวกัน" เล่ม 24

คือสายสร้อยพาดผ้องจากไหล่เบื้องไปที่เอวกรงข้าม) ซึ่งทำจากไหม ทรงเกยูร[2] และกังกณะ[3] และบางทีก็ทรงสวมมาลัยตาดไว้

ส่วนลักษณะท่านั่งของพระอินทร์ที่พบจากประติมากรรม มีหลายแบบ โดยอาจนั่งในท่าลลิตาสนะ[4], มหาราชลีลา[5] หรืออาจนั่งห้อยพระบาททั้งสองข้าง

นอกจากจะพบพระอินทร์ประทับคู่กับนางสจี ในประติมากรรมแล้ว ในยุคหลังที่เทพทั้งสามองค์ คือไวษณพ พระศิวะ พระวิษณุ และพระพรหม รุ่งเรืองขึ้น พระอินทร์ได้ถูกลดฐานะลงเป็นเทพชั้นรอง จึงปรากฏมีรูปประติมากรรมพระอินทร์คู่กับพระคเณศ[6] หรือเป็นองค์ประกอบในรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์[7] หรือปรากฏร่วมในประติมากรรมที่ยิ่งใหญ่ของพระศิวะและนางปารวตี[8]

---

1. SAHAI "เรื่องเดิม" หน้า 12
2. " KAYARA " เป็นเครื่องประดับแขน คล้ายกำไล ใช้ใส่ที่ต้นแขน
   สาตุย อินทราวุธ "เรื่องเดิม" ภาคผนวก หน้า 9
3. " KANKANA " เป็นกำไลใช้ส่วมที่ข้อมือ
   "เรื่องเดียวกัน" ภาคผนวก หน้า 9
4. " LALITĀSANA " เป็นท่านั่งสไตล์ ขาข้างหนึ่งงอพับไว้ ส่วนอีกข้างหนึ่งห้อยลง โดยเท้าวางอยู่เสมอแท่นรองนั่ง เช่น คณกนัว
   "เรื่องเดียวกัน" ภาคผนวก หน้า 16
5. " MAHĀRĀJALILĀ " เป็นท่านั่งสไตล์แบบพระราชา โดยขาข้างหนึ่งยกงอขึ้น และอีกข้างหนึ่งพับราบ
   "เรื่องเดียวกัน" ภาคผนวก หน้า 17
6. SAHAI "เรื่องเดิม" หน้า 21
7. RUSTAM J.MEHTA "MASTERPIECES OF INDIAN SCRUPTURE" หน้า 40
8. SAHAI "เรื่องเดิม" หน้า 17

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

พาหนะของพระอินทร์

พาหนะของพระอินทร์เท่าที่ปรากฏตามคัมภีร์ ปรากฏว่ามีอยู่ด้วยกัน ๗ ประการ แต่ที่สำคัญที่สุด และดูจะเป็นเสมือนสัญลักษณ์แทนองค์พระอินทร์ได้ก็คือ ช้าง ในประติมากรรมอันเกี่ยวกับพระอินทร์ มักจะมีพาหนะของพระองค์ คือช้าง ปรากฏอยู่ร่วมด้วยเสมอ และบ่อยครั้ง ในกรณีที่ไม่สามารถดูรายละเอียดของประติมากรรมได้ว่าเป็นรูปพระอินทร์หรือไม่ แต่ถ้ามีช้างปรากฏอยู่ด้วย ก็พอจะสันนิษฐานได้ว่า ประติมากรรมชิ้นนั้น น่าจะเป็นพระอินทร์

เรื่องของช้างที่เป็นพาหนะของพระอินทร์ มีปรากฏอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ คือ ในคัมภีร์มหาภารตะ โดยกล่าวว่า ช้างชื่อ "ไอราวต" ซึ่งบุหรี่ได้จากเกษียรสมุทร เมื่อครั้งมหาสมุทรเกษียรสมุทร เพื่อให้เกิดน้ำอมฤต และพระอินทร์เป็นผู้เลี้ยงช้างนี้ไว้[2] ลักษณะของช้าง ไอราวต เป็นช้างเผือก มี ๓ งา[3] ๓ รวง ตัวใหญ่ และมีแรงกำลังมาก พระอินทร์จะทรงช้างไอราวตนี้ บริเวณ เศียรไหล่ หลัง หรือเอว แต่ส่วนใหญ่มักจะประทับนั่งบริเวณไหล่ช้าง[4] แต่ในบางครั้งก็ประทับนั่งบนงา แต่พระอินทร์จะไม่ประทับช้าง ยกเว้นแต่ช้างปรากฏเป็นองค์ประกอบอยู่ด้านข้าง หรือด้านล่างของภาพ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

---

1. "ชื่อของช้างไอราวต ที่เรียกต่าง ๆ กันไป ในภาษาสันสกฤต เรียก ไอราวต, ไอราวณ ภาษาบาลี เรียก เอราวณ ส่วนในภาษาไทย เรียก ไอราพต ไอราวัต ไอราวัณ และ เอราวัณ ชื่อต่าง ๆ เหล่านี้มีความหมายถึง น้ำ เมฆ ฝน รุ้ง" สาหัส มณีโชติ "คติเรื่องช้างในบุรพสถานจากหลักฐานศิลปไทยและวัฒนธรรม" วิทยานิพนธ์ มัธยมศึกษาบัณฑิต มหาวิทยาลัย ม.ศิลปากร , 2524 หน้า 36
2. เกื้อกูล นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 100
3. SAHAI "เรื่องเดิม" หน้า 12
4. เกื้อกูล นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 101

หน้าที่ของช้างไอราวตคือ เป็นช้างพาหะของพระอินทร์ในยาม ท่องเที่ยว และใช้เป็นช้างศึก นอกจากนี้ยังมีหน้าที่ดูดน้ำจากใต้โลกไปให้พระอินทร์โปรยปรายน้ำนั้น มายังโลกมนุษย์อีกด้วย[1]

หน้าที่สำคัญอีกประการหนึ่งของช้างไอราวต คือ มีหน้าที่ดูแลโลกทิศตะวันออก ด้วยเหตุที่การดูแลโลกด้านนี้เป็นงานของพระอินทร์ในฐานะที่ครองเป็นโลกบาลทางทิศตะวันออก หรือบางทีก็ว่าทิศเหนือ ซึ่งเรียกกันว่า ไอราวตปถ คือทางแห่งช้างไอราวต บางทีก็ว่าเป็นทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เรื่องของทิศจึงไม่ค่อยแน่นอนนัก[2]

โดยแท้จริงแล้ว ไอราวต คือเทพบุตรองค์หนึ่งบนสวรรค์ ไม่ใช่เดรัจฉาน เมื่อพระอินทร์จะเสด็จไปไหนก็จะเนรมิตตนเป็นช้างเผือกใหญ่ประดับไป

นอกจากช้างไอราวตแล้ว ในวรรณคดีมักพระเวสสันดรกล่าวว่า พระอินทร์ทรงรถเทียม รถทรงของพระอินทร์นั้น บ้างก็ว่าเทียมด้วยม้าศีลำลาส[3] บ้างก็ว่าสีแดง หรือ สีดังอาทิตย์[4] จำนวนม้าที่เทียมก็ไม่แน่นอน เสวนในพระนิพนธ์ว่ามี 2 ตัว ส่วนในพระนิพนธ์ว่ามี 4 ตัว[5] ส่วนรถทรงนั้นเป็นที่ทราบกันดีว่าเป็นรถที่ทำด้วยแก้วผลึก ชื่อว่า "ปุญ" ซึ่งเป็นนายช่างผู้ชำนาญในการทำรถทั้งปวง[6] รถของพระอินทร์มีชื่อว่า "ไชตรรถ" (ไชยรถ) ก็อรรถะความว่าชัย บางทีเรียก มเหนทราหะ เนื่องจากมีลักษณะรูปโฉมเหมือนสายฟ้าแลบ[6] และมีสารถีคือ มาตลี

นอกจากรถทรงแล้ว พระอินทร์ยังทรงม้าสีขาว มี 8 เศียร[7] ชื่อ "อุจ-

---

1. สุชาติ มณีโชติ "เรื่องเดิม" หน้า 37
2. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า ๑๑๐-๑๑๑
3. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 95
4. ศ. อุดม รุ่งเรืองศรี "เรื่องเดิม" หน้า 44
5. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 36
6. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 97
7. EDWARD MOOR "เรื่องเดิม" หน้า 178

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลงวันที่

ไอศรวัส" ซึ่งเกิดจากการกวนเกษียรสมุทร เช่นเดียวกับช้างไอราวต ชื่ออุจไฉศรวัสนี้ หมายถึงหยาดน้ำที่มีเสียงดัง (UCCHAIS-RAVAS)[1]

นอกจากพาหนะต่าง ๆ เหล่านี้แล้ว ยังมีการกล่าวว่า พระอินทร์อาจจะทรงหงส์ ซึ่งมีกล่าวถึงในมหาภารตะฉบับทางอินเดียตอนใต้ และอาจจะทรงพาหนะซึ่งเรียกว่า สีหาสน์[2] หรือประทับพระบัลลังก์สิงโต (LION THRONE) อีกด้วย[3]

ที่อยู่ของพระอินทร์

คัมภีร์ทางศาสนาพราหมณ์ในระยะแรกไม่ได้ระบุที่อยู่ที่แน่นอนของพระอินทร์ไว้ บอกไว้แต่เพียงว่าเป็นสวรรค์ เหมือนกับพระเวทแยกออกเป็น 3 ภาค คือ เทพบนแผ่นดิน บรรยากาศ และท้องฟ้า สำหรับพระอินทร์เป็นเทวดาแห่งบรรยากาศ (ANTARIKSA) ซึ่งอยู่ในระดับกลาง[4] ซึ่งความเชื่อตอนนี้อาจจะสืบเนื่องมาจากกำเนิดของพระอินทร์ที่ว่า บิดาคือเทยาส์ (ฟ้า) ส่วนมารดาคือปฤถิวี (ดิน) ดังนั้นพระอินทร์จึงกลายเป็นเทพที่อยู่ระหว่างกลาง ดังนั้นจึงได้เป็นเทวดาแห่งบรรยากาศ

วรรณคดีสันสกฤต ได้กล่าวถึงสวรรค์ของพระอินทร์เริ่มเดิมขึ้นว่า ตั้งอยู่บนเขาเมรุ หรือเขาพระสุเมรุ ซึ่งเป็นจุดศูนย์กลางของแผ่นดิน เชื่อว่าอยู่ ณ. ที่ใดที่หนึ่งทางเหนือของภูเขาหิมาลัย[5] แต่บางตำราว่าเขาพระสุเมรุอยู่ที่ขั้วโลกเหนือ[6] และบริวารของพระสุเมรุนั้น พระองค์ทรงประทับร่วมกันสาขาของพระองค์ คือ อินทราณี ผู้เป็นพระมเหสี

---

1. เกื้อ ณัฐ บาลบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 100
2. ศ.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขวัฒน์ "เรื่องเดิม" หน้า 50
3. SAHAI "เรื่องเดิม" หน้า 12
4. เกื้อ ณัฐ บาลบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 103
5. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 103
6. EDWARD MOOR "เรื่องเดิม" หน้า 178

หนังสือห้าม นำออกนอกห้องสมุด

มหาวิทยาลัยศิลปากร ห้องสมุด

พระอินทร์มีชื่อว่า ไวชยันตะ[1] ไพชยนตร์ เวชยันต์[2] ศักราลัย วัชราลัย ยนตรา-ลามัย สุรรรัย์ หรือ ตามทุก ส่วนนครของพระอินทร์นั้นมีหลาย วิจิตรพิศดารเป็น พิมานที่สาม ชื่อว่า อมราวดี อินทรโลก์ เรียกนัยหนึ่งว่า และว่านครนี้อยู่ในฟ้าชั้นที่สาม[3]

ในนครของพระอินทร์นั้นมีสวนนันทนะ เป็นสวนที่รื่นรมย์ มีต้นไม้นานาชาติ บรรดาต้นไม้ต่าง ๆ นั้น มีต้นปาริชาติ ซึ่งเป็นที่ปรารถนาของบุคคลทั่วไป ต้นปาริชาตินี้บุคลนั้นมาจากการกวนเกษียรสมุทร เทพดาสามารถ[4] และถ้าใครได้ดมกลิ่นหรือกินผลปาริชาตินี้จะทำให้เกิดผลเหตุการณ์ในชาติต่างก่อนได้[5]

เรื่องราวของสวรรค์ ที่เกี่ยวกับพระอินทร์ในคัมภีร์พราหมณ์ ดูจะมีไม่มากนัก เมื่อเทียบกับของศาสนาพุทธ ซึ่งได้บรรยายถึงวิมานของพระอินทร์ไว้อย่างวิจิตรพิศดารมากกว่าของศาสนาพราหมณ์ ดังจะได้กล่าวต่อไป

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

บทบาทของพระอินทร์ในศาสนาพราหมณ์

ในคัมภีร์สัตยกระเวทหนึ่งเป็นคัมภีร์เล่มสุดท้ายคือพระอินทร์เจริญรุ่งเรืองที่สุด พระอินทร์ถูกวางไว้ในฐานะที่สูงสุด โดยกล่าวว่า พระองค์เป็นผู้สร้างโลกและวรรณ สร้างเพื่อดูดชีวิตมนุษย์ และค้ำจุนสวรรค์ ไม่ให้เคลื่อนจากที่ รุ่งอรุณ และวรรณ[6]

---

1. EDWARD MOOR "เรื่องเดิม" หน้า 178
2. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว "เรื่องเดิม" หน้า 57
3. เกี่ยวนันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 106
4. EDWARD MOOR "เรื่องเดิม" หน้า 148
5. WILKINS "เรื่องเดิม" หน้า 51
6. เกี่ยวนันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 107-108

ทรงเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ที่สุด ทรงเป็นนักรบผู้ปราบปรามเหล่าอสูรอันเป็นทั้งศัตรูของ
ชาวเทพ และมนุษยชาติ[1] ทรงเป็นเทพผู้ประทานฝน โดยใช้วัชระประหารวฤตระอสูร
ผู้ปรากฏในรูปงูใหญ่ หรือ นังคร (AHI)[2] ทรงทำลายก้อนเมฆด้วยสายฟ้า และ
ปล่อยสายน้ำลงสู่โลกมนุษย์[3] นอกจากนี้ยังเป็นผู้นำในการรบกับศัตรู ซึ่งก็ได้แก่อสูร
หรือพวกอารยัน จะเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องพระอินทร์ได้รับอิทธิพลจากเหตุการณ์
ครั้งประวัติศาสตร์ ซึ่งเป็นช่วงของการรุกรานเข้าครอบครองดินแดนอันได้แก่ บริเวณที่เป็นอินเดียในปัจจุบัน ซึ่งในการรุกรานนี้
ก็จำเป็นต้องมีผู้นำ พระอินทร์อาจจะเป็นเทพที่ถูกตั้งขึ้นเพื่อให้เป็นที่พึ่งทางใจ ในการ
บูชาเพื่อการทำสงคราม หรืออาจจะเป็นนักรบผู้กล้าในยุคแรกที่มีความสามารถ จนต่อ
มาได้ถูกเคารพยกย่อง และยกให้เป็นเทพเจ้าในที่สุด และในยุคแห่งความเชื่อและความ
เกรงกลัวปรากฏการณ์ทางธรรมชาตินั้น สิ่งที่น่ากลัว และดูจะเป็นปรากฏการณ์ทาง
ธรรมชาติที่ร้ายแรง คงจะเป็นปรากฏการณ์จากน้ำ อันได้แก่ น้ำฝน ซึ่งสิ่งเหล่านี้ล้วนมีความ
จำเป็นเพิ่มขึ้นมาจนในที่สุดเทพเจ้าแห่งสงคราม ได้ถูกเพิ่มความเป็นเจ้าแห่งอาวุธ ซึ่งจะ
เป็นอาวุธที่ร้ายแรงที่สุด เพราะถ้าน้ำฝนจะตกลงที่ใด พื้นดินก็จะถูกเซาะพังทลาย
ไปในทันที นอกจากจะเป็นเทพเจ้าแห่งสงครามแล้ว ยังมีความสำคัญเนื่องจากอยู่ใน
ฐานะเทพเจ้าผู้ประทานฝน เพราะในดินแดนแถบนี้ เป็นดินแดนที่แห้งแล้ง สิ่งที่สำคัญที่
สุดในการเพาะปลูกซึ่งเป็นอาชีพหลักก็คือฝน และจากปรากฏการณ์ทางธรรมชาติ ที่มี
ปรากฏการณ์ฟ้าร้อง ฟ้าแลบ ฟ้าผ่า และฝนตก ทำให้เกิดนิยายขึ้น
เกี่ยวกับการปราบอสูรของพระอินทร์ เพื่อปลดปล่อยน้ำฝนสู่โลกมนุษย์ และเมื่อเกิดความ

---

1. เดอลัวร์ ยาคุปวา "เรื่องเดิม" หน้า 125
2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 110
3. SAHAI "เรื่องเดิม" หน้า 11

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

แล้งแล้งจึงต้องมีการบูชาพระอินทร์ เพื่อขอฝน แม้ในปัจจุบันก็ยังปรากฏประเพณีเหล่านั้น เช่นประเพณีบุญบั้งไฟของภาคอีสาน และภาคตะวันออก ซึ่งประเพณีนี้ทำขึ้นเพื่อเป็นการเตือนพระอาแถนเพื่อให้ประทานฝนลงมา ซึ่งพระอาแถนตามความเชื่อเหล่านี้ ก็เป็นความเชื่อ ในลักษณะเดียวกับความเชื่อเรื่องพระอินทร์ของอินเดียในยุคพระเวท ดังนั้นดินแดนแถบนี้อาจจะได้รับสืบต่อแนวความคิดนี้มาจากอินเดียซึ่งถ่ายทอดเข้ามา

จากความสำคัญของพระอินทร์ต่าง ๆ เหล่านี้ ในยุคพระเวทจึงมีการบูชาพระอินทร์อย่างแพร่หลายในคัมภีร์ฤคเวท มีบทสวดเฉพาะของพระอินทร์โดยลำพังถึงประมาณ 250 บทซึ่งเป็นเนื้อในสี่ของบทสวดสดุดีทั้งปวงในฤคเวท[1] และนอกจากพิธีกรรมในการขอฝนแล้ว ยังมีพิธีบูชาโสมะ (SOMA SACRIFICE) ซึ่งเป็นพิธีที่สำคัญกระทำโดยกษัตริย์ และพวกเศรษฐี พิธีกรรมนี้จะมีพระอินทร์เป็นประธาน เนื่องด้วยพระอินทร์ทรงโปรดปรานโสมที่สุด จึงเป็นพิธีกรรมเพื่อบูชาพระอินทร์ และกระทำเพื่ออำนาจและชัยชนะ[2]

ลักษณะพระอินทร์ในสมัยพระเวทนั้น มีรูปร่างอ้วน มีกำลัง ผิวในแดงหลังมีสีน้ำตาล ท้องใหญ่สามารถบรรจุน้ำโสมได้หลายระ โยธรูกว้าง เคราสีทอง[3] เกศาสีทอง ผิวกายก็มีสีทอง และมีร่างกายใหญ่เท่ากับโลก 10 เท่า ทรงโปรดน้ำโสมเป็นที่สุด[4]

ต่อมาในยุคมหากาพย์ พระอินทร์ก็ยังคงความสำคัญในฐานะเทพเหนือเทพทั้งหลายอยู่ แต่ความรุ่งโรจน์ของพระอินทร์ในยุคนี้ไม่รุ่งเรืองเท่าในยุคพระเวท และ

---

1. ผศ. อุดม รุ่งเรืองศรี "เรื่องเดิม" หน้า 44
2. ผาสุข อินทราวุธ "เรื่องเดิม" หน้า 10
3. A.C.CLAYTON "เรื่องเดิม" หน้า 73
4. พ. ประจักษ์ ประภาศิพากร "เรื่องเดิม" หน้า 178

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ในเวลาต่อมาความสำคัญก็ลดลงอย่างมากในสมัยอยุธยา โดยกลายเป็นเพียงเทพที่ระลึกและเทพรักษาทิศตะวันออก[1]

ความสำคัญของพระอินทร์ลดลงไปมากในสมัยหลัง ด้วยเหตุที่ความนิยมหรือเคารพเทพต่าง ๆ ของชาวอินเดียนั้นได้ขยายวงกว้างออกไป เทพองค์เดิมบางองค์ได้รับความนิยมมากขึ้น เช่นในความเป็นเทพสำคัญของพระอินทร์ลดความสำคัญลง จนขึ้นสุดในวรรณคดีสมัยหลัง ได้แก่ มหากาพย์ และปุราณะนั้น ความนิยมเคารพบูชาพระเป็นเจ้าสูงสุด 3 พระองค์[2] คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ โดยพระพรหมคือผู้สร้างโลก พระวิษณุเป็นผู้ปกป้องรักษา ส่วนพระศิวะมีหน้าที่ทำลายล้างเพื่อให้มีการสร้างใหม่ ซึ่งแต่เดิมพระอินทร์เป็นผู้ทรงอำนาจสูงสุดนั้น มาในยุคมหากาพย์ อำนาจเหล่านี้เปลี่ยนมาอยู่ในมือของเทพเจ้าทั้ง 3 โดยเฉพาะพระวิษณุ และพระศิวะ ซึ่งกลายเป็นเทพสูงสุด[3]ของ 2 นิกายใหญ่ คือ ไวษณพนิกาย และไศวนิกาย แม้พระอินทร์จะยังคงดำรงตำแหน่งสำคัญเป็นเทพเจ้าผู้ยิ่งใหญ่องค์หนึ่งอยู่ แต่ความสำคัญนี้มีเพียงเฉพาะบนสวรรค์ของพระองค์เท่านั้น และสังเกตได้ว่าในสมัยหลังนี้ได้มีการกล่าวถึงพระอินทร์ทรงต้องตกอยู่ในอำนาจของเทพผู้ทรงอิทธิฤทธิ์หลายครั้งหลายหน[4] แต่ถึงอย่างไรองค์จะไม่ได้ความสำคัญจากเดิมในสมัยก่อน ๆ แต่พระองค์ก็ยังคงอยู่ในฐานะของเทพผู้ประทานฝน พรของพระองค์รวมอยู่ในฝนซึ่งพระองค์ทรงประทานแก่คนทั้งปวง ในสมัยพระเวทพระองค์ ทรงประทานฝนในฐานะผู้ประทานวรุตระ แต่มาในสมัยมหากาพย์ เรื่องราวนี้ดูจะลบเลือนไปมาก ดังนั้นพระอินทร์จึงกลายเป็น ผู้ประทานฝนในฐานะผู้ปกครองปวงชน[5] นอกจากนี้ยังมีหน้าที่สำคัญอีกประการ คือ ทรงมีหน้าที่ผู้ปกครองจักรวาลภาค

---

1. SAHAI "เรื่องเดิม" เล่ม 11
2. เกื้อพันธ์ นาคปุปา "เรื่องเดิม" เล่ม 123
3. ภาสุข อินทราวุธ "เรื่องเดิม" เล่ม 13
4. เกื้อพันธ์ นาคปุปา "เรื่องเดิม" เล่ม 123
5. "เรื่องเดียวกัน" เล่ม 123

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ทางทิศตะวันออก[1]

โดยสรุปแล้วพระอินทร์ยังคงเป็นเทพแห่งสงคราม ควบคุมดูแลน้ำอากาศ มีสายฟ้าเป็นอาวุธ แต่ไม่ได้เป็นเทพแห่งการสงครามอีกต่อไป แต่ทรงเป็นเทพประจำทิศตะวันออกโดยมีช้างสีขาวชื่อไอราวัตเป็นพาหนะ ประทับอยู่บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อยู่บนเขาพระสุเมรุ มีชายาคืออินทราณี ในสมัยนี้พระอินทร์ยังคงต้องทำสงครามกับพวกยักษ์และอสูร แต่ไม่ชนะเสมอไป พลังและอำนาจของพระอินทร์ไม่ได้มาจากการที่ทรงดื่มน้ำโสมอีกต่อไปแล้ว มากแต่ต้องทำพิธีบวงสรวงบูชา เทพทั้ง 3 องค์ คือ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ เพื่อขอให้มีพลังและอิทธิฤทธิ์จะปราบปรามอสูรร้ายได้

ที่เรื่องราวของเรื่องนี้แสดงว่าพระอินทร์มีอำนาจลดน้อย และหายแต่ต่อ

---

1. ท้าวโลกบาล มี 8 องค์ คือ

1.	พระอิศวร	เป็นโลกบาลรักษาทิศตะวันออก
2.	พระอัคนี	เป็นโลกบาลรักษาทิศตะวันออกเฉียงใต้
3.	พระยม	เป็นโลกบาลรักษาทิศใต้
4.	พระสุริยะ, นิรฤติ	เป็นโลกบาลรักษาทิศตะวันตกเฉียงใต้
5.	พระวรุณ	เป็นโลกบาลรักษาทิศตะวันตก
6.	พระวายุ	เป็นโลกบาลรักษาทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
7.	พระกุเวร	เป็นโลกบาลรักษาทิศเหนือ
8.	พระโสม, อีสาน	เป็นโลกบาลรักษาทิศตะวันออกเฉียงเหนือ

แต่บางครั้งก็ปรากฏว่ามีโลกบาล 11 องค์ โดยเพิ่ม

9.	พระพรหม	เป็นโลกบาลรักษาทิศเบื้องบน
10.	พระวาสุกิ, อนันตนาค	เป็นโลกบาลรักษาทิศเบื้องล่าง
11.	พระศิวะ	เป็นโลกบาลรักษาทิศกลาง

เสถียร โกศลพิทยา "เรื่องเดิม" หน้า 123

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พวกยักษ์ต่าง ๆ ที่บำเพ็ญเพียรเพื่อขอพรจากพระศิวะ และมารุกรานเมืองของพระอินทร์ พระอินทร์ต้องขอให้พระวิษณุมาช่วย เช่น คลบุตรพระฮาพาลีมีอำนาจครอบครอง 3 โลก รวมทั้งโลกสวรรค์ของพระอินทร์และไล่พระอินทร์ออกจากสวรรค์ พระอินทร์ก็ต้องยอมจำนน จนกระทั่งพระวิษณุต้องอวตารมาเป็นคนแคระมาช่วยราบพระฮาพาลี และคืนสวรรค์ให้แก่พระอินทร์

ส่วนเรื่องราบยะก็กล่าวถึงชัยชนะของยักษ์ที่มีต่อพระอินทร์ คือ เวมาทโอรสของทศกัณฐ์ ได้บำเพ็ญเพียรจนได้ครองตัวไม่ยอมเสพสมกับนางใด เวมาทได้แผลงฤทธิ์โดยไปจับบรรดาเทพสตรีที่เป็นบริวารของพระอินทร์ เช่น วรุณ อัคนี กุเวร รวมทั้งพระอินทร์ ไปเมืองลงกาให้ไปรับใช้ ร้อนถึงพระอิศวรต้องมาช่วยพระอินทร์และสั่งสอนให้เวมาทว่า "อินทรชิต" ซึ่งต่อมาก็ได้ทำการปราบยักษ์ได้สำเร็จ

จะเห็นได้ว่าในอินเดียนั้นยังคงมีพระอินทร์เสื่อมอำนาจลงไปมาก แต่ยังคงปรากฏอยู่ในฐานะเทพชั้นรองที่ไม่มีอำนาจอะไร และมักจะแย่งชิงกันอยู่เสมอ ต้องคอยรับความช่วยเหลือจากเทพชั้นสูง 3 อยู่เป็นประจำ[1]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

การกำเนิดพระอินทร์ในสาสนาพุทธ

ในสาสนาพุทธ สาวกมีความเชื่อว่าพระอินทร์ทั้งในอดีตและปัจจุบันจะแตกต่างกันแล้ว เหตุการณ์บางตอนที่กล่าวถึงเรื่องเกี่ยวกับพระอินทร์ก็แตกต่างกันด้วย เช่นอย่างไรก็ตามเรื่องที่แสดงไว้ในที่นี้ว่า พระอินทร์ในภวรชาติสุดท้าย ก่อนที่จะมาในวรรณคดีนั้นเป็นองค์เดียวกันที่ปรากฏอยู่อย่างเช่นกัน

ท้าวสักกะในวรรณคดีบาลีมีกำเนิดที่แตกต่างจากวรรณคดีสันสกฤต เพราะเป็นผู้เกิดเองแบบเทวดา คือเป็น อุปปาติกะ ซึ่งหมายถึงสัตว์ที่เกิดมาลืมตาเห็นโลกเป็นปกติสำหรับของเทวดาโดยทั่วไป และเมื่อแรกเกิดก็ไม่ต้องอาศัยอะไรอื่นเลย อายุ

---

1. ม.ป.ป. อุดม รุ่งเรืองศรี, เรื่องเดิม, หน้า 37

แล่อดีตกรรมเพียงอย่างเดียว อดีตกรรมที่ทำให้ท้าวสักกะได้ถึงความเป็นท้าวสักกะ ปรากฏอยู่ใน ตติยเทวสูตรที่ 3 สังยุตตนิกาย สคาถวรรคสุตันตปิฎก โดยกล่าวถึงการสนทนาระหว่างสระพุทธเจ้าค้น เจ้าลิจฉวี พระนามว่า มหาลี และในการสนทนาพระพุทธเจ้าได้กล่าวถึง ท้าวสักกะในอดีตชาติว่า ท้าวสักกะจอมเทพเมื่อยังเป็นมนุษย์ในกาลก่อน เป็นชาวมคธชื่อว่า มฆะ เพราะเหตุนั้นจึงถูกเรียกว่า มฆวา ตูกรมหาลี ท้าวสักกะจอมเทพเมื่อยังเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อน ได้ให้ทานโดยเคารพ เพราะเหตุนั้นจึงถูกเรียกว่า ท้าวปุรินทะ ตูกรมหาลี ท้าวสักกะจอมเทพจอมเทพเมื่อยังเป็นมนุษย์ในกาลก่อน ได้ให้ทานโดยเคารพ เพราะเหตุนั้นจึงถูกเรียกว่า ท้าวสักกะ ตูกรมหาลี ท้าวสักกะจอมเทพเมื่อยังเป็นมนุษย์ในกาลก่อนได้ให้ที่พักอาศัย เพราะเหตุนั้นจึงถูกเรียกว่า ท้าววาสวะ ตูกรมหาลี ท้าวสักกะจอมเทพของมหรรคลิเมื่อครั้งยังไม่ได้ตั้งขึ้นโดยครู่เดียว เพราะเหตุนั้นจึงถูกเรียกว่า ท้าวสหัสสนัยน์ ตูกรมหาลี ท้าวสักกะจอมเทพทรงมีนางอสุรกัญญาพระนามว่าสุชาดาเป็นปชาบดี เพราะเหตุนั้นจึงถูกเรียกว่า ท้าวสุชัมบดี ตูกรมหาลี ท้าวสักกะจอมเทพเสวยราชสมบัติเป็นอธิราชใหญ่ของหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ เพราะเหตุนั้นจึงถูกเรียกว่า เทวาทิเทพรา[2] อดีตกรรมที่ทำให้ท้าวสักกะเป็นท้าวสักกะ ก็ปรากฏอยู่ในอีกสูตรหนึ่ง 3 ตัวอย่าง โดยกล่าวไว้ว่า " ท้าวสักกะจอมเทพเมื่อยังเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อนได้สมาทานวัตรบท 7 ประการบริบูรณ์ เพราะเป็นผู้สมาทานวัตรบท 7 ประการ จึงได้ถึงความเป็นท้าวสักกะ วัตรบท 7 ประการคือ เราพึงเลี้ยงมารดา บิดา จนตลอดชีวิต 1 เราจึงประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต 1 เราพึงพูดวาจาอ่อนหวานตลอดชีวิต 1 เราไม่พึงพูดวาจาส่อเสียดตลอดชีวิต 1 เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่อันเป็นมลทิน อยู่ครองเรือนมีการบริจาคอันปล่อยแล้ว มีฝ่ามืออันชุ่มชื่นดีในการสละควรแก่การขอ ยินดีในการแจกจ่ายทานตลอดชีวิต 1 เราพึงไม่โกรธตลอดชีวิต 1 ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่เรา

---

1. เกื้อ วันธ์ นาคปุลา "เรื่องเดิม" หน้า 171
2. ศิริพงศ์ ศิริเนตรา "พระอินทร์" เทพปกรณัติ พิมพ์ครั้งที่ 17 หน้า 27

มหาวิทยาลัยศิลปากร ห้องสมุดวิทยาศาสตร์

เราพึงกำจัดมันเสียโดย ฉับพลัน ๑ ดูสวมหาลี ท้าวสักกะจอมเทพเมื่อยังเป็นมนุษย์อยู่ในชาติก่อน ได้สมาทานวัตรบท ๗ ประการนี้บริบูรณ์ เพราะเป็นผู้สมาทานวัตรบท ๗ ประการดังนี้ จึงได้เสวยเป็นท้าวสักกะฯ"[1]

เมื่อครั้งที่ท้าวสักกะไร้เดชเป็นท้าวสักกะเวรจิตในภพดาวดึงส์พร้อมด้วยรวมญาติในสมัยนั้นสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นที่อยู่ของพวกอสูรมาก่อน เมื่อท้าวสักกะเกิดขึ้นทรงรังเกียจที่จะปะปนกับอสูร เมื่อพวกอสูรจักงานเลี้ยงต้อนรับเทพบุตรเกิดใหม่ และเมื่ออสูรดื่มน้ำทิพย์จนมึนเมา พวกท้าวสักกะจึงช่วยกันจับเท้าอสูรเหวี่ยงลงไปในมหาสมุทรทุกพวก แล้วอสูรวิมานก็เกิดขึ้นที่ใต้เขาสิเนรุ ด้วยอำนาจบุญของพวกอสูร และต้นไม้ชื่อ จิตตปาลี หรือ จิตรปาลี (ต้นแคฝอย) ก็เกิดขึ้นเป็นไม้ประจำเหล่าอสูร เมื่อถึงเวลาที่ดอกจิตตปาลีจะบานอสูรทั้งหลายก็รู้ได้ว่าที่ไหนใช่ภพเกิดของตน เพราะในภพเกิดนี้ดอกไม้ย่อมบานก่อนเป็นของไม่ประจำสวรรค์ ทำให้เกิดความแค้นที่พระอินทร์จับพวกตนเหวี่ยงลงมา จึงได้ทำสงครามกับท้าวสักกะเนื่องจากว่าดินแดนที่อยู่ของเทวดาและอสูรติดต่อกัน การรบระหว่างอสูรและเทพเป็นการรบที่ยิ่งใหญ่ จากคำบอกเล่าของคนรุ่นก่อนกล่าวว่าฝ่ายเทพมีชัย ในสงครามครั้งนั้น และเพื่อเป็นการป้องกันมิให้พระอินทร์ได้สร้างกำแพงล้อมรอบนครดาวดึงส์ขึ้นอีกชั้นหนึ่ง โดยให้นาค ครุฬ กุมภัณฑ์ ยักษ์ และเทพชั้นจาตุมหาราชิกเป็นกองกำลังรักษาการณ์ ให้มีประตูเข้าออกเพียงประตูเดียว ชื่อ จิตตกูฏวาราโกตตกะ และให้ประดิษฐานรูปของพระอินทร์ไว้ที่ประตูนั้นด้านละสองรูป[3]

---

1. ดิเรก ดิเรกเดช "เรื่องเดิม" หน้า 28
2. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 176
3. อุดม รุ่งเรืองศรี "เรื่องเดิม" หน้า 63

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ชายาและโอรสของท้าวสักกะ

ชายาของท้าวสักกะที่ปรากฏเด่นชัดมี 4 องค์ ได้แก่ นางสุธรรมา นางสุจิตรา นางสุนันทา และนางสุชาดา ชายาทั้งหมดพระอินทร์เหล่านี้ล้วนแต่เป็นคู่บุญของท้าวสักกะมาตั้งแต่ครั้งที่เป็นนายมาณพ โดยในกุลวกชาดกในนิบาตชาดกว่า ชายมุ่งคนหนึ่งชื่อ มฆะ อาศัยอยู่ในจอมคาม แคว้นมคธ เป็นผู้ชอบทำทางไปมาหาสู่ของชาวบ้านที่ไกลๆ ให้อยู่ใกล้กัน ต่อมาเมื่อมีผู้คนมาเห็นก็ถามว่าเขาทำอะไร นายมฆะก็ว่าทำสวนทางไปสวรรค์ คนอื่นๆ จึงมาร่วมช่วยเหลือ รวมทั้งหมดถึง 32 คน มีนายมฆะเป็นหัวหน้า รวมเป็น 33 คน เขาเหล่านี้ได้ร่วมกันถือศีลห้า ทำบุญทุกวัน ปรารถนาให้เรียบ ชุดคอไว้ที่ชายวางทาง ทำเนียน สะพาน บุคลระ หัวสาลา ศาลาพัก รักษาศีล[1] ต่อมาได้ตกลงที่จะสร้างศาลาใหญ่ไว้เป็นที่พักของคนเดินทางสัญจรไปมา ที่ทางที่แข็งแรงจึงได้ช่างไม้มาสร้างศาลา ด้านนายมฆะนั้นมีเมีย 4 คน คือ นางสุธรรมา นางสุจิตรา นางสุนันทา และนางสุชาดา นางสุธรรมาคิดการสร้างส่วนใหญ่ของการสร้างศาลา แต่ทรัพย์บุญไม่ของนางไม่เพียงพอ นางสุธรรมาจึงขายเครื่องประดับของตนเองไปเพื่อสร้างศาลาขึ้นมา ชื่อว่า ศาลาชื่อว่าสุธรรมา ส่วนนางสุนันทาก็ได้สร้างสระโบกขรณีไว้ในบริเวณศาลา เพื่อหวังที่ว่าผู้คนที่มาพักจะได้มีน้ำไว้กินและอาบ ส่วนนางสุจิตราก็เอาว่าผู้ที่มาพักควรจะได้ประดับดอกไม้เสียก่อนจึงเดินทางไป นางจึงได้เพาะสร้างสวนดอกไม้ไว้ที่บริเวณศาลา แต่นางสุชาดาไม่ได้ทำบุญอะไรเลยเพราะมัวแต่คิดว่าตนเป็นภรรยาของนายมฆะ จะไปทำอะไรนายมฆะก็คงเป็นของตนด้วยเหมือนกัน นางจึงมัวแต่แต่งตัว ไม่สนใจเรื่องบุญ[2]

จากผลแห่งการกระทำเหล่านี้ เมื่อสิ้นอายุขัยบนโลกมนุษย์ นายมฆะจึงไปเกิดเป็นพระอินทร์ บรรดาชายทั้ง 32 คน ก็ขึ้นไปเกิดเป็นเทพสุธรรมกัน ส่วนเมียของนายมฆะก็ขึ้นไปเกิดเป็นเทพธิดา โดยนางสุธรรมาเมื่อเกิดเป็นเทพธิดาก็มีเทวสภา

---

1. เกี่ยวกับ นาคปุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 173

2. "เรื่องเกี่ยวกับ" หน้า 174

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

อีกสูตรหนึ่ง เกิดขึ้นกับนางสุชาดา ด้วยเหตุที่ในชาติก่อนนางได้ใส่ข้าวน้ำ ส่วนนางสุจิตรา เกิดเป็นเทพธิดาบนดาวดึงส์ พร้อมกับสวนจิตรลดาเกิดขึ้นเป็นของคู่บุญนาง ด้วยเหตุที่นางได้สร้างสวนไว้เพื่อสาธารณประโยชน์ และนางสุกันหาเมื่อเกิดเป็นเทพดาวดึงส์ก็มีสระโบกขรณีชื่อ นันทา ด้วยเหตุที่นางเคยขุดสระโบกขรณีไว้ให้แก่ทั่วไปในชาติก่อน ส่วนนางสุปาดาที่มิได้สละบุญจึงเกิดไปเกิดเป็นเทพธิดา แล้วไปเกิดเป็นนกยาง ต่อมาเมื่อท้าวสักกะระลึกถึงนางจึงพรากนกยางตัวนี้ และเมื่อนางนกยางตายลง ก็ไปเกิดเป็นธิดาของช่างปั้นหม้อในเมืองพาราณสี ท้าวสักกะก็บอกให้นางรักษาศีลต่อ เมื่อนางตายลงก็มาเกิดเป็นธิดาของอสุรเวปจิตติ จากเหตุที่นางรักษาศีลมาถึง 2 ชาติ ท้าวสักกะจึงปรารถนาเป็นที่พึ่งพิงใจของอสุรสาวน้อย อสุรเวปจิตติจึงจัดให้มีพิธีเลือกคู่ พระอินทร์ก็มาร่วมในพิธีนี้ด้วย โดยแปลงเพศเป็นอสุรแก่ เมื่อนางสุชาดาเห็นอสุรแก่ก็พึงใจ ด้วยเป็นคู่บุญกันมาก่อน นางจึงเลือกอสุรแก่เป็นคู่ อสุรแก่จำลองจึงกลับคืนร่างเป็นท้าวสักกะแล้วพานางสุชาดาขึ้นสู่สวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ทำความโกรธแค้นให้แก่เหล่าอสุรเป็นอันมาก เมื่อท้าวสักกะและนางสุชาดาไปถึงนครแล้วก็โปรดให้นางเป็นใหญ่ในหมู่นางอัปสร 2 โกฏิกึ่ง นางสุปาดาอสุรกัญญาได้ทูลขอพรว่า ถ้าท้าวสักกะเสด็จไปในที่ใด ๆ ก็ขอให้นางได้ตามเสด็จด้วย เพราะเหตุที่นางไม่มี บิดา มารดา และญาติในสวรรค์ พระองค์ก็ประทานพรนั้น ด้วยเหตุนี้เองทำให้พระองค์ได้นามว่าสุชัมบดี (สวามีนางสุชาดา) ดังนั้นเรื่องที่ปรากฏในวรรณคดีบาลีส่วนใหญ่ว่าท้าวสักกะเสด็จลงมาที่มนุษย์โลก พร้อมด้วยนางสุชาดานั่นเอง [1]

นอกจากชายาเอก ๆ ทั้ง 4 องค์แล้ว ยังมีชายาองค์อื่น ๆ อีก เช่นในเวสสันดรชาดก กล่าวว่า นางมัทรี เดิมเป็นชายาของท้าวสักกะก่อนที่จะจุติลงมาเกิดเป็นมารดาของพระเวสสันดร [2] นอกจากนี้ยังมีนางโรหิณี ซึ่งเป็นผู้ประพฤติธรรม ต่อมา ไป

---

1. เกี้ยวพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 186

2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 188

เกิดบนดาวดึงส์ระหว่างเขตแดนของเทพบุตร 4 องค์ จึงตกลงกันไม่ได้ว่าใครจะได้นาง เป็นชายา จึงเชิญท้าวสักกะมาตัดสิน เมื่อท้าวสักกะเห็นนางก็เกิดความรัก เสด็จ 4 จึงจำต้องถวายนางให้แก่ท้าวสักกะ[1] และยังมีเทพเมารีอีก 5 องค์ ซึ่งเป็นอิตถีของท้าวเวสสวัณมหาราช เป็นบาทบริจาริกา นอกจากนี้ยังมีเทพอิตถีและนางอัปสรเป็นบาทบริจาริกาอีกจำนวนนับไม่ถ้วน

ส่วนอิตถีของท้าวสักกะ จากหนังสือกล่าวว่ามีอิตถี 4 องค์ คือ นางอาสา นางสรัทธา นางสิริ นางทิรี การเกิดของอิตถีเหล่านี้ก็เป็นเช่นเดียวกับการเกิดของเทวดาอื่นโดยทั่วไป คือเป็นอุปปาติกะ มิได้เกิดจากครรภ์ของฝ่ายองค์ใด แต่เป็นเทพอิตถีที่ไม่เกิดใน "ม้ามัพพ" ใกล้ปราสาทของท้าวสักกะ[2] ส่วนโอรสในวรรณคดีบางเรื่องกล่าวว่ามี[3]

ลักษณะของท้าวสักกะ

ท้าวสักกะนั้นอรรถกถาธรรมบทกล่าวว่า มีร่างสูงถึง 3 ศอก[4] มีกายของพระอินทร์ เดินทางถึงเขตป่าหิมพานต์สีขาว ส่วนในอุทยานพระเวชยันต์มีสีแดง หรือมีกายสีต่างๆ กลายเป็นสีนวล แต่รูปพระอินทร์ที่เขียนจากอินเดียส่วนมากจะเป็นสีเขียว รวมทั้งในประเทศไทยด้วย

---

1. เกี้อพันธ์ ทาคบุโน "เรื่องเดิม" หน้า 190
2. "ถ้าเทพอิตถีเกิดเมื่อที่นอนเทวดาองค์ใด จะได้สี่อ่าเป็นชายาของเทวดาเจ้าของวิมาน ถ้าเกิดแทบตีนแท่นก็เป็นสาวใช้ ถ้าเกิดใน "ม้ามัพพ" ก็เป็นอิตถี ถ้าเกิดในเขตที่แห่งก็เป็นโฆรงำของเทวดาองค์นั้น "เรื่องเดียวกัน" หน้า 192
3. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 196
4. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 197
5. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 200

มหาวิทยาลัยศิลปากร ห้องสมุดวิทยาศาสตร์

รูปร่างของท้าวสักกะในวรรณคดีบาลี มีลักษณะคล้ายมนุษย์ทั่วไป และอิ่มเอิบด้วยอยู่ในกิเลสใจสัตย์ ซึ่งตรงกันข้ามกับพระอินทร์ในวรรณคดีภาษาสันสกฤต ซึ่งรูปร่างใหญ่มาก

สำหรับอายุของพระอินทร์นั้นมีระยะเวลาที่ยาวนาน หรือสั้นก็ไม่ยาว เมื่อสิ้นบุญก็ต้องจุติ และจะมีผู้อื่นมาเกิดเป็นท้าวสักกะไปตลอดแทน แต่ท้าวสักกะจะเปลี่ยนไปเรื่อย ๆ แต่ละองค์ยังคงมีคุณสมบัติเหมือนกันราวกับเป็นองค์เดียวกัน [1]

หน้าที่ของท้าวสักกะ

ท้าวสักกะเป็นบุรุษสุโสภาขันธ์สังจากไปด้วยธรรมจากพระพุทธเจ้า และเป็นผู้ศึกษาในทางธรรม พระองค์มักจะได้รับธรรมจากพระพุทธเจ้าเสมอ [2] ทรงเป็นเทพผู้รักษาธรรมะแห่งพระพุทธเจ้า นอกจากนั้นยังเป็นผู้ช่วยเหลือในบุคคลที่ประสบความทุกข์ คือ ผู้ใดที่ผูกกลั่นแกล้งพระอินทร์ก็จะมาปรากฏตัวเพื่อช่วยเหลือ ให้หากเขาเหล่านั้นได้บรรลุคุณธรรมดี

ตัวอย่างในการที่จะเป็นท้าวสักกะ เช่น ในเรื่องปริณายกเล่าว่า เมื่อมโหสถเกิด ท้าวสักกะก็ทรงใช้ยาวางไว้ในมือเพื่อจะได้รักษาคนเจ็บไข้ ส่วนในเรื่องเวสสันดรชาดก ก็กล่าวว่า พระอินทร์ลงมาแปลงเพื่อขอพระนัตรีจากพระเวสสันดรแล้วมอบคืน เพราะเกรงจะมีพราหมณ์ใจหยาบมาขอพระนัตรีไป ในเรื่องสุวรรณสามชาดก ก็กล่าวว่า ท้าวสักกะเป็นผู้บำรุงพุทธบาท และปาริกาดาบสินี โดยแนะให้ดาบสเอามือลูบท้องดาบสินี เพื่อจะได้มีบุตรคอยปฏิบัติ เพราะทรงทราบว่าดาบทั้งสองจะดับขันธ์ต่อไปในกาลข้างหน้า [3]

---

1. เสถียร นาคบุปผา "เรื่องเทพ" หน้า 200
2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 204
3. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 216

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ประติมากรรมที่ปรากฏรูปพระอินทร์ในศาสนาพุทธ มักจะปรากฏเป็นองค์ประกอบร่วมกับพระพุทธเจ้า โดยเฉพาะในปางเสด็จลงจากดาวดึงส์ จะปรากฏรูปพระอินทร์ หรือท้าวสักกะถือกลด และรูปพระพรหม อยู่ 2 ข้างของพระพุทธเจ้า นอกจากนี้ยังพบเป็นองค์ประกอบในภาพเล่าเรื่อง เช่นตอนชอบางสัตว์ในเรื่องเวสสันดรชาดก หรือตอนที่ทรงคัดพิณสามสายในครั้งที่พระพุทธเจ้าทรงทรมานนาย

ความเมตตาของท้าวสักกะในวรรณคดีบาลี จะแตกต่างจากพระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤตอย่างมาก เพราะในวรรณคดีสันสกฤต พระอินทร์จะแสดงความเมตตาเฉพาะต่อผู้ที่ศรัทธาในพระองค์เท่านั้น แต่ในวรรณคดีบาลี ท้าวสักกะแสดงความเมตตากรุณาต่อชนทั่วไปที่เป็นคนดี เป็นผู้รักษาศีล ประพฤติธรรม หากคนเหล่านี้เดือดร้อน พระองค์จะลงมาช่วยเหลือทันที แต่สำหรับผู้ที่ไม่รักษาศีลไม่ประพฤติธรรมแล้ว พระองค์ก็จะลงโทษ จึงเห็นได้ว่า ความกรุณาของท้าวสักกะมีแก่คนทั่วไปมากกว่าในวรรณคดีสันสกฤต[1]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ในเรื่องที่พระอินทร์ทรงเป็นเทพแห่งสงครามหรือเป็นเทพแห่งนักรบไปปราบปรามอสูรในวรรณคดีบาลีเหมือนในวรรณคดีสันสกฤต แต่ก็มีกล่าวถึงบ้างว่าในระหว่างการทำสงครามระหว่างเทพกับอสูร มีท้าวสักกะเป็นจอมทัพ

ส่วนในเรื่องการเป็นเทพแห่งฝนและสายฟ้า ก็มิได้กล่าวถึงในวรรณคดีบาลี แต่ในนิทานพื้นบ้านของไทยในภาคอีสาน ก็มีความเชื่อเกี่ยวกับการเป็นเทพแห่งฝน คือ พระยาแถน และมีประเพณีการเฉลิมฉลองเพื่อให้พระยาแถนประทานฝนลงมา โดยการจุดบั้งไฟขึ้นสู่อากาศ ซึ่งพระยาแถนตามตำนานพื้นบ้านนั้นก็คงจะเป็นพระอินทร์นั่นเอง นอกจากนี้พระอินทร์ หรือท้าวสักกะยังมีฐานะที่เป็นท้าวจตุโลกบาลอีกด้วย โดยเป็นผู้ดูแลโลกทางทิศตะวันออกของเขาพระสุเมรุ

---

1. เสถียร โกศลพิทยาภรณ์ "เรื่องเดิม" หน้า 222

โดยสรุปแล้ว หน้าที่ของพระอินทร์ ปรากฏว่ามีดังต่อไปนี้

1. ทรงอยู่ในฐานะนักปกครอง เมื่อจากทรงเป็นเทพผู้ยิ่งใหญ่ของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ถอปด้วยความสง่างามของราชาและบุคลิกภาพของหัวหน้าอันเป็นผู้ปกครอง. พระอินทร์จะประกาศศักดิ์ของกษัตริย์ โดยการออกคำสั่ง ฯลฯ เหล่าเทพทั้งหลายย่อมต้องประนมหัตถ์ถวายความเคารพเหมือนเหล่าข้าทาสของเทวโองการ ลักษณะเช่นนี้ยังคงสืบต่อมาในสมัยหลัง โดยมักจะยกย่องกษัตริย์ ให้มีฐานะเสมือนพระอินทร์ผู้เป็นเจ้าแห่งเทพทั้งหลาย ซึ่งเราเรียกระบบนี้ว่า เทวราชา

2. ทรงอยู่ในฐานะพุทธศาสนูปถัมภก พระอินทร์ในพุทธศาสนามีบทบาทในการแพร่พระพุทธศาสนาเป็นอันมาก จากคัมภีร์บาลีจะเห็นว่าพระอินทร์ทรงเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า และพระธรรมของพระองค์มาโดยตลอดในชาติที่เสวยชาติต่าง ๆ ในการบำเพ็ญบารมีเพื่อเป็นพระพุทธเจ้านั้น พระอินทร์ก็เคยให้ความช่วยเหลือมาด้วยดีเช่นกัน เช่น ในครั้งที่พระโพธิสัตว์เสด็จออกสู่มหาภิเนษกรม และทรงเสด็จสู่แม่น้ำอโนมา ทรงเปลี่ยนเครื่องทรงเป็นผ้ากาสาวะ และอัญเชิญพระเกศาด้วยพระขรรค์ทรง แล้วทรงโยนพระเกศาขึ้นไปในอากาศ พระอินทร์ก็ได้เสด็จไปรับไว้ในผ้าแล้วนำไปบรรจุในพระเจดีย์จุฬามณีบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ และเมื่อคราวที่พระพุทธองค์เสด็จลงมาจากดาวดึงส์หลังจากโปรดพระอภิธรรมแก่พุทธมารดาแล้วนั้น พระอินทร์ทรงเนรมิต บันไดแก้ว บันไดทอง และบันไดเงิน ถวายพุทธองค์และบริวาร นอกจากนี้ในพุทธประวัติและชาดกหลาย ๆ ตอน ก็ได้กล่าวถึงพระอินทร์ในฐานะผู้เป็นผู้อุปถัมภกของพุทธศาสนา

3. ทรงอยู่ในฐานะเป็นมิตรแห่งผู้ประพฤติธรรม โดยการที่พยายามสนับสนุนสิบทัศชาดก ทั้งบารมี และบารวาส เพื่อให้ลุล่วงไปสำเร็จทางจิตตามเป้าประสงค์ จะเห็นว่าพระอินทร์ได้สนับสนุน ป้องกันและแนะนำผู้ประพฤติธรรมทั้งหลาย ดังจะเห็นได้จากชาดกต่าง ๆ เช่นเรื่อง จันทกุมาร มโหสถ ฯลฯ อันแสดงถึงความช่วยเหลือของพระอินทร์ได้เป็นอย่างดี ในชาดกเรื่องอื่น ๆ อาจสะท้อนให้เห็นความปรารถนาของพระอินทร์ที่ต้องการใช้อิทธิฤทธิ์ทดสอบทางด้านจิตใจของผู้ประพฤติธรรมโดยแท้ และในทางตรงกันข้ามพระอินทร์จะไม่ยอมใจต่อความเกียจคร้านของผู้ประพฤติธรรม หรือ โดยความจริง หากพระอินทร์ทรง

แม้ว่าโยคาวจรผู้ใดไม่จักเข้าไปต่อการบำเพ็ญเพียรทางจิต ซึ่งสิ่งเหล่านี้แสดงให้เห็นว่าพระอิศวรคือเทพผู้ปรารถนาดีอย่างยิ่งต่อบุคคลผู้ประพฤติธรรม

4. พระศิวะในฐานะนักรบ มีอาวุธยอมีอำนาจที่พลัก 2 ประการ คือ การบำบัดทุกข์ และบำรุงสุขในแผ่นดิน กล่าวคือ การสังให้เกิดความร่มเย็นเป็นสุขแก่ประชาราษฎร์ และการกวาดล้างอริราชศัตรูที่ไม่ยอมสวามิภักดิ์ได้ ในการรบครั้งนี้ราชาย่อมเป็นจอมทัพโดยตำแหน่ง พระอิศวรก็เช่นเดียวกัน นอกจากจะทรงไว้ซึ่งกฎและระเบียบอันงามดังกล่าวมาแล้ว ยังมีศิลปะที่ในฐานะนักรบด้วย โดยปรากฏในเหตุการณ์สงครามซึ่งสงครามดังกล่าวเป็นการต่อสู้ระหว่างเทพเจ้าของการอาคาจักร และอสูรผู้มีอำนาจ โดยพระอิศวรทรงลักษณะนักรบโดยบริบูรณ์[1]

<u>ศิลปะของท้าวลักกะ</u>

ในวรรณคดีบาลีว่าตั้งอยู่บนยอดเขาพระสิเนรุ หรือเขาพระสุเมรุ โดยอยู่ทางทิศตะวันตกของท้าวกุเวร ท้าวลักกะนี้มีชื่อปรากฏในวรรคที่ 2 ในการที่ 5 ซึ่งเป็นขั้นเบื้องต้นของฌานหรือจรอันหมายถึง สวรรค์ 6 ชั้น ที่ควรเหนือขึ้นไปในเบื้องต้นคือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส เหตุนี้เรียกสวรรค์ชั้นนี้ว่า ดาวดึงส์ กล่าวกันว่าได้จากการที่ท้าวลักกะมีอำนาจเหนือสวรรค์ชั้นนี้รวมกับเทพผู้ครอง คือ ท้าวลักกะ และท้าวเทพรวม 33 องค์ นั่นว่า ดาวดึงส์บ้าง ตรัยตรึงษ์ บ้างหรือไตรทศบ้าง[2]

บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์นี้ปรากฏมีสวนสวรรค์ อยู่ 4 แห่ง คือด้านทิศเหนือมีสวนสวรรค์ ชื่อ "นันทวัน" ในสวนนี้สระโบกขรณีใหญ่ชื่อ สุนันทา สระนี้เกิดขึ้นด้วยบุญของนางสุนันทา เมื่อครั้งเคยอุคสระโบกขรณีไว้ ส่วนด้านทิศตะวันออก มีสวนสวรรค์ชื่อ

---

1. พล. อุทม รุ่งเรืองศรี "เรื่องเดิม" หน้า 74-80
2. เกื้อพันธ์ นางบุญมา "เรื่องเดิม" หน้า 240

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

"จิตรลดาวัน" อันเต็มด้วยเลาลดาเป็นแนวเขต และมีประโยชน์ชื่อ จิตรลดาโบดาน ที่ และเทพนี้ก็มีวนอุทยานอยู่ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เรียกว่า "นันทวัน" ซึ่งมีประโยชน์ชื่อ "ปารุสกวัน" ส่วนนี้มีต้นมะปรางเลาลดาล้อมไว้เช่นกัน และมีประโยชน์ชื่อปารุสก-โบกขรณีด้วย ส่วนทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ มีชื่อว่า "นิสกวัน" และมีประโยชน์ชื่อนิสกโบกขรณีด้วย[1]

นอกจากนี้ยังมีสถานที่สำคัญ ๆ อีกหลายแห่ง เช่น "อุตรกุรุ" ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของเขาสิเนรุ เป็นที่ประสูติของเจ้าชายสิทธัตถะ เมื่อครั้งเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์ และภายหลังเมื่อทรงตรัสรู้แล้ว ท้าวสักกะยังได้อัญเชิญพระเขี้ยวแก้วเบื้องขวาจากพระโกฏิพระทนต์ของพระองค์ประดิษฐานไว้ในจุฬามณีเจดีย์[2] ของสวรรค์ชั้นนี้ "เวชยันตปราสาท" ซึ่งเป็นวิมานของพระอินทร์ มี "สุธรรมาเทวสภา" ซึ่งเป็นที่ประชุมเทวดาประจำ เพื่อทำหน้าที่ตัดสินความต่าง ๆ ของเทวดาและมนุษย์ นอกจากนี้ยังมี "นันทุยยานลดาวัน" ซึ่งเป็นสวนที่ประดับของท้าวสักกะ และยังมี "ปาริฉัตตกะ" (ปาริชาติ) ซึ่งเป็นดอกไม้สวรรค์ พวกเทวดาถือกันว่าเป็นดอกไม้ที่ประเสริฐ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

อาวุธของท้าวสักกะและสิ่งประกอบ

อาวุธของท้าวสักกะในวรรณคดีบาลี ไม่ได้กล่าวถึงมากนัก และที่กล่าวถึงก็เหมือนและที่แตกต่างไปจากในวรรณคดีสันสกฤตบ้าง อันได้แก่

วชิราวุธ, วชิระ หรือสายฟ้านี้ เป็นอาวุธประจำตัวของท้าวสักกะ เป็น

---

1. แต่บางครั้งว่ามีอุทยานถึง 6 อุทยาน อันได้แก่ "นันทวัน" อยู่ทางทิศตะวันออก "ปารุสกวัน" อยู่ทางทิศใต้ "จิตรลดาวัน" อยู่ทางทิศตะวันตก "นิกกวัน" อยู่ทางทิศเหนือ "มิสสกวัน" (ไม่ทราบ) อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และ "มุทคริกวัน" อยู่ใกล้กับมหาวัน

ดู. อุดม รุ่งเรืองศรี "เรื่องเดิม" หน้า 63

2. เกี่ยวกับเรื่องนี้ ดูรายละเอียดใน "เรื่องเดิม" หน้า 242

สัญญลักษณ์ประจำตัวอีกด้วย ทำให้กระองค์ได้พระนามว่า "วชิรปาณี" (ผู้มีมือคือสายฟ้า หรือผู้ทรงสายฟ้า) [1]

ค้อนเหล็ก จากเรื่องจันทกุมารชาดก กล่าวว่า ท้าวสักกะทรงใช้ ค้อนเหล็ก โดยในตอนที่พระราชาจะทรงทำพิธีบูชายัญพระโอรส พระอินทร์ก็เสด็จลงมาทำลายพิธี และขู่พระราชาว่าจะตีเสียด้วยค้อนเหล็กถ้าพระราชา ทรงทำการบูชา ยัญ และพระโอรส

จักรเพชร จากเรื่องเภตีสีลชาดก กล่าวว่า ท้าวสักกะทรงขู่พระราชาผู้ชอบรังแกคนแก่ ว่าถ้าไม่เลิกประพฤติ จะทำลายพระเมืองพระราชาเสียด้วย จักรเพชร

กระบองเพชร ในเรื่องสมุทรโฆษชาดก กล่าวว่า เมื่อวิมลาธรขอโทษพระขรรค์วิเศษของสมุทรโฆษ ทำให้พระองค์ต้องเดือดร้อน ท้าวสักกะจึงนำ กระบอง-เพชร ลงมาขู่วิมลาธรให้คืนพระขรรค์ไปคืนพระสมุทรโฆษ

วิชยุตรสังข์ เป็นสังข์ประจำตัวท้าวสักกะ พระองค์ทรงใช้ในการเป่า เพื่อเป็นสัญญาณเรียกเมื่อเวลาที่พระองค์ต้องการทรัพย์ และทรงใช้สังข์นี้เป่าเรียกพระจันทกุมาร [2]

กลองอสุนีพร ซึ่งกล่าวว่าเป็นกลองที่พระอินทร์ทรงยืมใช้ เมื่อครั้งทำสงครามกับพวกอสูร กลองนี้เมื่อตีแล้วจะมีเสียงดังกระหึ่มสนั่นเมืองสวรรค์

พิณ ในมหาประวัติของพระมโหสถบัณฑิตกล่าวว่า ท้าวสักกะมีความคิดพิณวาย เพื่อให้ทรงบรรลุถึงทางสายกลาง

แส้ จากประติมากรรมที่พิพิธภัณฑ์สมบัติในประเทศไทย ก็พบว่า พระอินทร์ทรงถือแส้ด้วย

นอกจากนี้ในวรรณคดีและชาดกต่าง ๆ ยังกล่าวถึงการที่ท้าวสักกะมักจะนำ

---

1. เสถียร นาคพุทธา "เรื่องเดิม" หน้า 256
2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 255

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

อาวุธหรือของวิเศษ ไปให้กับผู้ประพฤติธรรมในโลกมนุษย์ ซึ่งสิ่งของเหล่านี้จะเป็นอาวุธและสิ่งของที่พระองค์ทรงมีอยู่แล้ว แล้วทรงประทานให้แก่บุคคลอื่น หรือจะเป็นของที่พระองค์ทรงเนรมิตขึ้นใหม่ ก็ยังไม่สามารถระบุได้แน่นอน ซึ่งได้แก่

พร้าล้ามวิเศษ ในเรื่องทศชาติชาดก ได้กล่าวว่า พระอินทร์ทรงนำ พร้าล้ามวิเศษมามอบให้แก่ดาบส

หม้อสารัตถึก ทรงนำหม้อสารัตถึกมาให้แก่บุตรชายแต่ชาติปางก่อนของพระองค์ที่ประพฤติตัวไม่ดี ให้กลับตัวเป็นคนดี

แก้วมณี ในเรื่องภูริชาดก พระอินทร์ทรงมอบแก้วมณีชื่อเวโรจนะ ให้พระเจ้าภูริราช เพื่อให้กลับมีรูปงามด้วยฤทธิของแก้ว

นิพพิทย์ พระอินทร์ทรงนำนิพพิทย์ มาประทานแก่สุวรรณสังข์ ในเรื่อง สุวรรณสังข์ชาดก

ธนู ในเรื่องสุวรรณภูมิชาดกกล่าวว่า พระอินทร์ทรงนำ ธนูพระอินทร์ซึ่งมีคุณ มามอบให้สุวรรณภูมิ เนื่องจากเป็นคู่ควรกับพระเจ้าสิงหล

กลองวิเศษ ในเรื่องทศชาติชาดก กล่าวว่าพระอินทร์ทรงมอบ กลองวิเศษ สำหรับขับไล่ช้าง หรือเรียกช้างไม่รู้กี่ได้ แก่ดาบสผู้ถูกช้างรบกวน[1]

จากตัวอย่างข้างต้นนี้ จะเห็นว่า สิ่งของที่พระอินทร์ทรงประทาน บางชิ้นเป็นสิ่งที่พระองค์ทรงใช้เป็นอาวุธ หรือทรงถือ เช่น นิพพิทย์ หรือกลอง หม้อสารัตถึก และธนูพระอินทร์ ที่ทรงถือเป็นอาวุธ และสิ่งที่ทรงถือในวรรณคดีสันสกฤตด้วย ดังนั้น สิ่งต่าง ๆ ที่ทรงมอบให้แก่ผู้อื่นเหล่านี้ก็น่าจะเป็นของที่พระองค์ทรงถือหรือใช้เป็นอาวุธเช่นกัน

พาหนะของพระอินทร์

มีกล่าวไว้คล้ายคลึงกับในวรรณคดีสันสกฤตของพราหมณ์ อันได้แก่

---

1. เกียรติ์ วรคุปต์ "เรื่องเวิน" หน้า 211

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

เวชยันตราชรถ ซึ่งทรงใช้ในการประลองยุทธกับอสูร โดยมีเทพสารถีชื่อ มาตลี ซึ่งลงจุติในชาติภพนี้ในนาม ฤ[1]

ช้างเอราวัณ ในวรรณคดีกล่าวว่าเป็นช้างทรงของพระอินทร์ มี 33 เชือก ไว้สำหรับ เทพ 33 องค์ เมื่อยังอยู่ในอยุธยา กลางเชือกหนึ่งมีงาข้างเดียว ชื่อว่า ไอราพต เป็นพระที่นั่งช้างของพระอินทร์[2] ประวัติของช้างเอราวัณตามที่กล่าวว่า เดิมเป็นช้างที่พระราชมอบให้มายังพระเจ้าจักรพรรดิ เมื่อสายน้ำที่ไหลเป็นเทพบุตรในสวรรค์ ชื่อ เอราวัณเทพบุตร ในเวลาที่ช้างนั้นตายและลงจากสวรรค์ เอราวัณเทพบุตรก็จะจำแลงเป็นช้างชื่อ เอราวัณ[3]

ปฏิ

พระอินทร์เป็นเทพที่รู้จักกันดีในอินเดียตั้งแต่สมัยโบราณ ในระยะแรกเชื่อว่ามีอำนาจเหนือเทพทั้งปวง ในฐานะเป็นเทพแห่งฟ้าฝน ต่อมาพระอินทร์ได้เปลี่ยนสถานภาพมาเป็นเทพแห่งสงคราม ในฐานะที่เป็นเทพแห่งสงครามนี้เองจึงได้ปรากฏในวรรณคดีต่างๆ มากมาย ในวรรณคดีเรื่องรามเกียรติ์ ก็ได้กล่าวถึงพระอินทร์ไว้อย่างมากมายด้วยกัน ซึ่งสามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ประการ คือ

1. พระอินทร์ทรงเป็นเทพแห่งสงครามและผู้ประทานชัย
2. พระอินทร์เป็นเทพผู้ครองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์
3. พระอินทร์ทรงเป็นเทพผู้ทำการอภิเษกสมรส และมเหสี

ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับเรื่องรามเกียรติ์ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ความเชื่อเรื่องพระอินทร์ก็เปลี่ยนแปลงไปจากในสมัยโบราณด้วย เนื่องจากอารยธรรมการเกษตรเพาะ

---

1. เกื้อ สิมะเสถียร "เรื่องเดิม" หน้า 211
2. รศ. ประจักษ์ ประภาศิลปการ "เรื่องเดิม" หน้า 167
3. เกื้อ สิมะเสถียร "เรื่องเดิม" หน้า 253

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

เจ้าที่สูงสุดทั้ง 3 องค์ พระอินทร์ก็เริ่มเสื่อมอำนาจลง จนกลายเป็นเทพชั้นรอง ๆ กระนั้นพระอินทร์ก็ยังเป็นเทพที่รู้จักกันดีในวรรณคดีภาษาสันสกฤตทุกสมัย

ในฝ่ายมหายาน พระอินทร์ก็เป็นที่รู้จักกันดีเช่นกัน แต่ในวรรณคดีบาลีเรียกพระอินทร์ว่า ท้าวสักกะ พระอินทร์ หรือท้าวสักกะ ทรงปรากฏองค์ในฐานะเทพผู้เป็นอุปัฏฐากของพระพุทธเจ้า เป็นผู้พิทักษ์ศาสนา และผู้พิทักษ์ประเพณีวัฒนธรรม

จากลักษณะต่าง ๆ ที่คล้ายคลึงกันของพระอินทร์ทั้ง 2 ฝ่ายนี้ จึงเชื่อว่า พระอินทร์ในฝ่ายมหายาน เป็นการรับเอาความเชื่อเรื่องพระอินทร์มาจากฝ่ายพราหมณ์ ซึ่งเป็นการผสมผสานทางความเชื่อ แม้ลัทธิความเชื่อจะเปลี่ยนไป แต่ความนิยมนี้ก็ยังคงอยู่ แม้จะแตกต่างกันไปบ้าง ตามหลักของแต่ละศาสนา ความนิยมนับถือพระอินทร์ได้แผ่ขยายไปในประเทศต่าง ๆ ที่นับถือพุทธศาสนาเหมือนกัน เช่น ลังกา และประเทศในแถบเอเชียอาคเนย์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 2

ประติมากรรมปูนปั้นอินเดียที่พบในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้

การเผยแพร่อารยธรรมอินเดียเข้ามาในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น ดำเนินไปอย่างค่อยเป็นค่อยไป โดยในระยะแรกพวกที่เดินทางเข้ามาก่อนคือพวกพ่อค้าชาวอินเดีย โดยเข้ามาทำการค้าขายแลกเปลี่ยนสิ่งของ ซึ่งในการค้าขายแต่ละครั้ง ก็จะต้องมีการพักแรม เพื่อรอลมมรสุมที่จะพัดพาให้เรือแล่นกลับได้ ซึ่งก็นับเวลาเป็นปี ดังนั้นในการเดินเรือค้าขายแต่ละครั้งจึงกินเวลานานเป็นปี ๆ ทำให้พวกพ่อค้าเหล่านี้มีการตั้งหลักแหล่งเพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยในการค้าขายตามเมืองต่าง ๆ เพื่อคอยลมมรสุมกลับไปยังประเทศอินเดีย ต่อจากนั้นภายหลังพวกพราหมณ์ และพวกพระภิกษุ ก็ได้เริ่มเดินทางออกมาบ้างเพื่อเผยแพร่ศาสนา ซึ่งบุคคลทั้งสองกลุ่มนี้เหมาะสมที่จะเผยแพร่อารยธรรมชั้นสูงของอินเดีย ดินแดนที่พบร่องรอยและหลักฐานของอารยธรรมอินเดียได้แก่ เมืองท่าโบราณตามแหล่งชายทะเล ซึ่งได้แก่บริเวณคาบสมุทรมลายู คือ เขตจังหวัดนครศรีธรรมราช ตั้งแต่ ราวพุทธศตวรรษที่ 7 เป็นต้นมา[1]

จากการเผยแพร่อารยธรรมอินเดียทำให้เกิดศิลปะอาณาจักรเล็ก ๆ เกิดขึ้นทั่วไปในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งปัจจุบันยังไม่สามารถกำหนดแน่นที่ตั้งของอาณาจักรโบราณเหล่านี้ได้แน่นอนนักจะค้นคว้าเอาจากหลักฐานเอกสารของชาวจีนที่เคย ค้นพบแผ่นที่บ้าง หรือจากหลักฐานทางโบราณวัตถุและโบราณสถานที่ค้นพบบ้าง แต่หลาย ๆ อาณาจักรที่ปรากฏชื่ออยู่ในประวัติศาสตร์ ก็ยังไม่สามารถกำหนดแน่ง

---

1. ผศ. มาสุข อินทราวุธ "อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ในประเทศไทย" เอกสารประกอบการบรรยาย การอบรมมัคคุเทศก์ รุ่นที่ 7 (กรุงเทพฯ/มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523) หน้า ฌ-29

ที่แน่นอนได้ ตัวอย่างอาณาจักรที่สำคัญและเก่าแก่ที่สุด คือ อาณาจักรฟูนัน ซึ่งปรากฏชื่ออยู่ในจารึกราว พุทธศตวรรษที่ 6-7 ซึ่งบางที่ว่าอยู่แถบลุ่มแม่น้ำโขงตอนใต้ บางที่ว่าศูนย์กลางอยู่แถบลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา ในบริเวณเมืองอู่ทอง[1] เมืองท่าที่สำคัญของอาณาจักรคือ เมืองออกแก้ว ในแถบ โคชินไชนา ปัจจุบันนอกเขตของประเทศเวียดนาม นอกจากนี้ยังปรากฏชื่ออาณาจักรอื่น ๆ ที่เจริญรุ่งเรืองขึ้นมาในระยะต่อมา เช่น อาณาจักรทวารวดี อาณาจักรเจนละ อาณาจักรศรีเกษตร และพม่า ตามลำดับ ศรีวิชัย และมัชปาหิต เป็นต้น ซึ่งอาณาจักรเหล่านี้ล้วนแต่ได้รับอิทธิพลอารยธรรมอินเดียทั้งสิ้น และได้นำมาดัดแปลงผสมผสาน ให้เข้ากับวัฒนธรรม และสภาพสังคมของตนเอง ทำให้มีลักษณะแตกต่างกันไปบ้างในแต่ละแห่ง แต่โดยภาพรวมแล้ว ก็เป็นการรับอารยธรรมอินเดียไว้เป็นหลัก โดยเฉพาะในด้านศาสนา และความเชื่อ

จัมปา

อาณาจักรจัมปาเกิดขึ้นจากอาณาจักรลิมยี่ มีลักษณะเช่นเดียวกับอาณาจักรอื่น ๆ ในแหลมอินโดจีน[2] ชื่อของอาณาจักรจัมปาปรากฏครั้งแรกราวพุทธศตวรรษที่ 12 จากหลักฐานทางโบราณคดี แสดงให้เห็นว่า ศูนย์กลางอำนาจของจัมปาอยู่ใต้เมืองเว้ลงไปเล็กน้อย ในแถบตอนกลางในปัจจุบัน โบราณสถานที่สำคัญ ได้แก่ โบราณสถานที่ ตราเกียว (TRA-KIEU) มีเซิน (MI-SÖN) และด่งเดือง (DONG DUÖNG)

ศาสนาในอาณาจักรจัมปานั้น มีทั้งการนับถือศาสนาพุทธ และศาสนาพราหมณ์ โดยศาสนาพราหมณ์ได้แผ่เข้ามายังอาณาจักรจัมปาในราวพุทธศตวรรษที่ 9 และในพุทธ

---

1. ศจ. ม.จ. สุภัทรดิส ดิสกุล "ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ ถึง พ.ศ. 2000" คณะกรรมการชำระประวัติศาสตร์จัดพิมพ์, 2522 หน้า 5

2 "เรื่องเดียวกัน" หน้า 118

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศตวรรษที่ 10 ศาสนาพุทธก็ได้เผยแพร่เข้าสู่ดินแดนแถบนี้ นอกจากจัมปาจะได้รับอิทธิพลจากอินเดียโดยตรงแล้ว ในสมัยต่อมา จัมปาก็ยังได้รับอิทธิพลจากอาณาจักรแห่งอื่น ซึ่งได้รับอิทธิพล อารยธรรมอินเดียด้วย เป็นต้นว่า อาณาจักรเขมร และประเทศอินโดนีเซีย อิทธิพลของประเทศเหล่านี้แม้จะเข้าสู่อาณาจักรจัมปาแต่ก็ไม่ได้มีอิทธิพลเท่าศิลปะจัมปามากเท่ากับที่ได้รับจากอินเดียโดยตรง[1] เทพที่สำคัญ ก็ได้แก่ ตรีมูรติ โดยเฉพาะ พระศิวะและพระวิษณุ ส่วนพระอินทร์นั้นถือว่าเป็นเจ้าแห่งเทพ และเป็น ภูปราบอสูร ซึ่งกลายเป็นคุณสมบัติของกษัตริย์ในดินแดนแถบนี้ ในอาณาจักรจัมปา กษัตริย์พระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า อินทรวรมัน (INDRAVAMAN) และกษัตริย์หลายพระองค์ของจัมปาก็ถูกสมมติ ให้เป็นพระอินทร์ซึ่งจุติลงมาจากสวรรค์เพื่อมาปกครองโลก[2] นอกจากนี้ยังปรากฏชื่ออินทรปุระ เป็นชื่อเมืองของจัมปา ในราวพุทธศตวรรษที่ 15-16[3] ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความเชื่อของพระอินทร์ที่เข้ามาพร้อมกับศาสนาพราหมณ์ในดินแดนแถบนี้ โดยเฉพาะในชั้นระดับน้ำ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์สิรินธร

สำหรับประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่พบในประเทศเวียดนามเป็นประติมากรรมลอยตัวขนาดเล็ก

2. ชิ้น พบที่ตราเกียว (TRA-KIEU) และอีกชิ้นอยู่ที่มีเซ็น (MI-SON) ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นพระอินทร์โดยดูจากรูปช้างที่ประกอบอยู่ ซึ่งเป็นพาหนะประจำตัวของพระอินทร์และอีกรูปหนึ่งพระอินทร์ทรงถืออาวุธ ซึ่งสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นวัชระ[4] นอกจากนี้ยังปรากฏความเชื่อเรื่องการเป็นเทพรักษาทิศตะวันออกของพระอินทร์อีกด้วย โดยพบรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเป็นภาพสลักร่วมอยู่กับเทพผู้รักษาทิศองค์อื่น ๆ

---

1. ดร. มรว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ "ศิลปจาม และ ศิลปมาย" หน้า 1
2. DAWEE DAWEEWARN "BRAHMANISM IN SOUTH-EAST ASIA" หน้า 66
3. ดร . มรว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ "เรื่องเดิม" หน้า 2
4. DAWEE DAWEEWARN "เรื่องเดิม" หน้า 66

และมีเทพนิเคราะห์รวมเป็น 9 องค์[1] (ภาพที่ 2.1)

<u>จัมปาศรี</u>

อาณาจักรจามปาหรือจัมปาศรีเป็นอาณาจักรที่เก่าแก่อาณาจักรหนึ่งในแหลมอินโดจีน โดยเริ่มปรากฏประวัติในราวพุทธศตวรรษที่ 6 จากหลักฐานจดหมายเหตุจีนกล่าวเรียกว่า อาณาจักรลินยี่ ซึ่งต่อมามีแหล่งที่ตั้งอยู่ 4 แห่ง คือ เวมละ ไค่เจิ้ว มีเซิน และเจียวชีในราวพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา และต่อมารวบรวมกันเป็นอาณาจักรเดียวในราวพุทธศตวรรษที่ 15 กษัตริย์เชื้อพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพระเจ้าภคทัตได้ทรงสร้างเมืองหลวงใหม่ชื่อ อินทรปุระ หรือเมืองพระนคร โดยมีเขาพนมบาเค็งเป็นศูนย์กลางเมือง เมืองพระนครนี้ได้กลายเป็นที่ตั้งราชธานีแห่งใหม่ ซึ่งรวมเวลาที่อาณาจักรจามปาอยู่ได้ประมาณ 400 ปี[2]

การเข้ามาของอารยธรรมอินเดียในดินแดนแหลมอินโดจีนได้เริ่มเข้ามาตั้งแต่สมัยอาณาจักรฟูนัน โดยเฉพาะรับนิกายพราหมณ์ และนิกายพุทธ ในอาณาจักรจามปาเองนั้นได้รับอารยธรรมอินเดียในราวพุทธศตวรรษที่ 6 และได้พัฒนาเรื่อยมาจนถึงยุคทองในราวพุทธศตวรรษที่ 11 เป็นต้นมา โดยลัทธิที่ได้รับนิยมมากที่สุดคือลัทธิไศวนิกายซึ่งมีอิทธิพลอย่างมากในการเคารพบูชาในรูปของศิวลึงค์ และมีการรับลัทธิไวษณพนิกาย และยังคงมีการรับนิกายพุทธมหายานอยู่ แม้ในบางช่วงเช่นในราวพุทธศตวรรษที่ 16 และ 18 พุทธศาสนาโดยเฉพาะลัทธิมหายานจะเจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างมากมายแต่ก็ไม่ได้ขับลัทธิไศวนิกายเสียทีเดียว เป็นเพียงบางช่วงที่ในบางช่วงก็มีการรับนิกายทั้งสองนิกายมาผสมผสานกันไปในวิหารเดียวกัน จนมีการสร้างเทวสถานขนาดใหญ่ เช่น ปราสาทพระขรรค์ ในราวครึ่งหลังของพุทธศตวรรษที่ 18 ศูนย์กลางของ

---

1. JEAN BOISSELIER "LA STATUAIRE DU CHAMPA" รูปที่ 113

2. ศจ. ดร. ศุภรัตน์ ทิสกุล "ศิลปของ [illegible]" หน้า 1-7

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

นารายณ์ แต่ก็ไม่สามารถแยกเด็ดขาดได้ว่าเป็นไวษณพ ทั้งนี้เนื่องจากไวษณพ ช่วยส่งเสริมอำนาจกษัตริย์ในรูปของเทวราชา ดังที่กษัตริย์ในกัมพูชาเป็นเจ้าจะได้รับการบูชาในรูปของศิวลึงค์

สำหรับความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในลักษณะนี้ ปรากฏในฐานะของเทพชั้นรอง และเทพผู้รักษาทิศตะวันออก ลักษณะคล้ายกับที่เคยเป็นเช่นเดียวกันในอาณาจักรจัมปา และยังปรากฏพระนามของ พระเจ้าอินทรวรมันที่ 1 (พ.ศ. 1420-1432)[1] ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการยกย่องเทวราช ควบคู่ไปกับคติสมมติเทพ ลัทธิไวษณพ และไศวนิกาย

ประติมากรรมรูปพระอินทร์ในกัมพูชา จะพบในภาพสลักนูนต่ำ เทวรูปพระอินทร์ที่ปรากฏอยู่บ่อย ๆ บนทับหลังทิศตะวันออกของปราสาทต่าง ๆ ในสมัยเมืองพระนคร ทั้งนี้เพราะเหตุว่า ทรงเป็นผู้รักษาทิศ (ทิศปาลก) ด้านตะวันออก พระองค์ทรงช้างเอราวัณ มักมี 3 เศียร ไม่ปรากฏมีประติมากรรมลอยตัวของพระอินทร์[2]

ที่ทับหลังทิศตะวันออกของปราสาทเขาโพระวิหาร ที่ทับหลังที่ 1 มีประติมากรรมพระอินทร์เป็นส่วนประกอบในภาพเล่าเรื่องต่าง ๆ ซึ่งแสดงรูปพระอินทร์ตัวสามสร้อยคอ สายรัดรัก (ยัชโญปวีต) และสูงสุดเหนือเศียร พระมหามงกุฎ เครื่องประดับต่าง ๆ ส่วนอยู่ข้างซ้ายมงกุฎ เครื่องทรงกระบอกสี่เหลี่ยมออก และปรากฏพระหัตถ์สองพระหัตถ์ของพระอินทร์ด้วย[3] (ภาพที่ 2.2)

ส่วนทับหลังในศิลปะแบบปราสาทเขาโพระวิหารอีกชิ้นหนึ่ง ซึ่งเป็นทับหลังปราสาทเขาโพระวิหาร หลังที่ 7 ได้ ทับหลังจำหลักจากศิลาทราย เป็นภาพนูนสูงและนูนต่ำแสดงรูปวงโค้งแบบหัวด้วยไม้อยู่ตรงกลางวงโค้งมีประดับหัวของวงโค้งเล็ก ๆ 4 วง มีพวงมาลัยและอุบะซึ่งเป็นส่วนประกอบของสถาปัตยกรรมที่สร้างด้วยไม้มาช่วยเป็นเครื่องประดับอยู่ข้าง

---

1. ศจ. มจ. สุภัทรดิส ดิสกุล "ศิลปสมัยในอาณาจักรจัมปา" หน้า 18
2. ศจ. มจ. สุภัทรดิส ดิสกุล "ประติมากรรมขอม" หน้า 74
3. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 15

มหาวิทยาลัยศิลปากร สำนักหอสมุดกลาง

ล่าง ที่ปลายทั้งสองด้านของวงโค้งนั้น มีมกรคันทวยเข้ามาคั่นกลางคายวงโค้งอยู่ทั้งสองข้าง มกร 2 ตัวนี้มักคายสิงห์ ซึ่งมีเขาตัวเล็ก ๆ ออกมาด้วย และตัวมกรเองก็มักมีคนขี่อยู่ข้างบน ลักษณะการคันทวยเข้ามากันนี้ดูจะเป็นลักษณะของทับหลังของไทยศิลปแบบแรกนี้ วงโค้งตรงกลางมีลวดลายรูปดอกไม้และลายลูกประคำประดับ และมักมีวงรูปไข่สลักเป็นภาพบุคคลสูงประกอบอยู่ด้วย 3 วง มีรูปบุคคลโผล่ออกมาจากวงรูปไข่นั้น คือรูปเทวดาประทับเหนือช้างเอราวัณเชือกเดียว ซึ่งก็ได้แก่พระอินทร์นั่นเอง และอีก 2 วงเป็นรูปบุคคล ที่สำคัญน้อยกว่า[1] พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณได้ปรากฏบนทับหลังในระยะต้นของเขมรแล้ว แสดงให้เห็นถึงอิทธิพลความเชื่อที่มีต่อพระอินทร์ในยุคแรกของเขมร (ภาพที่ 2.3)

ทับหลังในศิลปแบบบาแค็ง จากปราสาทพนมบาแค็ง โดยทำเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ตอนกลางของทับหลัง ช้างเอราวัณใช้งวงยึดท่อนพวงมาลัย ซึ่งทำเป็นลายก้านต่อดอก ปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนใต้ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนหย่อยลงมา ส่วนเหนือท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น พระอินทร์ทรงประทับนั่งอยู่ภายในซุ้มเรือนแก้ว ตอนปลายของท่อนพวงมาลัย มีแขนมารองรับ ตามลางของทับหลังทำเป็นลายกลีบบัว ส่วนตอนบนของทับหลัง ทำเป็นลวดลายคล้ายซุ้มเรือนแก้วขนาดเล็กเรียงกันเป็นแนวโดยตลอด (ภาพที่ 2.4)

ทับหลังอีกชิ้นที่ปรากฏรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ เป็นศิลปแบบเกาะแกร์ จากปราสาท DAMREI สลักเป็นรูปพระอินทร์ ประทับในท่าสุขาสนะ ทรงนุ่งผ้าจูงกระเบนสั้น ชักชายผ้าออกมาเป็นวงโค้งด้านนอก มีชายหางปลา ทรงสวมเครื่องประดับ อันได้แก่ กระบังหน้า มงกุฎ กำไลต้นแขน กำไลแขน ทรงสร้อยพระศอรูปสามเหลี่ยม มือขวายกสูงขึ้นถือวัชระ ช้างเอราวัณ 3 เศียร โดย 2 เศียรเอางวงยึดท่อนพวงมาลัยซึ่งอยู่ตอนกลางของภาพ ปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนหย่อยลงมา ใต้ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วน เหนือท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ตอนบนของทับหลัง ทำเป็นแถวเทพนมเล็กเฉพาะส่วนนอก ทรงกระบังหน้า และมงกุฎ (ภาพที่ 2.5)

---

1. ศจ.มจ. สุภัทรดิส ดิสกุล ศิลปไทย เล่ม 1" หน้า 105

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ที่ปราสาทบันทายศรี มีทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ใน พ.ศ. 967 โดยความเชื่อที่ว่าพระอินทร์เป็นผู้ที่ให้เกิดน้ำฝนและนำมาสู่โลกมนุษย์ และทรงเป็นเทพแห่งสวรรค์ ผู้ทำให้เกิดสายรุ้งจากศัพท์ของพระองค์ และได้มีการสลักวงโค้งแทนสัญลักษณ์ของสายรุ้งบนทับหลังเหนือระเบียงทางเข้าที่ปราสาทบันทายศรี และในปราสาทหลังอื่นๆ ด้วย พระอินทร์ทรงนั่งอยู่บนหลังช้าง 3 เศียรในตอนกึ่งกลางของวงโค้งซึ่งเป็นสัญลักษณ์แทนสายรุ้ง อันเชื่อเป็นสะพานเชื่อมระหว่างสวรรค์และโลกมนุษย์ และการสลักภาพพระอินทร์ที่ทับหลังทางเข้าปราสาทนี้ เป็นสัญลักษณ์ที่แสดงถึง การเดินทางจากโลกมนุษย์ผ่านเข้าสู่ที่ประทับของพระเจ้า ซึ่งก็คือภายในตัวปราสาทนั่นเอง[1] (ภาพที่ 2.6)

ที่ปราสาทบันทายศรี นอกประตูมีภาพรูปพระอิศวร จากเส้นบันดาลที่สลักอยู่ในวันออกเฉียงเหนือ เป็นรูปพระอินทร์กำลังประทานฝน อยู่ใน พ.ศ. 967 พระอินทร์ทรงประทับเหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร เหนือขึ้นไปทำเป็นสัญลักษณ์แทนสายรุ้ง 2 สาย โดยทำเป็นท่อนวงมาลัย ในรูปของพญานาค 2 ตัว ล้อมกับเหนือประตูทางเข้าบนทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียรนี้ กำลังระเทศฝนจากสวรรค์ลงสู่โลกมนุษย์ โดยช้างเอราวัณยืนอยู่บนมหาสมุทร หรือแม่น้ำที่กำลังไหลวน รายลงมาเป็นฝน มีสัญลักษณ์ รูปพญานั่น แสดงขอบเขตระหว่างสวรรค์กับโลกมนุษย์ บริเวณมุมด้านล่างของเสาทับ ปรากฏรูปพระกฤษณะซึ่งเป็นปางหนึ่งของพระวิษณุ กับพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกันคือ BALARAMA ซึ่งอยู่บริเวณมุมด้านล่างขนาบข้างองค์ละมุม และกำลังแสดงความรื่นรมย์ยินดีในการได้รับประทานน้ำ พร้อมกับ บรรดา มนุษย์ สัตว์ และต้นไม้[2] (ภาพที่ 2.7)

ทับหลังอีกชิ้นที่ปราสาทบันทายศรี เป็นศิลปะแบบบันทายศรี ทำเป็นรูปพระ

---

1 JOAN LEBOLD COHEN"ANGKOR-MONUMENTS OF THE GOD-KINGS
ฐปที่ 27

2. "เรื่องเดียวกัน" ฐปที่ 31

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

อินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว ที่กึ่งกลางของภาพพระอินทร์ประทับใบบัวรองรับเหนือเศียรช้างเอราวัณสามใหญ่ ทรงมุ่งงาโจงกระเบนสั้น มีสายธำอะไรมาเป็นวงโค้ง ทรงสวมอาภรณ์ประดับศีรษะ ตอนล่างใบกึ่งกลางของภาพทำเป็นวงโค้งปลายแผ่พวงมาลัยเหนือพวงมาลัยทำเป็นรูปบุคคลประทับยืนข้าง ๆ ช้างเอราวัณ ห้อยพวงมาลัยด้านล่อดอกที่ตกเป็นวงโค้งตอนกลางของภาพ ถัดมาจากเศียรของช้างครุฑ ซึ่งยืนเอียงตัวอยู่บนหลังทั้งสองข้าง ครุฑสวมกระบังหน้า และ มงกุฎรูปเครวย มีเฉพาะเศียร ด้านล่างห้อยพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้หยอดกลงมาจากวงแหวนตอนบนทำเป็นลายใบไม้ตั้งชั้น ความนิยมใช้ลายก้านต่อดอกตั้งแต่ศิลปแบบบันทายศรี เป็นต้นไปที่ได้เข้ามามีบทบาทในความนิยมลายวงโค้งเล็ก ๆ ซึ่งประกอบขึ้นด้วย ส่วนโค้งสำคัญในศิลปแบบนะโค ใบบรรพาลวะลายที่ปรากฏบนบันทายศรี ได้พัฒนามาจากลายก้านแย่งดอกในศิลปแบบนะโค้ง ที่ระหว่างบันทายศรี คือ ลายก้านต่อดอกลายก้านพวงมาลัยบนกลางบันกลีบออกที่เลี้ยวขึ้นพลายเป็นมือทั้งสองข้างรูปใช้ หรือลวดลายดอกไม้ในหับเหลี่ยมของเขมรสมัยแรก ลักษณะของการแบ่งแยกห้อพวงมาลัยตรงเลี้ยวนี้ จะคงอยู่เรื่องไปจนถึงศิลปแบบบาปวน ส่วนการแบ่งแยกห้อพวงมาลัยนี้ ในบางแห่งลายกลายเป็นรูปสัตว์ละอุบะพวงใบ เช่น ราหู (ภาพที่ 2.8)

ส่วนทับหลังมีกึ่งกลางทำเป็นรูปประธาน วรรณ ในเทพนิยายใหญ่มีเรือนแก้ว กระหนุ่มทำเป็นเถาลายใบไม้ ที่เลี้ยวของทับหลังทำเป็นรูปบุคคล ประทับนั่งประนมมืออยู่เหนือเส้นกาลโตอเส้นกาลอ้าปากขบเศียรช้างแล้ว มีสายธำช้างทั้งสองข้างไว้ ชายของผ้าสไบห้อยลงมาข้างด้านล่างของทับหลัง ซึ่งรูปบุคคลประนมมือนี้อาจเป็นพระอินทร์[1] (ภาพที่ 2.9)

ที่ปราสาทพระธรรมเจดีย์ ที่ปราสาทพระขรรค์ และ เจ้าสัยวรมันที่ 7 มีเวทเมียงมรมรก ได้กล่าวถึงพระวิษณุกรรมและพระอินทร์ และยังพบพระวิษณุกรรมพระอินทร์ทรงถือสาย ไว้

---

1. ศจ. มจ. สุภัทรดิส ดิศกุล "ศิลปลาย เล่ม 1" หน้า 125-126

และดอกบัว ทรงมีเทครี่ 3 ประติมากรรม 2 รูปของพระอินทร์ประทับเหนือสิงห์ ซึ่งอาจกลายมาจากคำว่าสิงหาสน์

ที่ปราสาท NONG-THONG ...ภาพสลักพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ปรากฏร่วมกับเทพสลัก 2 องค์ คือ พระวิษณุ และพระศิวะ ซึ่งอยู่บนเขาไกรลาส ดูรูป และ โคบท ที่ 1

จากศิลาจารึกถมาพวก (THMA-PUOK)ซึ่งเป็นศิลาจารึกภาษามุทยศาสนา ใน พ.ศ. 1532 กล่าวถึงเทวรูปพระอินทร์ และจากภาพบุคคลขี่ช้าง 3 เศียรที่มุขประตูเมืองพระนครหลวง แม้ว่าจะมีลักษณะทรงคล้ายพระอินทร์ ก็ตาม แต่ก็ไม่แน่ว่า จะเป็นเทวรูปพระอินทร์หรือไม่ เพราะประติมากรรมในสมัยนี้ยังคงอยู่ในช่วงของการผสมผสานแบบผสมในรัชกาลของพระเจ้าชัยวรมันที่ 7 [2]

และยังมีประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณขนาดใหญ่ ที่ปราสาท CHH TEAI THA) ที่วัดภู , ปราสาท SNENG KRABEI , KRAHAM 3

นอกจากนี้ยังพบประติมากรรมภาพนูนต่ำของพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณในเทพ 9 องค์ ในสมัยเมืองพระนคร โดยเทพแต่ละองค์ประทับอยู่ในซุ้ม แต่สำหรับภาพที่สลักนูนสูงออกมาภายใต้พลับพลาที่แยก ออกจากกัน หรือบางครั้งก็สลักแยกแต่ละองค์เป็นภาพเดี่ยว มีเครื่องสำหรับถือบนฐาน ภาพสลักนูนต่ำเป็นเทวดาที่กล่าวมีปรากฏเป็นจำนวนมาก ตามผนังส่วนของอาคาร และดูเหมือนจะใช้ประดับอาคารทางทิศตะวันออกเสียงได้ และมักประกอบจากอัฐทิศไปขวาดังนี้ คือ องค์แรกได้แก่ พระอาทิตย์ องค์ที่ 2 คือ พระจันทร์ องค์ที่ 5 คือ พระอินทร์ องค์ที่ 8 คือ พระยม องค์ที่ 9 คือพระเกตุ องค์ที่ 6 มักเป็น

---

1. DAVEE DAVEEVARN "เรื่องเดิม" หน้า 41
2. ศจ. มจ. สุภัทรดิส ดิศกุล "ประติมากรรมของขอม" หน้า 74
3. DAVEE DAVEEVARN "เรื่องเดิม" หน้า 41

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ท้าวกุเวร ส่วนเทพองค์ที่ 3,4 และ 7 นั้นไม่ใคร่แน่นอน[1] พระอินทร์ก็มักเป็น 1 ใน 9 เสมอ ภาพสลักเทพ 9 องค์นี้ พบได้โดยทั่วไปในปราสาทเขมร เช่น ภาพสลักบนภูเขาที่อังนา(ANG KHNA) ที่ปราสาทสมโบร์ไพรกุก , หินสลักที่ปราสาทเจวียง (VAT CHVEANG) ในศิลปแบบไพรกเมง[2], ปราสาทออกยม ในศิลปนอมแบบบันทายศรี หรือคลัง (ภาพที่ 2.10)[3] ส่วนในประเทศไทยก็ปรากฏหลักฐานหลังจำหลักในลักษณะนี้ โดยประกอบด้วย พระอาทิตย์ , พระจันทร์ , วายุ ,พระพรหม หรือสกันธ์ , พระอินทร์ ,ท้าวกุเวร , พระอัคนี ,พระราหู และพระเกตุ จากปราสาทไลเล เมืองสุดรนิยม ซึ่งปัจจุบัน อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร สำหรับในสมัยเมืองพระนครนั้น รูปเทพ 9 องค์นี้ มีอยู่ในศิลปทุกแบบ ตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15-18[4] (ภาพที่ 2.11)

ในประเทศพม่า ณ. เมืองอมรปุระ ใกล้เมืองมัณฑเลย์ พบประติมากรรมสัมฤทธิ์ รูปช้างเอราวัณ 3 เศียร ในศิลปแบบบายน ซึ่งประติมากรรมชิ้นนี้เดิมอยู่ที่เมืองพระนครหลวง ในประเทศกัมพูชา ต่อมาในสมัยสมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ 2 ได้อพยายามยังกรุงศรีอยุธยา เมื่อทรงตีเมืองพระนครหลวงได้ ต่อมาเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา ประติมากรรมสัมฤทธิ์เหล่านี้ก็ถูกขนย้ายไปพม่า ณ. เมืองหงสาวดี ต่อมาเมื่อพวกยะไข่ปลดแผ่นดินหงสาวดีได้ ก็ขนเอารูปสัมฤทธิ์ เหล่านี้ไปไว้เมืองยะไข่ และอยู่จนถึงปัจจุบัน ซึ่งแต่เดิมน่าจะมีรูปสัมฤทธิ์ประทับอยู่บนหลังเอราวัณ[5] (ภาพที่ 2.12)

---

1. องค์ที่ 3 , 4 และ 7 นั้นคงจะเป็น พระยม พระพรหม พระอัคนี พระขันธกุมาร พระอีสาน พระพาย (วายุ) และพระนารายณ์ ฯลฯ
   ศจ. มจ. สุภัทรดิส ดิสกุล "ประติมากรรมขอม" เล่ม 75
2. "เรื่องเดียวกัน" เล่ม 75
3. "เรื่องเดียวกัน" รูปที่ 101
4. "เรื่องเดียวกัน" เล่ม 75
5. "เรื่องเดียวกัน" เล่ม 8

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

พม่า

พม่านับเป็นประเทศที่แตกต่างไปจากดินแดนอื่น ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เนื่องจากเป็นดินแดนที่พระพุทธศาสนาฝ่ายหินยานหรือเถรวาทแผ่ไปถึงโบราณ แม้พม่าจะเป็นดินแดนหนึ่งของพระพุทธศาสนาและได้รับอารยธรรมทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือของอินเดีย แต่ก็มีพัฒนาการของประวัติศาสตร์ในดินแดนแห่งนี้ต่างไปจากที่อื่นไม่มากนัก เมื่อเทียบกับประเทศในเอเชียอาคเนย์ด้วยกัน ในหลายๆ ครั้งจะเห็นความแข็งแกร่งของพระพุทธศาสนาในพม่าตอนเหนือ เช่นจะเห็นได้ว่า ในหมู่ของคณะสงฆ์ที่ไม่ยอมรับ คณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย ซึ่งนับถือพุทธศาสนาลังกาวงศ์ และมีการรับถือเหมือนกันในเมืองพุกาม

ลาว

ไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าศาสนาพราหมณ์เข้ามาเผยแพร่ในประเทศลาวเมื่อใด เพราะลาวมักจะตกอยู่ในลักษณะของเมืองขึ้นของอาณาจักรอื่นอยู่เสมอ แต่อย่างไรก็ตามในคริสตศตวรรษที่6 เมื่อฟูนันมีชัยเหนือเจนละ ซึ่งแบ่งออกเป็นสองส่วน คือเจนละน้ำ และ เจนละบก (อยู่ในเขตแดนลาวทางด้านตะวันตกของแม่น้ำอันนัม) ซึ่งตั้งแต่นั้นมาศาสนาพราหมณ์ก็เป็นที่เผยแพร่ในประเทศลาว ต่อมาเมื่อลาวกลายเป็นส่วนหนึ่งของกัมพูชาในคริสตศตวรรษที่ 8-9 ศาสนาพราหมณ์ยิ่งลงรากลึกในลาว

สำหรับประติมากรรมรูปพระอินทร์ในลาวนั้น พบเป็นจำนวนน้อยมาก เช่นเดียวกับเทวรูปอื่น ๆ เนื่องจากประเทศลาว มิได้ถูกศึกษาอย่างจริงจัง เหมือนอย่างในประเทศใกล้เคียง สำหรับประติมากรรมพระอินทร์นั้น พบที่วัดภู โดยเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งกำหนดอายุอยู่ในราว คริสตวรรษที่ 7 [1]

อินโดนีเซีย

ประวัติศาสตร์อินโดนีเซียเริ่มในราวพุทธศตวรรษที่ 6 โดยได้รับอารยธรรมจากอินเดีย หลักฐานด้านจารึกเกี่ยวกับอิทธิพล อินเดียในดินแดนแถบนี้ ได้มีปรากฏ เช่น จากจารึกปังกาล ซึ่งได้จารึกในปี ค.ศ. 732 กล่าวว่า สัญชัยศรีสัญชัย ได้ทำการประดิษฐานศิวลึงค์ บนภูเขา เพื่อแสดงถึงสันติสุขแห่งอาณาจักร [2] และในพุทธศตวรรษที่ 10-12 ก็ได้พบจารึกภาษาสันสกฤตในภาคตะวันตกของเกาะชวา และที่เกาะบอร์เนียว ซึ่งเป็นจารึกที่ใช้อักษรอินเดียฝ่ายใต้สมัยราชวงศ์ ปัลลวะ อายุอยู่ในราว พุทธศตวรรษที่ 10-12 [3]

เทพที่สำคัญของอินโดนีเซีย ก็ยังคงเป็นเทพหลัก 3 องค์ อันได้แก่ พระ

---

1. DAWEE DAWEEWARN "เรื่องเดิม" หน้า 106
2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 107
3. ศจ. มจ. สุภัทรดิส ดิสกุล "ศิลปอินโดนีเซียสมัยโบราณ" หน้า 1

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พรหม พระศิวะ และพระวิษณุ แต่เทพที่เด่นที่สุดเห็นจะเป็น พระศิวะ สำหรับพระอินทร์นั้นมีฐานะเป็นเทพชั้นรอง และมักปรากฏในรูปของเทพรักษาทิศ โดยเป็นเทพสลักร่วมกับเทพผู้รักษาทิศองค์อื่น ๆ ในบริเวณรอบฐานชั้นบนของเทวาลัยพระอิศวรที่จันทิโลโรจงกรัง หรือ ปรัมพนัม ซึ่งเชื่อว่าสร้างขึ้นในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 15 โดยพระเจ้าบาลิตุง[1] พบภาพสลักเทพผู้รักษาทิศ 17 องค์เรียงกัน โดยปรากฏรูปพระอินทร์เป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออก[2] ส่วนในบาหลี สุมาตรา และบอร์เนียว ก็ปรากฏรูปพระอินทร์ในฐานะเทพชั้นรองปรากฏร่วมกับเทพผู้รักษาทิศอื่น ๆ เช่นเดียวกัน

สรุป

จะเห็นได้ว่าความสำคัญของพระอินทร์ในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มีฐานะเป็นเทพชั้นรอง จากเทพสลักทั้ง 3 องค์ มีฐานะเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออก ภาพสลักและประติมากรรมรูปพระอินทร์ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้มักจะพบในรูปของนูนสูง , เสาหิน และแท่งศิลาสลัก ซึ่งการที่จำสลักรูปพระอินทร์บนเสาหินนั้น หรือนูนสูงของศาสนาสถาน ก็เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์ และสวรรค์ เสาหินเป็นเทพผู้เชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์ และสวรรค์ และยังนิยมสลักพระอินทร์ในรูปของเทพผู้รักษาทิศ โดยสลักร่วมกับเทพผู้รักษาทิศอื่น ๆ จะเห็นได้ว่าความเชื่อเรื่องการเป็นเทพผู้รักษาทิศของพระอินทร์ในดินแดนแถบนี้คงจะเด่นกว่าสถานที่ที่นับถือพระอินทร์ ส่วนความเชื่อเรื่องการเป็นเทพนักรบของพระอินทร์คงจะคลายลงไปมาก แต่เมื่อเทียบความสำคัญของพระอินทร์ในเอเชียอาคเนย์กับความเชื่อเรื่องพระอินทร์ของอินเดียในสมัยหลังแล้ว จะเห็นได้ว่าในเอเชียอาคเนย์แม้จะไม่ค่อยมีบทบาทไปในการรบเทียบกับเทพสลัก 3 องค์ได้ แต่ก็คงจะเด่นกว่าพระอินทร์ในอินเดียสมัยหลังอยู่มาก

ส่วนประติมากรรมพระอินทร์ในประเทศไทยนั้น จะขอกล่าวถึงในบทต่อไป

---

1. ศ.จ. มจ. สุภัทรดิส ดิสกุล "ศิลปอินโดนีเซียสมัยโบราณ" หน้า 25
2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 29

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

บทที่ 3

ประติมากรรมประดับสถาปัตยกรรมในประเทศไทยในยุคแรก

ความเจริญและความเสื่อมของประติมากรรมประดับสถาปัตยกรรมในประเทศไทยจะมองเห็นได้โดยทั่วไป เนื่องจากดินแดนประเทศไทยและประเทศอื่น ๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้นเป็นดินแดนที่ได้รับอิทธิพลและความเชื่อต่าง ๆ มาจากประเทศอินเดีย

สำหรับประเทศไทยนั้นได้รับอิทธิพลความเชื่อทางศาสนามาจากแถบเอเชียใต้ถึง 2 ศาสนา คือรับนับถือพราหมณ์ศาสนาจากอินเดียโดยทางทวีปเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งส่งอิทธิพลเข้าสู่ในแถบอีสานหรือภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย ส่วนศาสนาพุทธนั้นได้รับอิทธิพลมาจากลังกา (ซึ่งเป็นดินแดนที่รับเอาศาสนาพุทธเข้าไว้ และเป็นที่เคารพนับถือมาก ประชาชนในอินเดียซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดศาสนาพุทธเองนั้น ความเคารพนับถือกลับเสื่อมลงไปอย่างรวดเร็ว แต่กลับไปเจริญรุ่งเรืองในประเทศลังกา) ในสมัยที่พระพุทธศาสนาได้เผยแผ่ในดินแดนประเทศไทยนั้น เข้าสู่ดินแดนแถบนี้โดยทางเรือผู้นำศาสนาจะนำศาสนาพุทธเข้ามาในดินแดนประเทศไทยอยู่ 2 ทิศ ทาง คือ ทิศตะวันตกจากอินเดียตอนใต้ลงมาทางเรือเข้าสู่ดินแดนแถบภาคใต้ของประเทศไทย และอีกทางหนึ่งคือทางทิศตะวันออกจากลังกาเข้าสู่ดินแดนแถบภาคใต้ของประเทศไทย ในสมัยนี้ศาสนาพุทธได้รับเอาอิทธิพลศาสนาพุทธลัทธิมหายานเข้าไว้ ทำให้มีความแตกต่างกันอยู่บ้างในช่วงนี้ แต่จะเจริญรุ่งเรืองมั่นคงก็ตามแต่ลัทธิมหายานนี้ก็เป็นที่ยอมรับของศาสนาพุทธในยุคต่อมาอย่างเดียว แต่ความเจริญรุ่งเรืองของศาสนาพุทธในภาคกลางดูจะมีความมั่นคงและมีการสืบอายุยาวนานกว่าในภาคใต้ เนื่องจากในภาคใต้นั้นได้รับอิทธิพลศาสนาฮินดูเข้ามาเผยแผ่ในสมัยต่อมา โดยทางเข้าทางตอนใต้ของพม่า อินเดีย ทำให้ความเจริญของพุทธในภาคใต้เสื่อมความเจริญลง ในขณะที่ทางภาคกลางนั้นอิทธิพลของพุทธ เริ่มเข้ามาในสมัยทวารวดีโดยมีศูนย์กลางทางศาสนาอยู่ที่จังหวัดนครปฐม และได้มีการเผยแผ่และสืบอายุในดินแดนแถบนี้อย่างแพร่หลายโดยมีการสืบต่อความเชื่อทางศาสนามาสู่อาณาจักรต่อ ๆ มา อันได้แก่ สุโขทัย อยุธยา และจนถึงรัตนโกสินทร์ จนกระทั่งปัจจุบัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

การแข่งขันของอิทธิพลทางศาสนา ระหว่างศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์ ในดินแดนประเทศไทยนั้นค่อนข้างเด่นชัด โดยศาสนาพราหมณ์จะอยู่ในดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือเป็นหลักและอาจเผยแพร่ในภาคตะวันออกของไทยบ้าง ในขณะที่ศาสนาพุทธอยู่ในแถบภาคกลางและภาคใต้ตอนบน ส่วนในแถบของภาคเหนือนั้นก็เป็นดินแดนที่นับถือศาสนาพุทธเช่นกัน แต่ไม่ได้รับอิทธิพลจากภาคกลางของประเทศไทย แต่กลับได้รับอิทธิพลทางศาสนาพุทธมาจากประเทศพม่า ซึ่งพม่าก็ได้รับอิทธิพลมาจากลังกาอีกต่อหนึ่ง

สำหรับการปะปนของ 2 ศาสนานี้ในดินแดนประเทศไทยก็มีอยู่บ้างเช่นกัน แต่ไม่เด่นชัดนัก แต่อย่างไรก็ตามศาสนาพราหมณ์มีอิทธิพลต่อศาสนาพุทธเป็นอย่างมาก ไม่ว่าจะเป็นปาฏิหาริย์ หรือ พิธีกรรมต่าง ๆ ที่ปรากฏอยู่ในศาสนาพุทธ

อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยที่ได้รับมาจากดินแดนเขมรนั้นจะเห็นได้จาก การสร้างปราสาทหินต่าง ๆ ศาสนาพราหมณ์ในเขตภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยในระยะนี้ อิทธิพลความเชื่อนั้นเป็นความเชื่อในระยะหลังที่เทพเจ้าทั้ง 3 องค์ อันได้แก่ พระพรหม พระศิวะ และพระวิษณุ มีอิทธิพลเหนือเทพเจ้าในสมัยพระเวท โดยเฉพาะเมื่อมีการแยกนิกายออกเป็น ไวษณพนิกาย และ ไศวนิกาย ศาสนสถานอันได้แก่ ปราสาทหิน จึงมีการทำเพื่อบูชา พระวิษณุ หรือพระศิวะ องค์ใดองค์หนึ่ง ตามความเชื่อของกษัตริย์ในสมัยนั้น ๆ ดังนั้นพระอินทร์จึงกลายเป็นเทพชั้นรอง และมักจะมีความสำคัญในแง่ของการเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออก โดยมักทำรูปสลักพระอินทร์บนหลังช้างสามเศียร หรือถือวชิระ ของปราสาทในด้านทิศตะวันออก หรืออาจทำเป็นประติมากรรมนูนสูงอยู่ตามผนังด้านนอกของปราสาทประธาน รูปสลักพระอินทร์มักจะพบเป็นรูปเดี่ยวเป็นส่วนใหญ่ หรือบางทีอาจพบเป็นภาพสลักร่วมกับเทพเจ้าผู้รักษาทิศองค์อื่น ๆ นอกจากนี้เรื่องราวเกี่ยวกับการนับถือศาสนาพุทธ พระอินทร์ก็ยังได้รับความสำคัญเป็นอย่างมากในฐานะเทพผู้รักษาพระพุทธศาสนา ซึ่งจะกล่าวในบทต่อไป

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สำหรับศาสนาพุทธในประเทศไทยนั้น เทพศิลปกรรมอันเกี่ยวกับศาสนาพุทธมหายานในศิลปะทวารวดี เช่น พระพุทธรูป ธรรมจักร และศาสนาสถานต่าง ๆ สำหรับประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏในศิลปะนั้น มักปรากฏร่วมกับพระพุทธเจ้า โดยอยู่ในฐานะผู้อัญเชิญพุทธศาสนา และผู้ช่วยเหลือผู้ประพฤติดี

ประติมากรรมรูปพระอินทร์ศิลปะทวารวดีนั้นสามารถแบ่งออกเป็น 3 พวกคือ

1. ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏตามเสาหิน ที่ได้เป็นองค์ประกอบของพระพุทธเจ้า
2. ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏเป็นองค์ประกอบของพระพุทธเจ้า
3. ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏภายในประกอบเรื่องราวต่าง ๆ

ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏตามเสาหิน ที่ได้เป็นองค์ประกอบของพระพุทธเจ้า

ชิ้นแรกคือ ประติมากรรมนูนในเสมาเรื่องกุลาวกชาดก ศิลปแบบทวารวดี พบที่เมืองฟ้าแดดสูงยาง อ. กันทรวิชัย จ. มหาสารคาม ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ใบเสมาเหล่านี้ได้มาจากการขุดบูรณะฐานเจดีย์พระธาตุยาคู บ้านเสมา อ. กันทรวิชัย จ. มหาสารคาม ซึ่งเป็นเมืองโบราณสมัยทวารวดี ในการขุดบูรณะครั้งนี้ได้พบใบเสมาซึ่งมีลักษณะสำคัญดังนี้ โดยมีกลุ่มทางทิศตะวันออก ทิศใต้ และทิศเหนือของฐานเจดีย์

สำหรับ ทิศตะวันออกนั้น ภายในภาพประกอบด้วยรูปบุคคลประทับนั่งในท่าสุขาสนะ อยู่ใต้ต้นไม้ใบสี่เหลี่ยมเป็นต้นโพธิ์ ประดับตกแต่งด้วยเครื่องทรงแบบกษัตริย์ พระหัตถ์ขวาถือวัชระ และมีบ่าวถือเครื่องสูงอยู่ทางขวาและซ้ายของรูปบุคคล ทางซ้ายมือเป็นรูปของนางๆ 3 นาง บุคคลนี้เครื่องประดับมีระเบียงกุณฑลและมงกุฎ ซึ่งนางเหล่านี้คือกลุ่มนางกุลาวกา จากการวิจารณ์ภาพสลักนี้ได้ว่าเป็นตอนจากเรื่อง กุลาวกชาดก ซึ่งเป็นเรื่องที่พระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวสักกะอินทราธิราช ซึ่งพระองค์เคยเกิดเป็นมนุษย์ ชื่อ มฆมาณพ มีภรรยา 4 คน คือ นางสุธรรมา นางสุจิตรา นางสุนันทา และนางสุชาดา 3 นางแรกนั้นได้ทำบุญร่วมกันมาแต่ชาติ แต่นางสุชาดา

นั้นไม่ใส่ใจจะทำบุญ เมื่อพระโพธิสัตว์สิ้นชีวิตไปก็ไปเกิดเป็นพ่อค้าสักกะ ภรรยาทั้ง 3 ก็ไปจุติด้วยพร้อมเพรียงกับบุญ (กล่าวไว้ในบทที่ 1) แต่นางสุชาดากลับไปเกิดเป็นนางนกยาง ทั้งนี้เพราะมิได้สร้างบุญ พระอินทร์ทรงระลึกถึงนางสุชาดาจึงพานางนกยางมายังเทวโลก เพื่อให้นางสุชาดาได้สะสมบุญต่อไปอีก 3 ชาติ ทำไว้เพื่อจะสอนให้นางสุชาดาเป็นคนใจบุญ และรักษาศีล แล้วจึงพานางนกยางกลับมาที่เดิม นางนกยางก็บำเพ็ญศีลตามคำพระอินทร์ เมื่อตายไปก็ไปเกิดเป็นธิดาช่างปั้นหม้อ แล้วชาติต่อมาก็ไปเกิดเป็นธิดาจอมเสนาสุรเวฬิตติ และก็ได้ไปเป็นภรรยาของพระอินทร์ในที่สุด (รายละเอียดกล่าวไว้ในบทที่ 1)

เรื่องที่สลักเป็นภาพแบนในเสมาชิ้นนี้เป็นตอนที่พระอินทร์พานางนกยืนมาบนเทวโลก ทางขวามือของพระอินทร์ คือ ช้างเอราวัณ พาหนะของพระอินทร์ ทางซ้ายมือคือนางสุธรรมา นางสุจิตรา นางสุนันทา และนางสุชาดาซึ่งเป็นนางนก[1] ซึ่งนางนกตายชาติก่อนว่าเป็นนกยาง แต่ภาพรูปสลักกลับกลายเป็นนกฮูกจะผิดไปจากนกยาง ซึ่งอาจเป็นการเข้าใจผิดของช่างผู้สลัก (ภาพที่ 3.1.1 , 3.1.2)

ประติมากรรมพระอินทร์ประทับนั่งเหนือช้าง 3 เศียร โดยพระอินทร์ทรงอยู่บนเศียรกลาง ส่วนอีก 2 เศียรมีเทวี 2 องค์ ซึ่งไม่ทราบว่าเป็นองค์ใด[2] เครื่องแต่งตัวของพระอินทร์ทรงเครื่องใหญ่ มีเกี้ยวรัดพระอุทร มีประภามณฑล ห่วงบนเปลือยเปล่า นุ่งผ้านุ่งสวมกรองคอ ทั้งสามเศียรเหมือนช้าง ส่วนเทวีทรงเครื่องใหญ่ มีประภามณฑล สวมกรองคอ ช้างเอราวัณสวมเครื่องประดับ

---

1. สมชาติ มณีโชติ "คติเรื่องช้างในพุทธศาสนาจากหลักฐานศิลปโบราณวัตถุแบบทวารวดี" วิทยานิพนธ์บัณฑิตวิทยาลัย ม.ศิลปากร 2524 หน้า 138

2. นิริยะ ไกรฤกษ์ "SEMAS WITH SCENCES FROM THE MAHANIPATA-JATAKAS IN THE NATIONAL MUSEUM AT KHONKAEN" "ศิลปและโบราณคดีในประเทศไทย" กรมศิลปากรจัดพิมพ์ , 2517 หน้า 44

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

(ภาพที่ 3.2)

ประติมากรรมพระอินทร์เป็นองค์ประกอบของพระพุทธเจ้า

ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ประกอบอยู่กับพระพุทธเจ้านั้น มักจะเป็นช่วงเสด็จลงจากดาวดึงส์ หลังจากที่พระองค์เสด็จขึ้นไปแสดงธรรมโปรดพุทธมารดาเป็นเวลา 3 เดือน โดยเมื่อเสด็จลงจากดาวดึงส์นั้น มีหรายเทพยดาลงมาส่งเสด็จ ในบรรดาเทพที่ลงมาส่งเสด็จนั้น มีพระพรหม และ พระอินทร์ อยู่เคียงข้างขนาบพระพุทธเจ้าในการเสด็จ โดยพระอินทร์นั้นจะเป็นผู้ถือฉัตร หรือไม่ก็ถืออาวุธสิ่งเป็นสัญลักษณ์ของพระอินทร์ อันได้แก่ วัชระ ส่วนพระพรหมจะปรากฏในรูปที่มี 4 หน้า

ประติมากรรมชิ้นแรกที่จะกล่าวถึงพบที่ อ. โคกสำโรง จ. ลพบุรี ปัจจุบันจัดแสดงอยู่ในหมวดศิลปกรรมแห่งชาติพระนคร เป็นรูปพระพุทธรูปยืนปางเสด็จลงจากดาวดึงส์เนื่องในวันมหาปวารณา เคียงข้างด้วยรูปบุคคลซึ่งยืนอยู่เหนือดอกบัวทั้งสอง บุคคลเบื้องขวาสวมเครื่องทรงเต็มยศ มงกุฎทรงกรอบขอเทา มีเขี้ยวยื่นออกมาทั้งสองข้าง มีแขน 2 ข้าง ข้างขวาหักหายไป ข้างซ้ายถือวัชระ ยืนอยู่เหนือดอกบัวตูม ส่วนบุคคลเบื้องซ้ายสวมเครื่องทรงเต็มยศ มงกุฎทรงกรอบขอเทา มีแขน 2 ข้าง มือขวาหักหายไป ข้างซ้ายถือวัชระ ยืนอยู่เหนือดอกบัวตูม ทั้งสองมีรูปประกอบคล้ายกัน ส่วนพระพักตร์ ทรวงอก และ ส่วนล่างของพระวรกายหักหายไป ส่วนพระหัตถ์ทั้งสองข้างของพระพุทธรูปประคองอยู่ ที่ข้างซ้ายมีสายเฉลียงพาดบ่าอาจเป็นสายธุรำหรือสายยัชโญปวีต มือขวาอยู่ระดับเอว ถือวัตถุที่ชำรุดไปแล้ว มือซ้ายยกขึ้นระดับอกถือดอกบัวตูม ส่วนบุคคลเบื้องซ้ายลักษณะการแต่งกายคล้ายคลึงกัน ทรงมงกุฎ ส่วนเอว ส่วนล่างหักหายไป มือขวาถือดอกบัวตูม มือซ้ายยกระดับอกถือดอกบัวตูม ดอกบัวและกลีบรองนี้เป็นของพระพุทธรูปทรงถือ ถึงกระนั้นก็ตามพระพักตร์ ลำพักบุคคลเบื้องขวาก็คงจะเป็นพระอินทร์ ส่วนพระพุทธรูปนั้นประทับยืน พระหัตถ์ทั้งสองยกขึ้น[1] (ภาพที่ 3.3.1 , 3.3.2)

ประติมากรรมชิ้นต่อมา อยู่ในหมวดศิลปกรรมแห่งชาติ พระนคร เป็นพระ

---

1. เย็นทอง ทองเจือ "พระพุทธรูปประทับยืนอภัยมุทราที่พบในประเทศไทย" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิต ม. ศิลปากร, 2521 หน้า 38

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

พุทธรูปประทับยืนปางเสด็จจากดาวดึงส์เฉลิมพระบารมี เคียงข้างด้วยรูปบุคคล 2 ข้าง ซึ่งยืนอยู่เกือบชิดขอบด้านนอกทั้งสองข้างของพระพุทธรูป ยืนด้วยอาการตริภังค์เล็กน้อย นุ่งผ้าโจงกระเบนสั้นเหนือเข่า ผ้านุ่งเป็นริ้ว ตกเป็นชั้นเกล้าเป็นชายเพื่อ ๆ มือทั้งสองยึดผ้าฉัตรไว้[1] ซึ่งการถือฉัตรนี้เองทำให้เราทราบได้ว่าเป็นรูปพระอินทร์ ส่วนรูปบุคคลทางเบื้องขวาที่ถือแส้ก็คงเป็นพระพรหม (ภาพที่ 3.4.1 , 3.4.2)

ประติมากรรมอีกชิ้นหนึ่งที่จังหวัดนครปฐม ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เป็นรูปพระพุทธรูปยืนในปางเสด็จจากดาวดึงส์ โดยมีพระอินทร์และพระพรหมยืนอยู่ข้างละ 2 ข้าง ยืนอยู่เหนือวงสังฆาติ โดยพระอินทร์และพระพรหมยืนอยู่บนบึกของวงสังฆาติโดยปราศจากวัตถุรองรับ พระอินทร์ยืนอยู่เบื้องซ้ายของพระพุทธองค์ ถัดมาของพระอินทร์ยืนตริภังค์ไม่พอสังเกตุ นุ่งผ้าโจงสั้น เป็นริ้วมีลายระดับมากกว่ามีผ้าห้อยต่าง ๆ เช่นเดียวกับพระพรหมทางเบื้องขวา เกล้าผมรวบขึ้นเกล้าเป็นชายสูงใหญ่ มีเครื่องทรงคล้ายกับพระพรหม ยกพระหัตถ์ขวาแสดงวิตรรกมุทรา ถือฉัตรพาดบ่าขวา โดยใช้มือขวายึดก้านฉัตรและมือซ้ายรองรับก้านฉัตร ส่วนกำไลข้อมือแขน และข้อเท้าทั้งสองข้าง[2] ส่วนพระพรหมซึ่งอยู่ทางเบื้องขวาของพระพุทธรูป คือพระพรหมยืนถือแส้ ลักษณะการแต่งกายคล้ายกับพระอินทร์ (ภาพที่ 3.5.1 , 3.5.2)

ประติมากรรมชิ้นต่อไปคือที่ จ. ลพบุรี ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่วัดพระนายธาลา วาทิชสมบัติ เป็นประติมากรรมพระพุทธรูปประทับยืนมีรูปบุคคลขนาบอยู่ 2 ข้าง โดยมีองค์ 3 องค์ยืนอยู่เหนือพระสังฆาติ โดยบุคคลทั้งสองข้างพระพุทธองค์ ยืนขนาบเหนือวงสังฆาติ ส่วนพระพุทธเจ้าทรงยืนตรงและห้อยพระหัตถ์ลงข้างล่าง (บุคคลด้านขวาของพระพุทธองค์เสียด้วยอาการตริภังค์อย่างงดงาม โดยยืนอยู่เหนือกลีบที่ 1 เสียอีก

---

1. เผ่าทอง ทองเจือ "เรื่องเดียวกัน" หน้า 41

2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 64

ปางมีพระอังสาซ้าย นุ่งผ้าโจงกระเบน ใบหน้ากลม พระเกศาเป็นขมวด มีประภามณฑลรองรับอยู่เบื้องหลัง พระหัตถ์ขวายกขึ้น ถือเส้นผมบ่าขวา ส่วนพระหัตถ์ซ้ายห้อยลงอยู่ข้างลำตัวและถือวัชระ ส่วนบุคคลด้านขวายืนด้วยอาการตริภังค์ นุ่งผ้าโจงยาวกรอมเท้า ยกพระบาทอยู่เบื้องหลัง พระเกศาขมวด มือซ้ายถือแผ่นผ้าบ่าซ้าย[1] รูปบุคคลทางเบื้องซ้ายคงจะเป็นพระอินทร์เพราะถือวัชระ ซึ่งเบื้องขวาของพระพุทธองค์ก็คงเป็นพระพรหมเช่นเดียวกัน (ภาพที่ 3.6.1 , 3.6.2)

ประติมากรรมนูนต่ำแผ่นหนึ่ง จ. ลพบุรี ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคลของรอกกี้เฟลเลอร์ เป็นรูปพระพุทธรูปประทับยืนโดยมีบุคคลประกอบอยู่ 2 ข้าง โดยบุคคลทั้ง 3 องค์ ยืนอยู่เหนือวัชรปัทม์ โดยพระพุทธเจ้ายืนอยู่บนแท่นดอกบัวสลับอย่างกว้าง ๆ ส่วนบุคคลทั้ง 2 ข้าง ยืนอยู่เหนือแท่นรูปสี่เหลี่ยมเหนือโกรองวัชรปัทม์ บุคคลเบื้องซ้ายของพระพุทธองค์ ยืนด้วยอาการตริภังค์เล็กน้อย นุ่งผ้าโจงสั้น มีชายผ้าทบเป็นรูปสามเหลี่ยมห้อยอยู่เบื้องหน้า ลำตัวเปลือยเปล่าไม่สวมเครื่อง พระเกศาเป็นทรงสูง มีขมวดปมขึ้นเหนือเกศมัน มือซ้ายห้อยลงข้างลำตัวถือวัชระ ส่วนด้านขวาเป็นรูปบุคคลนุ่งผ้าโจงยาว ลำตัวเปลือยเปล่า มีสายธุรำและมือถือดอกบัวหรือแก้ว[2] บุคคลเบื้องซ้ายถือวัชระน่าจะเป็นพระอินทร์และเบื้องขวาก็คงจะเป็นพระพรหมเช่นกัน (ภาพที่ 3.7.1 , 3.7.2)

มหาวิทยาลัยศิลปากร ห้องสมุดกลาง

ประติมากรรมรูปพระยืนหรือที่ปรากฏรายประกอบเรื่องชาดกต่าง ๆ

ในพุทธศาสนามีเรื่องราวชาดกต่าง ๆ มากมาย ซึ่งก็คือเรื่องราวของพระโพธิสัตว์ ตอนเป็นอดีตชาติของพระพุทธเจ้า โดยมีถึง 550 ชาติ ในแต่ละชาติพระโพธิสัตว์ก็ได้บำเพ็ญบุญต่าง ๆ กันมาตลอดทุก ๆ ชาติ โดยบางชาติเกิดเป็นสัตว์

---

1. เถาทอง หลงเจือ "เรื่องเดิม" หน้า 68

2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 70

เป็นมนุษย์ เป็นเทพยดา เป็นอสูรกาย ฯลฯ ชาดกที่รู้จักกันดีก็เช่น สุวรรณสามชาดก จันทกุมารชาดก เวสสันดรชาดก มโหสถชาดก กุลาวกชาดก ฯลฯ ชาดกส่วนใหญ่มักจะปรากฏพระอินทร์ด้วยเสมอ โดยพระอินทร์ในชาดกมักจะทำตัวเป็นผู้ช่วยเหลือผู้ที่กระทำความดีให้ประสบผลสำเร็จ และเป็นผู้อภิบาลพุทธศาสนา

สำหรับประติมากรรมเกี่ยวกับพระอินทร์ในประเทศไทย พบเสมาสลักเป็นเรื่องชาดก โดยมีพระอินทร์ประกอบอยู่ด้วยดังนี้

ประติมากรรมใบเสมา จากเมืองฟ้าแดดสูงยาง ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติ จ. ขอนแก่น เรื่องราวของประติมากรรมอยู่ในชาดกเรื่องจันทกุมาร ซึ่งเป็นตอนที่พราหมณ์ทั้งสองเดินทางมาขอพระจันทกุมารเจียะดูดเลือดมาช่วยพระมารดาที่เป็นโรคตาบอด เพราะมองเห็นด้วยตาดำ พราหมณ์ผู้อาสาเสียจันทกุมาร นั่งพนมมือพร้อมกับกล่าวคำอธิษฐานด้วยสิ่งที่หาได้ยาก เช่น พระแม่ธรณี โลกบาล ฯลฯ อย่างละสิ่งแล้วจะได้ไปสวรรค์ เป็นเหตุให้พระชายาของพระจันทกุมารร่ำไห้ครวญด้วยความทุกข์โศก จนทำให้กษัตริย์ลงมาจุติพระราชา แสดงกัณฑ์ทานกัณฑ์ประชาปรารมภ์ ตอนนี้ประติมากรรมนิยมแสดงจะเน้นภาพสลักพระอินทร์เพราะได้อย่างชัดเจน พระอินทร์ทรงเสื้อและผ้าบุหนและประพาฬ ซึ่งเป็นได้ไม่ชัดเจนนัก มือขวาถือวัชระส่วนมือซ้ายถือวัตถุที่ไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นอะไร[2] ส่วนองค์ประกอบอื่นในภาพไม่ชัดเจน (ภาพที่ 3.8)

ประติมากรรมใบเสมาอีกรูป มาจากเมืองฟ้าแดดสูงยาง ปัจจุบันอยู่ที่วัดศรีมุงเมือง อ.เมือง จ. กาฬสินธุ์ เรื่องราวในประติมากรรมอยู่ในชาดกเรื่องเวสสันดรชาดก เป็นตอนสละจากนี้พระเวสสันดรได้ขอบริจาคสิ่งอุปการบคู่ฝักแล้ว เกิดแผ่นดินไหว พระอินทร์เกรงว่าจะเป็นเหตุให้ชาวเมืองเดือดร้อน จึงขอพระนัยรีไป ซึ่งจะทำให้เกิดความเสื่อมเสีย และพระเวสสันดรจะไม่ได้บุญที่ได้บริจาคสิ่งของ จึงปลอมองค์เป็นพราหมณ์

---

1. เกื้อสันธ์ นาคมุโนา "เรื่องเดิม" หน้า 217
2. พิริยะ ไกรฤกษ์ "เรื่องเดิม" หน้า 53

เชิญไปงานฉลองสมโภชพระแท่นองค์นี้ พระเวสสันดรก็ไม่ได้ไปเพราะมีเรื่องสำคัญที่ต้องทำ คือ ทูลลาพระราชบิดาและพระราชมารดาเสียก่อน แล้วจึงเสด็จไปรับประทานพระกัณฑ์จากพระเวสสันดรแล้ว พระนางจึงเสด็จกลับสู่ที่ประทับ แล้วจึงเสวยพระกัณฑ์ที่ได้รับพระราชทานจากพระเวสสันดร รวมทั้งเรื่องพระนางมัทรีทรงพระครรภ์ก่อนที่จะเสด็จไปรับพระกัณฑ์ด้วย ส่วนด้านซ้ายสุดเป็นรูปบุคคล 3 คน โดยด้านซ้ายสุดเป็นพระนางมัทรีแสดงตน เห็นพระแม่ลำลังใช้มือรองรับน้ำที่พระเวสสันดรกำลังจากคุณ ส่วนบุคคลในตอนกลางภาพ พระเวสสันดรซึ่งอยู่ในชุดนักบวช โดยมือขวาของพระเวสสันดรกำลังจะหลั่งน้ำจากคุณลงในมือพราหมณ์เพื่อแสดงว่าทรงมอบพระมัทรีให้แก่พราหมณ์ ส่วนมือซ้ายของพระเวสสันดรจับมือพระมัทรีซึ่งอยู่ทางเบื้องขวาของภาพไว้ พระมัทรีอยู่ในชุดนักบวชเช่นกัน ด้านหลังของภาพเป็นรูปอาคาร ซึ่งเป็นลักษณะเด่นของอาคารที่ปรากฏในภาพอื่นๆ และด้านขวาของอาคารหลังนี้ปรากฏให้เห็นลักษณะว่าอยู่ใกล้ป่า ส่วนตอนบนของภาพเป็นรูปดอกบัวตูม 2 องค์ ซึ่งคงจะแสดงความเชื่อที่ได้จากพราหมณ์ครั้งนี้ (ภาพที่ 3.9)

เรื่องราวในตอนนี้ พบที่ TUN MĀS ที่เดียวเท่านั้น ในเขมรเช่นกัน[1] พระศิลาจารึกพระอินทร์ ซึ่งอยู่บนภาคกลางของประเทศไทย ซึ่งเป็นจารึกที่ทำให้ทราบได้ว่าชุมชนในสมัยทวารวดี ก็ได้รับคติเรื่องพระอินทร์ที่ปรากฏในศิลาจารึกนี้ ให้เราสามารถใช้เป็นหลักฐานในการศึกษาคติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ที่ยังคงอยู่ และถึงแม้ว่าเรื่องราว ๆ เกี่ยวกับสุโขทัย มีภาพปูนปั้นที่วัดตระพังทองหลาง เมืองสุโขทัยเก่า เป็นรูปพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากดาวดึงส์ โดยด้านซ้ายของพระพุทธองค์คือ พระอินทร์ (สักกะ) ส่วนด้านขวาก็ยอมเป็นพระอินทร์เช่นเดียวกัน (ภาพที่ 3.10) ส่วนในสมัยอยุธยาก็ ปรากฏพระอินทร์ในภาพจิตรกรรมแสดงภาพมหาชาติ ระหว่างตอนภาพชาดกต่างๆ ฝาผนังวัด และฝาผนังต่าง ๆ ซึ่งก็เช่นเดียวกับในสมัยรัตนโกสินทร์ ซึ่งก็ปรากฏรูปพระอินทร์ตามภาพจิตรกรรมฝาผนังต่าง ๆ ในปัจจุบันคติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ก็ยังคงอยู่ ดังเช่น ตามบริเวณสถานที่สำคัญแห่งชาติ

---

1. พิริยะ ไกรฤกษ์ "เรื่องเดิม" หน้า 57

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ก็มีการนำประติมากรรมพระอิศวรเลือวัชระทรงช้างอยู่อย่างเด่นชัด

จากสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้จะเห็นได้ว่าคติความเชื่อเรื่องพระอิศวรได้เข้ามาในดินแดนประเทศไทยควบคู่กับพุทธศาสนา และปรากฏอยู่ตามประติมากรรมต่าง ๆ แสดงให้เห็นถึงความเคารพในพระอิศวร ในฐานะเทพผู้พิทักษ์ศาสนาพุทธ ในขณะที่ความเชื่อเรื่องการเป็นเทพแห่งนักรบ หรือการเป็นเทพแห่งฝนน้ำมีอยู่น้อยมาก ซึ่งความเชื่อเรื่องการเป็นเทพนักรบนี้ปรากฏอยู่ลึกซึ้งจากพุทธประวัติหรือชาดก แต่ปรากฏอยู่ในรามเกียรติ์ ในตอนที่ฤษีกเฬพังเป็นกองทัพพระอิศวร จากจิตรกรรมฝาผนังวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ซึ่งก็แสดงให้เห็นถึงความเชื่อว่าพระอิศวรเป็นเทพนักรบโดยมีกองทัพพิสดาร ส่วนเรื่องที่ทรงเป็นเทพแห่งฝนและฟ้าร้อง ก็เห็นได้จากตอนที่ทรงพระราชทานน้ำในกลรัตน์ ในเรื่องพระเวสสันดร และจากบางตอนในพุทธประวัติ ซึ่งก็แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเกี่ยวกับการเป็นเทพแห่งน้ำฝน แต่จะแตกต่างจากเดิม เมื่อจะบันดาลพระอิศวรจะประทานน้ำเป็นฝนพิเศษ คือ มีฟ้าแลบ และจะประทานลงมาเฉพาะโอกาสสำคัญ ๆ เท่านั้น

ส่วนความเชื่อเรื่องการบูชาพระอุมาเทวี ชายาของพระอิศวรนั้น ก็เพื่อให้พระอุมาเทวีประทานบุตรลงมาเกิด น่าจะเป็นคติดั้งเดิมที่รับมาจากศาสนาพราหมณ์มากกว่าศาสนาพุทธ เพราะในดินแดนภาคกลางซึ่งเป็นศูนย์กลางการบูชาศาสนาในปัจจุบันประเพณีความเชื่อนี้ อาจจะเป็นความเชื่อดั้นเดิมของเอง หรืออาจจะเป็นความเชื่อพื้นเมืองที่ผสมผสานกับความเชื่อในศาสนาพราหมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทที่ 4

ประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย

การที่จะพูดถึงศิลปกรรมเขมรในดินแดนประเทศไทย ไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบใดก็ตาม สิ่งที่จำเป็นและละเลยเสียไม่ได้ก็คือการศึกษาถึงศิลปต้นแบบ และดินแดนอันเป็นบ่อเกิดของศิลปกรรมแบบนี้ โดยความเป็นจริงแล้วศิลปกรรมในเอเชียอาคเนย์ ล้วนแต่มาจากแหล่งเดียวกัน โดยมีต้นแบบมาจากประเทศอินเดีย ซึ่งได้แพร่อิทธิพลของศิลป มาโดยการเดินเรือ

อิทธิพลศิลปกรรมอินเดียปรากฏขึ้นครั้งแรกในราวพุทธศตวรรษที่ 7 บนแผ่นดินอินโดจีน และในราวพุทธศตวรรษที่ 12 บรรดาอาณาจักรที่ได้รับอิทธิพลของศิลปอินเดียทางน้ำเหล่านี้ก็ได้เจริญขึ้น อาณาจักรเหล่านี้จะตั้งอยู่ตลอดตามแนวชั่ง ซึ่งเป็นจุดแวะพักของเรือในการติดต่อค้าขาย ตัวอย่างของอาณาจักรเหล่านี้ คือ อาณาจักรจามปา ของชาวชาติจามบนฝั่งทะเลของประเทศเวียดนามในปัจจุบัน อาณาจักรในอันและกัมพูชาในดินแดนประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน อาณาจักรทวารวดีในแถบภาคกลางของประเทศไทย อาณาจักรตามพรลิงค์ในแหลมมลายู อาณาจักรศรีวิชัยบนเกาะสุมาตรา อาณาจักรของราชวงศ์ไศเลนทร์บนเกาะชวา และอาณาจักรศรีเกษตรของชนชาติปยู หรือพยู ในประเทศพม่า ในบรรดาอาณาจักรเหล่านี้ศิลปกรรมได้มีการพัฒนา โดยเป็นการผสมผสานระหว่าง ศิลปที่รับเข้ามากับศิลปท้องถิ่น จนกลายมาเป็นลักษณะเฉพาะของตนเอง[1]

สำหรับในดินแดนประเทศไทย การเข้ามาของศิลปอินเดีย มีอยู่ใน 2 บริเวณ คือ ในบริเวณ ภาคกลางของประเทศ ซึ่งรับเอาอิทธิพลวัฒนธรรมเขมรเข้ามาไว้ ศิลปะศิลปกรรมที่ปรากฏมักจะเป็นไปในลักษณะของอย่างใดอย่างหนึ่งที่ศิลปกรรมแบบเขมรมีอยู่ [illegible]

---

1. ดร. ทวี สุภัทรดิลก ศิลปะ " ประวัติย่อ ศิลปลังกา และ ขอม " เล่ม 7

เข้ามา ศูนย์กลางของบริเวณนี้คือ อาณาจักรทวารวดี ซึ่งรายละเอียดของศิลปกรรมอันเกี่ยวเนื่องกับพระพุทธศาสนานั้น ได้กล่าวถึงไว้แล้วในบทที่ 3 ส่วนอีกบริเวณหนึ่งคือทางตอนใต้ของประเทศ โดยพบเทวรูปที่เก่าที่สุดในประเทศไทย ซึ่งเป็นเทวรูปพระนารายณ์สำริดจากศิลา ค้นพบที่ อ. ไชยา จ. สุราษฎร์ธานี ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร เทวรูปอายุอยู่ในราว พุทธศตวรรษที่ 9-10 เพราะเหตุว่าแสดงให้เห็นถึงอิทธิพลของศิลปอินเดียแบบคุปตะ และอาจจะมีศิลปะปลาย ปรากฏอยู่ ส่วนเทวรูปองค์อื่น ๆ ซึ่งส่วนใหญ่จะพบทางภาคใต้ ในแถบเขตจังหวัดสุราษฎร์ธานี และทางภาคตะวันออกในแถบจังหวัดปราจีนบุรี มีอายุร่วมสมัยกับศิลปทวารวดี ทำให้เรียงลำดับได้ว่าเป็นลักษณะทางด้านศิลปะทางพราหมณ์ในศิลปทวารวดี เทวรูปที่พบนี้ส่วนมากเป็นรูป พระนารายณ์ พระไภษัชยคุรุไวฑูรยประภราชา พระศิวะเทวี ฯลฯ นอกจากนี้ยังพบเทวรูปร่วมสมัยนี้อีกที่เมืองศรีเทพในเขต จ. เพชรบูรณ์

จากหลักฐานต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้เราทราบว่าอินเดียได้มีอิทธิพลต่อศิลปกรรมในดินแดนประเทศไทย ซึ่งเป็นการรับเอาทางใต้และตะวันตกของประเทศ ในขณะที่ดินแดนทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ และภาคกลางนั้นอาจรับเอาอิทธิพลอินเดียเข้าไว้ด้วยเช่นกัน แต่ก็มีอิทธิพลศิลปอินเดียที่ส่งมาจากดินแดนเขมร หรือประเทศกัมพูชาในปัจจุบัน ซึ่งเราเรียกกันว่า ศิลปเขมร หรือศิลปเขมร

และก่อนที่จะกล่าวถึงศิลปเขมรในประเทศไทย ก็ต้องกล่าวถึงศิลปเขมรในดินแดนกัมพูชาก่อน จะเห็นได้ว่า ศิลปะเขมรเป็นศิลปที่สำคัญบนแผ่นดินแหลมอินโดจีน ซึ่งเกิดขึ้นจากการรับเอาอิทธิพลศิลปอินเดียเข้าไว้ แล้วปรับปรุงจนเป็นศิลปแบบใหม่ ที่เกิดขึ้นในดินแดนแถบนี้ ศิลปะเขมรในยุคเริ่มแรกมีลักษณะคล้ายคลึงกับศิลปอินเดียมาก แต่ไม่นานก็มีการพัฒนาและแสดงออกมาเป็นลักษณะของตนเอง ศิลปะเขมรได้สืบทอดไปยังดินแดนต่าง

---

1. ศ. ดร. สุภัทรดิส ดิศกุล ศิลปในประเทศไทย หน้า 11-12

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

และลึกลงไปอย่างที่ไม่เคยมีปรากฏในระเทศอื่นเลย ไม่ว่าจะเป็นด้าน ประติมากรรม หรือ สถาปัตยกรรม

นักปราชญ์ผู้ปริวรรตได้แบ่งศิลปของเอกเป็น ๑๔ สมัย ดังนี้ คือ

สมัยก่อนสร้างเมืองสุโขทัย

1. ศิลปแบบศรีเกษตร รุ่งเรืองในระหว่าง พ.ศ. ๑๑๐๐-๑๑๕๐
2. ศิลปแบบลพบุรีในรัชกาล พ.ศ. ๑๑๕๐-๑๒๐๐
3. ศิลปแบบไชยวรมัน พ.ศ. ๑๑๘๐-๑๒๕๐
4. ศิลปแบบกำแพงสระ พ.ศ. ๑๒๕๐-๑๓๗๐

สมัยสร้างเมืองสุโขทัย

5. ศิลปแบบพุกาม พ.ศ. ๑๓๗๐-๑๔๒๐

สมัยเป็นราชธานี

6. ศิลปแบบสุโขทัย พ.ศ. ๑๔๒๐-๑๔๗๐
7. ศิลปแบบอู่ทอง พ.ศ. ๑๔๗๐-๑๕๐๐
8. ศิลปแบบเชียงแสน พ.ศ. ๑๔๘๐-๑๕๐๐
9. ศิลปแบบอโรคยา พ.ศ. ๑๕๐๐-๑๕๑๐
10. ศิลปแบบพันพร้าว พ.ศ. ๑๕๑๐-๑๕๕๐
11. ศิลปแบบพระพิมพ์ หรือ เกศไชย พ.ศ. ๑๕๑๐-๑๕๖๐
12. ศิลปแบบบางไทร พ.ศ. ๑๕๖๐-๑๖๓๐
13. ศิลปแบบเชียงแสน พ.ศ. ๑๖๐๐-๑๗๐๐
14. ศิลปแบบอยุธยา พ.ศ. ๑๗๐๐-๑๗๖๐[1]

---

1. ส.พ.ย. ศุภรัตน์ ลิขิตกุล "ศิลปะสุโขทัย" หน้า ๔-๑

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

แต่บางทีการแบ่งยุคก็แบ่งออกไปเพียง 13 สมัย เท่านั้น โดยไม่มีสมัยแปรรูป[1]

ลักษณะเด่นของศิลปแบบขอม คือสถาปัตยกรรมที่แสดงระเบียบและวิทยาอย่างแข็งกระด้าง ซึ่งศิลปินเขียไม่รู้จัก ตัวอย่างของ ราชวัตถุที่มีความงดงามและมีความสำคัญ เช่น ปราสาทบาปวน ปราสาทพนมรุ้ง เป็นต้น ส่วนประติมากรรมนั้น ก็มีลักษณะพิเศษแบบ ประติมากรรมลอยตัว และแบบนูนต่ำ ส่วนรายละเอียดของศิลปะแต่ละสมัยนั้นไม่สามารถจะกล่าวไว้ในที่นี้ได้

สำหรับการเผยแพร่เข้ามาของอิทธิพลศิลปเขมรในประเทศไทยนั้น ได้มีการแพร่ขยายมาเป็นเวลานานนับตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 โดยพบศิลปกรรมแบบเขมรในยุคสมัยแรกในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทยเป็นจำนวนมาก และต่อมาอิทธิพลศิลปกรรมแบบเขมรก็ได้มีการเผยแพร่มากขึ้นอย่างเห็นได้ชัดในภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยเฉพาะในราวพุทธศตวรรษที่ 16 ถึงกลางพุทธศตวรรษที่ 18[2] ได้มีการค้นพบศิลปกรรม ซึ่งมีทั้งที่เป็นประติมากรรมและสถาปัตยกรรม ลักษณะละม้ายกับศิลปกรรมขอมในสาธารณรัฐเขมรปัจจุบัน ซึ่งการเข้ามาของศิลปกรรมแบบเขมรในยุคนี้เป็นศิลปที่ได้รับอิทธิพลในระยะเวลาที่เมืองลพบุรีเป็นเมืองอุปราชของอาณาจักรเขมร[3] โดยกำหนดให้มีการเรียกชื่อว่าศิลปลพบุรี เนื่องจากศิลปกรรมแบบนี้ในประเทศไทย ยังไม่พบอักษรจารึกยืนยันอายุแน่ชัด จึงได้มีการกำหนดสมัยตามแบบอย่างศิลปกรรมในสาธารณรัฐเขมร ซึ่งละม้ายคล้ายคลึงกัน

โบราณวัตถุเนื่องจากศิลปเขมรที่ได้มาจากศิลา เรือ และอื่นๆ ที่ทำจากเนื้อหินเนื้อในของยุคสมัยนี้มักสร้างในลักษณะงานเป็นพื้น และมีสร้างในรูปล

---

1. ศจ.ดร. ยุภิกรณ์ กิตติคุล "ประวัติศาสตร์ สังคม และ ขอม" หน้า 22

2. กรมศิลปากร "พิพิธภัณฑ์แห่งชาติ ปราจีนบุรี" หน้า 65

3. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 65

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ราชสาลัยวิเศราวาส และพระราชสาพราหมณ์ ก็มีบ้าง[1]

สำหรับในเขตสุโขทัยเองนั้น ก็คือปราสาทศิลา หรือ อิฐที่สร้างเป็นพุทธสถาน หรือเทวาลัย ที่เก่าที่สุดไม่พ้นแต่เฉพาะศิลาลับแลง การสร้างปราสาทอิฐหลังศิลปะเขมรนั้นไม่มีทั่วไปในดินแดนประเทศไทย นอกเหนือในภาคใต้และตะวันออกประเทศ ปราสาทส่วนใหญ่ที่พบจำเป็นปราสาทขนาดเล็ก หรือขนาดย่อม ส่วนปราสาทขนาดใหญ่ และมีความสำคัญที่สุด คือ ปราสาทพิมาย อ.พิมาย จ.นครราชสีมา เป็นศูนย์กลางในสมัยพุทธศักราชสิบสอง สร้างพิมายปุรี ที่ใหญ่ที่สุด ในประเทศไทย สร้างก่อนปราสาทนครวัดเล็กน้อย มีลักษณะแตกไปจากปราสาทของขอม เช่น ลวดลายศิลา หรือลักษณะการซ้อนชุม ปราสาทเขาน้อยสระมรกต ปราสาทเมืองต่ำ ปราสาทเขาพนมรุ้ง ปราสาทเมืองสิงห์ จ.กาญจนบุรี ส่วนปราสาทที่สำคัญนอกจากปราสาทพิมายแล้ว ก็มีปราสาทหนองหงส์ ปราสาทเขาน้อยสระมรกต ฯลฯ ส่วนในภาคตะวันตกสุดของประเทศไทย ก็มีปราสาทเมืองสิงห์ จ.กาญจนบุรี ส่วนปราสาทขอมที่ยังเหลืออยู่ในปัจจุบันส่วนมากเป็นศาสนสถานขนาดเล็ก เพราะเหตุว่าวัตถุดิบ ศิลา และอิฐนั้น มักจะใช้สำหรับก่อสร้างศาสนสถานขนาดใหญ่ ส่วนศาสนสถานขนาดเล็กนั้นมักจะใช้ศิลาแลงเป็นวัสดุในการก่อสร้าง ซึ่งสามารถหาได้ง่ายกว่าศิลาและอิฐ ศาสนสถานขนาดเล็กนี้ได้เข้ามาแพร่หลายร่วมสมัยกับรูปแบบทางศิลปะ ซึ่งขอม ก็ได้รับเอาความเชื่อเหล่านี้มาจากอินเดียอีกที โบราณสถานขอมที่ยังเหลืออยู่ในปัจจุบันส่วนมากเป็นศาสนสถานขนาดเล็ก เพราะเหตุว่าวัตถุดิบ อันได้แก่ ศิลา และอิฐนั้น มักจะใช้สำหรับก่อสร้าง

---

1. ศจ. นจ. สุภัทรดิส ดิศกุล "ศิลปในประเทศไทย" เล่ม 18

2. "เรื่องเดียวกัน" เล่ม 21

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ศาสนสถานเท่านั้น ชนชาติขอมนับถือ ศาสนาฮินดู และศาสนาพุทธซึ่งมาจากประเทศอินเดีย

ในศาสนาฮินดู มีเทวดามากมายหลายองค์ แต่เทพที่เป็นผู้ยิ่งใหญ่ มีอยู่เพียงองค์เดียว คือ ตรีมูรติ อันได้แก่ พระผู้เป็นเจ้า 3 องค์ อันได้แก่ พระพรหมผู้สร้าง พระนารายณ์ ผู้รักษา และพระอิศวรผู้ทำลาย เมื่อตรีมูรติ คือเทพผู้ยิ่งใหญ่ทั้ง 3 แต่โดยความเป็นจริงแล้ว พระพรหมกลับเป็นแต่เพียงพระผู้เป็นเจ้าชั้นสอง แต่พระอิศวร และพระนารายณ์นั้นกลายเป็น เทพเจ้าผู้เป็นประมุขของ นิกายใหญ่ 2 นิกาย คือ ไศวะนิกาย และไวษณพนิกาย โดยไศวะนิกายนั้น ถือว่าพระอิศวรเป็นใหญ่กว่าพระวิษณุ ส่วนไวษณพนิกายก็ถือว่าพระวิษณุใหญ่กว่าพระศิวะ แต่ถึงจะมีการแข่งขันระหว่างสองนิกาย ก็ยังมีการที่พระวิษณุและพระอิศวรมารวมเป็นเป็น พระหริหระ โดย พระวิษณุ คือ พระหริ ส่วนพระศิวะคือพระหระ แต่ถ้าพิจารณาถึงความนิยมของทั้งสองลัทธินี้ในเขมรแล้ว จะเห็นได้ว่า ลัทธิไศวะนิกายจะได้รับความนิยมมากกว่าไวษณพนิกาย เพราะจะเห็นได้ว่า ในเขมร มีความเชื่ออย่างมากเกี่ยวกับการบูชาศิวลึงค์ ซึ่งเป็นสัญลักษณ์ แทนองค์พระศิวะ และศิวลึงค์นี้ยังถูกทำมาให้เป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์อีกด้วย

จะเห็นได้ว่าพราหมณ์ลัทธิไศวนิกายเป็นศาสนาทางราชการ แต่ก็มีลัทธิไวษณพนิกายและพุทธศาสนาด้วย ต่อมาในสมัยพระเจ้าชัยวรมันที่ 5(พ.ศ. 1511-1544) ได้ทรงอุปถัมภ์บำรุงศาสนาลัทธิมหายานอย่างเต็มที่ ต่อมาราวกลางพุทธศตวรรษที่ 16 พุทธศาสนาในประเทศกัมพูชาก็ยิ่งเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นตลอดมา ศาสนาพราหมณ์ก็ยังคงเจริญรุ่งเรืองอยู่ แต่ลัทธิไวษณพนิกายเริ่มเป็นที่นิยมและแพร่หลายมากกว่าลัทธิไศวนิกาย มีการสร้างปราสาทนครวัด เพื่ออุทิศถวายพระนารายณ์ อย่างไรก็ตามถึงแม้กลางพุทธศตวรรษที่ 17 เป็นต้นมา พุทธศาสนาลัทธิมหายานก็เจริญขึ้นอย่างรวดเร็วในประเทศกัมพูชา ใน พ.ศ. 1724 พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ทรงขึ้นครองราชย์ ทรงเป็นกษัตริย์ที่นับถือศาสนาพุทธอย่างมาก ทรงสร้างธรรมศาลาเป็นที่พักของนักเดินทางตามถนนสายต่างๆ ตลอดระยะทางเดินสำคัญ 2 สาย ในประเทศกัมพูชา และจากจารึกยังได้กล่าวว่าพระองค์ทรงสร้างโรงพยาบาลกว่า 100 แห่ง เพื่อรักษาคนป่วย ๆ ตามโรงพยาบาลเหล่านี้อยู่ภายใต้

ความคุ้มครองของพระพุทธไภษัชยคุรุ หรือ พระพุทธเจ้าผู้รักษาโรค และที่อาคารเหล่านี้ยังมีรูปของพระโพธิสัตว์โลเกศวร ประจำอยู่ นอกจากนี้ยังทรงให้สลักพระพักตร์ของพระโพธิสัตว์โลเกศวรสมันตมุข ผู้มีพระพักตร์อยู่ทุกทิศไว้บนยอดปราสาททั้ง 4 ด้านของปราสาทบายน และทรงถือว่าพระองค์เป็นอวตารของพระโพธิสัตว์องค์นี้

อย่างไรก็ดี พุทธศาสนาลัทธิมหายานนี้ก็ไม่ได้บดบังศาสนาพราหมณ์ในลัทธิไศวนิกายเสียสิ้น ดังจะเห็นได้จากมีเทพทางศาสนาพราหมณ์ และพุทธปนกันอยู่ในศาสนสถานแห่งเดียวกัน แต่การเคารพสักถือพุทธศาสนาลัทธิมหายาน แทนลัทธิการเคารพบูชาเทวราในลัทธิไศวนิกายนั้นก็ได้ลดเลิกไปภายหลังที่พระเจ้าชัยวรมันที่ 7 ได้สิ้นพระชนม์ลง หลังจากนั้น ลัทธิไศวนิกายก็กลับเข้ามาแทนที่พุทธศาสนาลัทธิมหายานอีก มีการทำลายรูปเคารพในพุทธศาสนา ภาพสลักทางพุทธศาสนาจำนวนมากถูกอุดทับ หรือ แกะสลักแก้เป็นรูปศิวลึงค์ มีแต่รูปพระโพธิสัตว์โลเกศวรเท่านั้นที่ไม่ถูกทำลาย ที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะมีลักษณะคล้ายรูปศิวะก็เป็นได้ ลักษณะเช่นนี้แสดงให้เห็นถึงการฟื้นรากลึกของลัทธิไศวนิกายในกัมพูชา ตอนราวกลางพุทธศตวรรษที่ 19 เมื่อชาวจีนชื่อจิวตากวน เดินทางเข้ามาถึงเมืองพระนคร พุทธศาสนาได้กลับเข้ามาเป็นที่นิยมอีกครั้ง แต่ไม่ใช่พุทธศาสนาในลัทธิมหายานดังเก่า เนื่องจากในพุทธศตวรรษที่ 18 ชนชาติไทยมีอำนาจขึ้นทำให้พุทธศาสนาลัทธิเถรวาทเข้าแทนที่พุทธศาสนาลัทธิมหายานในกัมพูชา[1]

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

พระอินทร์ในศิลปกรรมเขมร

พระอินทร์เป็นเทพชั้นรองในอินเดีย หลังจากที่การยกย่องนับถือตรีมูรติ อันได้แก่ พระพรหม พระวิษณุ และพระศิวะ สิ่งอิทธิพลเหล่านี้ เมื่อแพร่เข้ามาในดินแดนกัมพูชา ก็ยังคงอยู่ โดยพระอินทร์จะปรากฏในฐานะ เทพเจ้าแห่งทิศตะวันออก และผู้ประทานฝน ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งอาจจะมี 3 เศียร หรือเศียรเดียว เป็นพาหนะ ใน

---

1. ส.จ.ทจ. สุภัทรดิส ดิสกุล "ศิลปขอม เล่ม 1" หน้า 23-48

ศิลปะอมีการเลียนรูปพระอิศวรทรงช้างไว้ และกล่าวถึง เรื่องนี้ยังมีโดยเฉพาะที่ปราสาท บันทายศรี ปรากฏรูปพระอิศวรทรงช้างเอราวัณถึง 4 ชั้น ลักษณะของช้างเอราวัณนี้ก็เช่นเดียวกับที่เป็นช้างเนียรเดียว แต่ช้าง 3 เศียร นี้จะอยู่ในท่าเดินเสมอกัน ขณะที่ลักษณะประติมากรรมรูปพระอิศวรที่ปราสาทพระขรรค์ ปราสาทพระวิหาร ปราสาทพนมรุ้ง และจากภาพสลักต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้เราทราบว่า แม้พระอิศวรจะเป็นเทพชั้นรองจากเทพเจ้าสลักทั้ง 3 องค์ แต่ก็มีได้มีฐานะต่ำต้อย โดยจะเห็นว่าในบรรดาเทพชั้นรองทั้งหมด พระอิศวรจะโดดเด่นขึ้นมากว่าเทพชั้นรององค์อื่น ๆ และบางครั้งก็ทรงมีฐานะอยู่เหนือเทพสลักสำคัญ ดังจะเห็นได้จาก ภาพสลักพระอิศวรกำลังประทาน น้ำจากหน้าบันปราสาทบันทายศรี ซึ่งสลักล่างของพระองค์ทำเป็นรูปพระคุหยะ ซึ่งเป็นสิ่งหลั่งของพระวิษณุ ซึ่งกำลังแสดงท่าอันตรายในการประทานน้ำของพระอิศวร (ดูรายละเอียดภาพ ในหน้าที่ 2 หน้า 42)

จากประติมากรรมพระอิศวรทรงเอราวัณ เราสามารถสรุปความหมายของพระอิศวรในเรื่องนี้ได้ คือ

1. ทรงเป็นเทพผู้ควบคุมดูแล น้ำ และในทรงเป็นผู้สร้างความชื่นชมให้แก่มวลมนุษย์ โดยการประทานน้ำอมฤตแก่ผู้ตาย การที่พระองค์ทรงเป็นเจ้าแห่งน้ำสำหรับปราบอสูรวฤตระ ซึ่งเป็นอสูรแห่งความแห้งแล้ง ดังกล่าวแล้วว่าเป็นเทพประทานน้ำ เช่นได้จากภาพสลักบนหน้าบันของปราสาทบันทายศรี ซึ่งทำเป็นรูปพระอิศวรทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร กำลังประทานน้ำจากเศียรลงสู่โลกมนุษย์

2. ทรงเป็นรองเทพเจ้าสูงสุดทั้งสาม โดยทรงเป็นตัวแทนของเทพผู้สร้างสรรค์ ดังนั้นจึงมักปรากฏรูปพระอิศวรอยู่ทางด้านซ้ายเป็นส่วนใหญ่ เมื่อเราพิจารณาถึงเหตุผลที่ประติมากรรมรูปเคารพนั้น ก็เปรียบเสมือนกับว่าปราสาทของค์นั้นคือสวรรค์ อันเป็นที่ประทับของเทพเจ้าสูงสุดนั่นเอง ดังนั้นการที่จะเข้าไปนมัสการรูปเคารพภายในตัวปราสาท ก็จะต้องเข้าทางจากโลกมนุษย์ เข้าสู่ประตูของสวรรค์ ดังนั้นการสลักรูปพระอิศวรทรงช้างเอราวัณ ซึ่งเป็นรูปที่ทรงสัญลักษณ์ของสวรรค์ ก็เท่ากับว่าเป็น

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ล้าเลื่อมระหว่างโลกมนุษย์กับโลกสวรรค์ หรือเป็นสัญลักษณ์แสดงความรักนั่นเอง

3. การเป็นเทพผู้รักษาทิศทั้งแปด ซึ่งเป็นที่เคารพนับถือ เช่นเดียวกับ ท้าวเวสสุวรรณ ที่เป็นเทพผู้รักษาทิศเหนือ จึงมีการนำเอาพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณมาเป็นสัญลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ เช่น ในการเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนช้างต้น ซึ่งมีการเชิญพระแสงของ้าวทั้งสองประการ นำไปด้วยในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งนั้น และการเป็นเทพผู้รักษาทิศทั้งแปดควบคู่กันไป นอกจากนี้ยังพบศิลาสลักรูปพระอินทร์ ร่วมกับเทพผู้รักษาทิศ และเทพเจ้าองค์อื่น ๆ ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเข้ามาเทพรักษาทิศของพระอินทร์ จากศิลาสลักที่ปราสาทไพลเล ซึ่งปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ กระทรวง

พระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย

ในประเทศไทยนั้นได้มีการค้นพบประติมากรรมรูปพระอินทร์อยู่มากพอสมควร โดยปรากฏอยู่บนทับหลัง , หน้าบัน , กลีบขนุนปรางค์ หรือตามศาสนสถานต่าง ๆ ภาพสลักรูปพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทยนี้เก่าแก่ที่สุด ได้แก่ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งได้จากที่มา แต่ในปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ. ปราจีนบุรี โดยได้ถูกกำหนดให้อยู่ในศิลปะเขมรแบบเกาะแกร์ ประมาณ พ.ศ. 1460-1488[1]

จากการสำรวจและรวบรวมภาพสลักรูปพระอินทร์จากศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทยสามารถรวบรวมไว้ได้ในจำนวน 44 แผ่น ซึ่งคาดว่าอาจจะมีมากกว่านี้ แต่เนื่องจากข้อจำกัดของเวลาในการทำสารนิพนธ์ ทำให้ขอบเขตของการศึกษาค่อนข้างจำกัดลงไปด้วย แต่อย่างไรก็ตาม จากจำนวนภาพสลักเท่านี้ก็น่าจะเป็นจำนวนมากพอที่จะสามารถนำข้อมูลและข้อสันนิษฐาน หรือข้อสรุปต่าง ๆ ได้

และเพื่อเป็นการสะดวกในการศึกษาจึงขอแบ่งประติมากรรมภาพสลักรูป

---

1. กรมศิลปากร "พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ. ปราจีนบุรี" 2528 หน้า 49

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

พระอินทร์เหล่านี้ออกเป็นกลุ่ม ซึ่งในการแบ่งออกเป็นกลุ่มนี้ได้แบ่งตามรูปแบบทางศิลปะอาศัยหลักองค์ประกอบ และรายละเอียดของภาพในการแบ่งออกเป็นกลุ่ม โดยจัดแบ่งออกเป็น 5 กลุ่ม โดยในแต่ละกลุ่มก็จะมีรายละเอียดแยกย่อยออกไปอีกดังนี้ คือ

กลุ่มที่ 1 ภาพสลักนูนต่ำบนผนังและเสาหินรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จึงแบ่งออกเป็นอีก 3 กลุ่มย่อย ดังนี้ คือ

1.1 ภาพสลักนูนต่ำบนผนังและเสาหินรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร เศียรเบื้องซ้ายจำนวน 10 ชิ้น ดังนี้คือ

1.1.1 หินผนังไม่ทราบที่มา ปัจจุบันอยู่ที่บ้านพักเจ้าหน้าที่ศูนย์วัฒนธรรมที่ 10 อ. เมือง จ.นครราชสีมา (ภาพที่ 4.1.1.1)

1.1.2 หินผนังค้นพบใต้ฐานปรางค์หน้าหอสวด อ. ปราสาท จ. สุรินทร์ (ภาพที่ 4.1.1.2)

1.1.3 หินผนังที่วัดโบสถ์ จ. จันทบุรี (ภาพที่ 4.1.1.3)

1.1.4 หินผนังค้นพบที่วัดสระแก้ว ตำบลตาเป็ม อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด (ภาพที่ 4.1.1.4)

1.1.5 หินผนังค้นพบที่ตำบลตลาดแร้ง ตำบลปรางค์กู่ อำเภอศรีสะเกษ จ. ศรีสะเกษ (ภาพที่ 4.1.1.5)

1.1.6 หินผนังค้นพบที่ตำบลตลาดแร้ง ตำบลปรางค์กู่ อำเภอศรีสะเกษ จ. ศรีสะเกษ (ภาพที่ 4.1.1.6)

1.1.7 หินผนังค้นพบที่ตำบลตาเมียง อำเภอปราสาท อ.บ้านกรวด จ.บุรีรัมย์ (ภาพที่ 4.1.1.7)

1.1.8 หินผนังค้นพบที่ตำบลตาเมียง อำเภอปราสาท จ.บุรีรัมย์ (ภาพที่ 4.1.1.8)

1.1.9 หินผนังค้นพบที่ตำบลตาเมียง อำเภอปราสาท จ.บุรีรัมย์ (ภาพที่ 4.1.1.9)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

1.1.10 ทับหลังจากปราสาทหินพิมาย อ.พิมาย จ.นครราชสีมา
(ภาพที่ 4.1.1.10)

1.2 ภาพสลักบนหน้าบันหรือทับหลังรูปพระอิศวรทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร แต่ละเศียรสลักเป็นรูปลวดลายเครือไม้ และใบไม้ขนาบ จำนวน 6 ชิ้น

1.2.1 ทับหลัง ปราสาทเมืองต่ำ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ.ปราจีนบุรี (ภาพที่ 4.1.2.1)

1.2.2 ทับหลังด้านทิศตะวันออก ของปราสาทเขาวัฒนราช อ.เมือง จ. นครราชสีมา (ภาพที่ 4.1.2.2)

1.2.3 ทับหลัง ด้านทิศตะวันออก ของปราสาทกู่แก้วบางปลาม้า จ.สุพรรณบุรี (ภาพที่ 4.1.2.3)

1.2.4 ทับ หลัง ด้านทิศตะวันออก ของปราสาทสังข์ทองใหญ่ อ.กระเทียม จ.สุรินทร์ (ภาพที่ 4.1.2.4)

1.2.5 ทับหลังด้านทิศตะวันออก ของปราสาทหินพนมวัน อ.เมือง จ. นครราชสีมา (ภาพที่ 4.1.2.5)

1.2.6 ทับหลังด้านทิศตะวันออกของกู่บ้านแดง อ.วาปีปทุม จ.มหาสารคาม (ภาพที่ 4.1.2.6)

1.3 ภาพสลักบนทับหลังหรือหน้าบันรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร (ไม่ทำ) เอราวัณยืนอยู่บนแขนด้านล่างและภาพสลักโดยไม่มีองค์ประกอบอื่นรวม 7 ชิ้น

1.3.1 ทับหลังด้านทิศตะวันออกของปราสาทเมืองแขก อ.ศรีมโหสถ จ.นครราชสีมา (ภาพที่ 4.1.3.1)

1.3.2 ทับหลัง ปราสาทหินพิมาย ปัจจุบันอยู่ที่วัดโลกยสุธา อ.พิมาย จ.นครราชสีมา (ภาพที่ 4.1.3.2)

1.3.3 ทับหลังด้านทิศตะวันออก ของปราสาทเขาพนมรุ้ง อ.เมือง จ.บุรีรัมย์ (ภาพที่ 4.1.3.3)

1.3.4 ทับหลังจากปราสาทหินพิมาย อ.พิมาย จ.นครราชสีมา

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

(ภาพที่ 4.1.3.4)

1.3.5 ทับหลังจากปราสาทหินเมืองแขก อ.พิมาย จ.นครราชสีมา (ภาพที่ 4.1.3.5)

1.3.6 ทับหลังจากปราสาทบ้านเยอ อ.ไพรบึง จ.ศรีสะเกษ (ภาพที่ 4.1.3.6)

1.3.7 หน้าบัน จากปราสาทหมู่กาสิงห์ อ. เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด (ภาพที่ 4.1.3.7)

<u>กลุ่มที่ 2</u> ทับหลังและหน้าบัน รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว แบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ

2.1 ภาพสลักบนหน้าบัน และทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว โดยมีเศียรตรงมาด้านหน้า มี 1 ชิ้น คือ

ทับหลัง ด้านทิศตะวันออก ของปรางค์องค์กลางของปราสาทบ้านบัวบัวตูม อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์ (ภาพที่ 4.2.1)

2.2 ภาพสลักหน้าบันหรือทับหลัง รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว โดยเศียรหันไปทางซ้ายของภาพ จำนวน 2 ชิ้น

2.2.1 ทับหลังด้านทิศตะวันออก ของปราสาทหินบ้านอนันต์ อ.ศรีขรภูมิ จ.สุรินทร์ (ภาพที่ 4.2.2.1)

2.2.2 ทับหลังด้านทิศตะวันออก ของปราสาทหินบ้านตลวง อ.ปราสาท จ.สุรินทร์ (ภาพที่ 4.2.2.2)

2.3 ภาพสลักหน้าบันหรือทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว โดยเศียรหันไปทางด้านขวาของภาพ มีจำนวน 5 ชิ้น

2.3.1 ทับหลังด้านทิศตะวันออกของปราสาทหลังกลาง ที่ปราสาทกำแพงใหญ่ อ.อุทุมพรพิสัย จ. ศรีสะเกษ (ภาพที่ 4.2.3.1)

2.3.2 ทับหลัง ไม่ทราบที่มา ปัจจุบันอยู่ที่วัดโพธิ์ชัยอย อ.ประดำ จ.นคร

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ราชสีมา (ภาพที่ 4.2.3.2)

2.3.3 ทับหลังด้านทิศตะวันออก ของปราสาทนารายณ์เจงเวง จ.สกลนคร (ภาพที่ 4.2.3.3)

2.3.4 ทับหลังด้านทิศตะวันออกของปรางค์องค์กลาง ที่ปรางค์กู่ กิ่ง อ. ปรางค์กู่ จ.ศรีสะเกษ (ภาพที่ 4.2.3.4)

2.3.5 หน้าบันด้านทิศเหนือ ของปราสาทหินบ้านพลวง อ.ปราสาท จ. บุรีรัมย์ (ภาพที่ 4.2.3.5)

จะสังเกตเห็นได้ว่า ภาพสลักหน้าบันหรือทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียวมักจะต้องมีหน้ากาลมารองรับเสมอ ไม่ว่าช้างจะหันเศียรไปทางทิศใดก็ตาม

นอกจากจะพบพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณสลักอยู่บนทับหลังและหน้าบันแล้ว ยังพบว่ามีการสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่บนกลีบขนุน ซึ่งเป็นส่วนประกอบของอาคารโดยจะทำด้วยหินทราย. ลักษณะอยู่ในองค์ประกอบของรูปทรงสามเหลี่ยม ใช้ประดับบนชั้นเชิงบาตรในแต่ละชั้นของปรางค์เขมร โดยจะมีขนาดลดหลั่นจากขนาดใหญ่ไปหาขนาดเล็ก จากส่วนล่างของชั้นเชิงบาตรไปหาส่วนยอด ซึ่งจะเป็นส่วนประกอบช่วยให้ส่วนยอดของอาคารลดความแข็งกระด้างลง และทำให้ยอดอาคารมีลักษณะเป็นหุ่ม กลีบขนุนนี้อาจจะใช้ประดับในส่วนด้าน ซึ่งเรียกว่ากลีบขนุนปรางค์ หรือใช้ประดับในส่วนของทิศซึ่งเรียกว่ากลีบขนุนทิศ และด้านหน้าของกลีบขนุนจะมีการสลักลวดลาย โดยอาจทำเป็นรูปนาค ครุฑ หรือเทพต่าง ๆ แต่ที่ปรากฏทั่วไปมักจะทำเป็นรูปเทพประจำทิศหลักทั้ง 4 อันได้แก่ พระอินทร์ ผู้รักษาทิศตะวันออก พระยมผู้รักษาทิศใต้ พระวรุณผู้รักษาทิศตะวันตก ท้าวกุเวรผู้รักษาทิศเหนือ แต่ก็ไม่ใช่ลักษณะตายตัว โดยอาจจะปรากฏเป็นเทพอื่นๆ นอกเหนือจากนี้ก็เป็นได้ ในส่วนของกลีบขนุนที่สลักรูปพระอินทร์ มีอยู่เป็นจำนวนมากพอสมควร จึงจัดแบ่งออกเป็นกลุ่มที่ 3

<u>กลุ่มที่ 3</u> กลีบขนุน รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ

3.1 กลีบขนุน พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว ปรากฏอยู่ 3 ชิ้นคือ

3.1.1 กลีบขนุนด้านทิศตะวันออกของชั้นเชิงบาตร ที่ 1 จากปราสาทหินพนมรุ้ง อ. นางรอง จ. บุรีรัมย์ (ภาพที่ 4.3.1.1)

3.1.2 กลีบขนุนด้านทิศตะวันออกของชั้นเชิงบาตร ที่ 3 จากปราสาทนารายณ์เจงเวง จ. สกลนคร (ภาพที่ 4.3.1.2)

3.1.3 กลีบขนุนด้านทิศตะวันออกของชั้นเชิงบาตร ที่ 4 จากปราสาทนารายณ์เจงเวง จ. สกลนคร (ภาพที่ 4.3.1.3)

3.2 กลีบขนุน รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ปรากฏอยู่จำนวน 8 ชิ้น

3.2.1 กลีบขนุน ด้านทิศตะวันออก จากปราสาทเมืองต่ำ อ.นางรอง จ.บุรีรัมย์ (ภาพที่ 4.3.2.1)

3.2.2 กลีบขนุนด้านทิศใต้ จากปราสาทศรีขรภูมิ อ.ศรีขรภูมิ จ.สุรินทร์ (ภาพที่ 4.3.2.2)

3.2.3 กลีบขนุน ด้านทิศตะวันตก จากปราสาทศรีขรภูมิ อ.ศรีขรภูมิ จ.สุรินทร์ (ภาพที่ 4.3.2.3)

3.2.4 กลีบขนุน ไม่ทราบที่มา ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระราชวังจันทรเกษม จ.อยุธยา (ภาพที่ 4.3.2.4)

3.2.5 กลีบขนุน ด้านทิศตะวันออกของชั้นเชิงบาตรที่ 2 จากปรางค์ประธานปราสาทหินพนมรุ้ง อ.นางรอง จ.บุรีรัมย์ (ภาพที่ 4.3.2.5)

3.2.6 กลีบขนุน ด้านทิศตะวันออกของชั้นเชิงบาตรที่ 3 จากปรางค์ประธาน ปราสาทหินพนมรุ้ง อ.นางรอง จ.บุรีรัมย์ (ภาพที่ 4.3.2.6)

3.2.7 กลีบขนุนมุม ในทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทหินพิมาย อ.พิมาย จ.นครราชสีมา (ภาพที่ 4.3.2.7)

3.2.8 กลีบขนุน ไม่ทราบที่มา ปัจจุบันอยู่ในบ่วยศิลาชุดที่ 6 อ.พิมาย จ. นครราชสีมา (ภาพที่ 4.3.2.8)

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

นอกจากประติมากรรมต่าง ๆ ซึ่งพบพระอินทร์ปรากฏอยู่ในส่วนกลางของภาพ โดยเป็นส่วนประกอบที่เด่นที่สุดแล้ว ยังพบพระอินทร์ในรูปของประติมากรรมภาพสลักที่ปรากฏร่วมกับเทพองค์อื่น ในฐานะเทพผู้รักษาทิศ โดยจะสลักเป็นภาพเทพต่าง ๆ ทรงอยู่บนพาหนะ เรียงรายกันอยู่บนแผ่นสลักนั้น โดยส่วนใหญ่แล้วจะสลักเป็นรูปเทพเก้าองค์ และพระอินทร์จะปรากฏอยู่ตรงกลางของภาพสลักเสมอ ภาพสลักในประเภทนี้ไม่สามารถเรียกว่าเป็นภาพสลักของเทพผู้รักษาทิศได้ เพราะเทพที่ปรากฏบางองค์ก็ไม่ใช่เทพรักษาทิศ แต่เป็นเทพนพเคราะห์ เพื่อให้รู้ถึงความแตกต่างของเทพทั้งสองกลุ่ม จึงจะขอกล่าวถึงรายละเอียดของเทพในแต่ละกลุ่ม โดยย่อดังนี้

สำหรับเทพรักษาทิศทั้ง 8 มีดังต่อไปนี้

<u>ทิศตะวันออก</u> เทพผู้รักษาทิศนี้คือ พระอินทร์ ซึ่งเป็นเทพที่มีความยิ่งใหญ่มากในสมัยพระเวท โดยเป็นเทพแห่งสวรรค์ ควบคุมลมฟ้าอากาศ มีสายฟ้าเป็นอาวุธ และเป็นเทพแห่งสงคราม ต่อมาในยุคหลังทรงมีบทบาทน้อยลงกลายเป็นเทพชั้นรอง และเป็นเทพประจำทิศตะวันออก มีช้างใหญ่สีขาวชื่อไอราวัต เป็นพาหนะ ประทับอยู่บนสวรรค์ ซึ่งตั้งอยู่บนเขาพระสุเมรุ มีชายาคืออินทราณี ส่วนรายละเอียดต่าง ๆ ของพระอินทร์ได้กล่าวถึงไว้ในบทที่ 1

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

<u>ทิศตะวันตก</u> เทพผู้รักษาทิศนี้คือ พระวรุณ ซึ่งเป็นเทพที่มีความยิ่งใหญ่มากในสมัยพระเวทเช่นเดียวกับพระอินทร์ โดยแต่เดิมทรงเป็นเทพประจำท้องฟ้า ควบคุมฟ้าและฝนคล้ายกับพระอินทร์ ในสมัยต่อมาพระวรุณมีฐานะด้อยลงกลายเป็นเทพชั้นรอง ลดฐานะจากเทพประจำท้องฟ้า กลายเป็นผู้ควบคุมท้องทะเล คอยปราบปรามอสูร และปีศาจที่มาอาละวาดบนโลกมนุษย์ และทรงเป็นเทพรักษาทิศตะวันตกด้วย เพื่อที่จะปราบปรามเหล่าอสูร และปีศาจต่าง ๆ ดังนั้น พระวรุณจึงยังต้องถือเชือกหรือขมวดเชือกไว้สำหรับมัดพวกมารร้ายทั้งหลายเหล่านั้น และเนื่องจากที่ประทับของพระวรุณ เปลี่ยนจากท้องฟ้ามาอยู่บนยอดเขาปุษปคีรี ซึ่งอยู่ใต้ระดับน้ำทะเล ดังนั้นพระวรุณจึงต้องมีที่กำบัง ทำด้วยศีรษะของพญานาค เพื่อกันไม่ให้เปียก พระวรุณจะท่องเที่ยวสำรวจไปทั่วสมุทร มีมกร

(ปลารูปร่างประหลาด ซึ่งมีศีรษะเป็นกวาง แต่มีขาเหมือนเลียงผา) เป็นพาหนะ[1]

ทิศเหนือ เทพผู้รักษาทิศเหนือ คือท้าวกุเวร หรือ เวสสวัณ(ไพศรพณ์) จอมยักษ์เป็นเจ้าแห่งทรัพย์ด้วย ลักษณะของท้าวกุเวร อาจปรากฏเป็นรูปบุคคลลงพุง มีกายสีเขียว ทรงตะบอง ทรงช้าง,ม้าสีขาว หรือรถ หรือปราสาท ทรงถือโล่แก้ว ประพาฬ หรือหอกทอง[2] แต่บางตำราก็ว่าท้าวกุเวรทรงปรากฏตัวเป็นรูปบุคคลที่มีกายพิการ ทรงถือคทามีหน้าเป็นยักษ์ มี 3 ขา บ้างก็ว่าขาพิการ มีกายสีขาว[3]

ทิศใต้ ผู้รักษาทิศนี้ คือ พระยม ซึ่งแต่เดิมในสมัยพระเวท พระยมเป็นเทพผู้นำทางคนตายไปสู่สวรรค์ แต่ภายหลังเมื่อถูกลดฐานะลงเป็นเทพชั้นรอง แทนที่จะเป็นผู้นำคนตายไปสู่สวรรค์ กลับนำไปสู่นรกแทน ซึ่งเป็นดินแดนที่มีการชดใช้กรรม วังของพระยมตั้งอยู่ในดินแดนที่ต่ำ ทรงเป็นผู้รักษาทิศใต้ วิญญาณผู้ตายทุกคนต้องผ่านการตัดสินของพระยม แล้วพระยมจะส่งต่อไปนรก หรือไปเกิดในโลกมนุษย์ หรือไปเสวยสุขในสวรรค์ นอกจากนั้นพระยมยังทำหน้าที่เก็บรักษาบันทึกเกี่ยวกับวาระสุดท้ายของมนุษย์ เมื่อใครถึงกำหนดต้องตายก็จะส่งยมทูตไปรับวิญญาณมาที่บัลลังก์ตัดสินโทษ พระยมมีวรรณะเขียวเข้ม ใส่ภูษาแดงฉาน มีพาหนะเป็นควาย ทรงถือเชือกสำหรับมัดวิญญาณ เพื่อลากไป และทรงแบกกระบองอันใหญ่ และสามง่าม

ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ เทพประจำทิศนี้คือ พระอิศานะ ซึ่งก็เป็นภาคหนึ่งของพระศิวะ โดยเป็นภาคที่สงบ มีพระวรกายสีขาว ฉลองพระองค์สีขาว และมีหนังเสือทับ สวมชฎามกุฎ ตกแต่งเครื่องประดับตกแต่งต่าง ๆ มากมาย. บนชฎามกุฎ มีรูปเสี้ยวของดวงจันทร์เสียบอยู่ ประทับนั่งบนบัลลังก์ดอกบัว หรือไม่ก็บนหลังวัว (พาหนะของพระศิวะ) มีกร 2 กร ถือตรีศูล และกระโหลก หรืออยู่ในท่าประทานพร ถ้ามี 4

---

1. ผศ. ณาสุข อินทราวุธ "เรื่องเดิม" หน้า 38
2. เกื้อกันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 262
3. พระยาสัจจาภิรมย์ "เทวกำเนิด" หน้า 81

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

กร 2กรหน้ามักจะทรงคนตรี (วีณา) และ 2 กรหลังอยู่ในท่าประทานพร และประทานอภัย[1]

ทิศตะวันออกเฉียงใต้ เทพผู้รักษาทิศนี้คือ พระอัคนี เดิมในสมัยพระเวทเป็นเทพที่ยิ่งใหญ่ โดยเป็นตัวเชื่อมระหว่างสวรรค์กับพิภพ ในยุคหลังพระอัคนีทำหน้าที่แทนพระวรุณ คือเป็นผู้ควบคุมโลกแห่งบิดา (โลกของเทวดา) พระอัคนีไม่ได้เป็นเทพแห่งไฟโดยตรง แต่ส่วนใหญ่ทำหน้าที่รับเครื่องสักการะที่ประชาชนนำมาถวายในพิธีกรรมต่าง ๆ ที่ประกอบในยุคหลัง ส่วนใหญ่เป็นพิธีกรรมเนื่องในงานมงคลสมรส และงานปลงศพ ในฐานะเทพผู้ปกครองโลกแห่งบิดา กลายเป็นเทพแห่งบรรยากาศ ในยุคหลัง ๆ พระอัคนีมีลักษณะเปลี่ยนไปจากเดิม มี 4 กร ทรงภูษาสีดำ มีเปลวเพลิงประดับศีรษะ มีหวนเป็นอาวุธ ทรงรถเทียมม้าสีแดง และทรงเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออกเฉียงเหนือ[2]

ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ เทพผู้รักษาทิศนี้คือ พระวายุ ซึ่งเดิมในสมัยพระเวททรงมีฐานะเป็นเทพแห่งลม ต่อมาได้ลดฐานะกลายมาเป็นเทพผู้ทำลาย ซึ่งเป็นที่สักการะบูชาของพวกมิจฉาชีพ พระวายุจะท่องเที่ยวไปทั่วทั้งในโลกมนุษย์ และสวรรค์ แต่ที่ประทับอยู่ทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พระวายุจึงกลายเป็นเทพรักษาทิศตะวันตกเฉียงเหนือ พระวายุได้รับยกย่องเป็นกษัตริย์ปกครองพวกคนธรรพ์ ที่อาศัยอยู่เชิงเขาพระสุเมรุ มีโอรสหลายองค์ ที่สำคัญ คือ หนุมาน ซึ่งตอนหลังเป็นทหารเอกของพระรามในเรื่องรามายณะ ในยุคหลัง ๆ วายุได้ลดความดุร้ายลงและได้กลายมาเป็นบริวารของพระวิษณุ และนางลักษมี

ทิศตะวันตกเฉียงใต้ เทพผู้รักษาทิศนี้ คือ นิรฤติ มีพระวรกายสีฟ้า ฉลองพระองค์สีเหลือง มีพระวรกายใหญ่โต ประทับนั่งบนบัลลังก์สี่เหลี่ยมผืนผ้า หรือ

---

1. ผศ. มาศุข อินทราวุธ "เรื่องเดิม" หน้า 63
2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 38

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

บัลลังก์กลม ทรงสิงห์โตเป็นพาหนะ วิษณุธรรโมตตระบรรยายว่า นิรฤติต้องประทับนั่งบนหลังคาเรือลม และถือ ทัณฑ (ไม้เท้า) เป็นอาวุธ มีพระมัคคร์น่ากลัว ประดับพระวรกายด้วยเครื่องประดับนานาชนิด และสวมพวงมาลัยดอกไม้ ห้อมล้อมไปด้วยบริวารอันประกอบด้วยรากษส และอัปสร[1]

ส่วนเทวดานพเคราะห์ มี 9 องค์ อันประกอบด้วย

พระสุริยาทิตย์ (พระอาทิตย์) เป็นผู้ส่องสว่างเวลากลางวันให้แก่โลกมนุษย์ มีรถเทียมด้วยม้า 7 ตัว หรือ 7 เตียร (ส่วนในตำนานนพเคราะห์ทางโหราศาสตร์ว่า พระอาทิตย์ทรงราชสีห์เป็นพาหนะ) มีนายสารถีชื่ออรุณ รูปกายของพระอาทิตย์เป็นสีแดง มีรัศมีกายแดง มี 4 กร กรหนึ่งถือดอกบัว เสื้อทรงสีเหลืองอ่อน อาภรณ์แก้วไพฑูรย์ ในบางภาคมักประทับนั่งบนแท่นดอกบัว เหตุที่พระอาทิตย์ทรงมีรัศมีที่รุ่งโรจน์ทำให้พระสายาของพระองค์คือ นางสัญญา ธิดาของพระวิศวกรรม ไม่สามารถทนอยู่กับพระองค์ได้ พระวิศวกรรมผู้เป็นพ่อตา จึงได้ขูดผิวที่สว่างของพระอาทิตย์ออกเสีย 1 ใน 8 และผิวที่ขูดออกมานี้พระวิศวกรรมเอาไปสร้างจักรถวายพระนารายณ์ 1 ตรีศูล ถวายพระอิศวร 1 คทา ให้ท้าวกุเวร 1 หอก (บางแห่งว่าพระขรรค์ ให้พระขันธกุมาร หรือกรรตติเกยะ 1 และยังเหลือทำอาวุธแจกเทวดาอื่น ๆ อีก

พระจันทร์ กำเนิดของพระจันทร์ มีกล่าวไว้หลายประการ ในราชยะกล่าวว่ากล่าวว่าพระจันทร์มีกำเนิดจากทะเล เมื่อคราวเทวดาและอสูรทำน้ำอมฤต ซึ่งปรากฏในปางกูรมาวตาร ของพระนารายณ์ พระจันทร์มีชายาถึง 27 องค์ ในสมัยหนึ่งพระจันทร์ลำเอียงรักนางโรหิณีมาก ชายาทั้งหลายก็ไปฟ้องพระทักษะ ซึ่งเป็นบิดา

---

1. ผศ. สาสุข อินทราวุธ "เรื่องเดิม" หน้า 63

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

พระทักษะโกรธ เลยแช่งให้พระจันทร์เป็นหมันและให้เป็นฝีในท้อง แต่ครั้นได้รับความวิงวอนของบุตรี จึงผ่อนให้โรคนั้นเป็นพัก ๆ ฉนั้น พระจันทร์จึงมีเวลาเต็มดวงและไม่เต็มดวงเสมอ ๆ ไปครั้นเมื่อพระจันทร์กระทำพิธีราชสูยะแล้ว มีความกำเริบไปลอบลักพานางดารา ผู้เป็นชายา พระพุทธสบดี มา ทำให้เกิดสงครามระหว่างพระจันทร์ และพระพุทธสบดี ในที่สุดพระอินทร์จึงมาห้ามสงคราม และลงโทษพระจันทร์ไม่ให้เข้าไปในเทวสภาด้วย ภายหลังจึงไปวิงวอนให้พระศิวะช่วย พระศิวะจึงได้เอาพระจันทร์เป็นปิ่นปักเข้าไปในเทวสภาด้วย ในปุราณะว่า พระจันทร์ทรงรถทรงที่มี 3 ล้อ เทียมด้วยม้าสีขาวดังดอกมะลิ มีรูปงาม เป็นบุรุษผิวขาว มีร่างเล็ก อาภรณ์เก้าประพาฬอย่างกษัตริย์ แต่ในประติมากรรมมักทำเป็นรูปพระจันทร์ประทับนั่งบนแท่น

พระอังการ ถือกันว่าเป็นเทพเจ้าแห่งเลือดและการสงคราม ทรงมีรูปร่างสูงใหญ่ เอวเล็ก ผิวกายแดง ทรงภูษาสีแดง และทัดดอกไม้สีแดง มี 4 กร ทรงเทพศัสตรา คือ หอก ศูล และกระบอง พาหนะทรงแกะ แต่บางก็ว่าทรงกระบือ

พระพุธ เป็นเทพเจ้าแห่งวาจาและการพาณิชย์ เป็นผู้เฉลาดในความรู้ มีสีกายเป็นสีแก้วมรกต แต่บางก็ว่าเป็นสีโมรา มีวิมานเป็นสีมรกต และมีช้างเป็นพาหนะ มีรัศมีเป็นสีขาวดุจปรอท

พระพฤหัสบดี เป็นเทพฤษี และเป็นปุโรหิตของบรรดาเทวดา มีวิมานเป็นสีบุษราคัม และมีกวางทองเป็นพาหนะ มีสีกายเป็นสีแก้วไพฑูรย์ อาภรณ์ใช้แก้วมุกดาหาร

พระศุกร์ เป็นเทพฤษี นับว่าเป็นเทพเจ้าแห่งความรัก และความสวยงาม ตลอดถึงความเป็นสันติภาพ ทรงมุ่นชฎาอย่างฤษี สีกายเป็นสีประภัสสร คือสีจำปา มีประคำคล้องคอ ทรงโคอุสุภราช

พระเสาร์ เป็นเทพเจ้าแห่งกสิกรรม และอารยธรรม สีกายเป็นสีดำ แต่บางแห่งว่าสีเขียว มีขาพิการ อาภรณ์สีดำ มีเปลวเป็นรัศมี 7 แฉก วิมานเป็นสีมรกต ทรงเสือเป็นพาหนะ ทรงศูล และธนู

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

พระราหู เป็นทวกเทพย์ เมื่อเกิดมีหางเป็นนาค มีที่อยู่ในอากาศ วิมาน เป็นสีนิล มีกรุยเป็นพาหนะ ภายหลังพระราหูมีเศร้งตัว เนื่องจากถูกพระนารายณ์ขว้างด้วยจักร เมื่อครั้งแอบไปกินน้ำอมฤต สมัยที่มีการกวนเกษียรสมุทร แต่เนื่องจากได้ดื่มน้ำอมฤตแล้วจึงไม่ตาย ท่อนหัวไปอยู่ในอากาศ เป็นพระราหู

พระเกตุ กล่าวว่าเกิดจากท่อนหางที่ขาดมา ของพระราหู ในรูปประติมากรรม พระเกตุจะทรงสิงห์

จะเห็นได้ว่าภาพเทพต่าง ๆที่ปรากฏจะมีการผสมผสานกัน ระหว่างเทพผู้รักษาทิศ และเทพนพเคราะห์ โดยจะมีเทพผู้รักษาทิศอยู่ 5 องค์ อันได้แก่ พระยัศณีทรงแรด พระพรหมทรงหงษ์ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ พระพายทรงม้า และพระยมทรงกระบือ ส่วนเทพนพเคราะห์ ซึ่งมี 4 องค์ ได้แก่ พระอาทิตย์ทรงรถม้า พระจันทร์นั่งแท่น พระราหูครึ่งตัว และพระเกตุทรงสิงห์

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพสลักพระอินทร์ซึ่งอยู่ในลักษณะนี้ ได้แบ่งไว้เป็นกลุ่มที่ 4 คือ

กลุ่มที่ 4 ภาพแผ่นศิลาสลักลาย เป็นรูปเทพผู้รักษาทิศ และเทวดานพเคราะห์ ที่ปรากฏรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณร่วมอยู่ด้วย ในกลุ่มนี้มีอยู่ด้วยกันจำนวน 4 ชิ้น คือ

4.1 แผ่นศิลาสลักลายรูปเทพ ซึ่งไม่สามารถทราบจำนวนเทพที่แน่นอน จากปราสาทหินพิมาย อ.พิมาย จ. นครราชสีมา (ภาพที่ 4.4.1)

4.2 แผ่นศิลาสลักลายรูปเทพ 9 องค์เรียงกัน ที่ปราสาทกำแพงใหญ่ อ. อุทุมพรพิสัย จ. ศรีสะเกษ (ภาพที่ 4.4.2)

4.3 แผ่นศิลาสลักลายรูปเทพ 9 องค์เรียงกัน จากเทวสถานพระนารายณ์ อ. เมือง จ. นครราชสีมา

4.4 แผ่นศิลาสลักลายรูปเทพ 9 องค์เรียงกัน จากวัดปรางค์ อ. เมือง จ. นครราชสีมา (ภาพที่ 4.4.4)

นอกจากนี้ยังพบภาพสลักพระอินทร์ และช้างเอราวัณซึ่งสลักเป็นเอกเทศที่ปราสาทหินพนมรุ้ง ซึ่งอยู่นอกเหนือจากทั้ง 4 กลุ่ม จึงจัดไว้เป็นกลุ่มที่ 5

กลุ่มที่ 5 ภาพสลัก และประติมากรรมลอยตัว รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว ซึ่งอยู่เป็นเอกเทศ ในฐานะเทพผู้รักษาทิศตะวันออก จำนวน 2 ชิ้น

5.1 ภาพสลักบนแท่นศิลาสี่เหลี่ยม ที่ปราสาทหินพนมรุ้ง อ.นางรอง จ. บุรีรัมย์ (ภาพที่ 4.5.1)

5.2 ประติมากรรมลอยตัวรูปช้าง ที่ปราสาทหินพนมรุ้ง อ.นางรอง จ. บุรีรัมย์ (ภาพที่ 4.5.2)

รายละเอียดของภาพแต่ละภาพ มีดังต่อไปนี้

กลุ่มที่ 1 ภาพสลักบนทับหลังและหน้าบันรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร

1.1 ภาพสลักบนทับหลังและหน้าบันรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร เหนือหน้ากาล

1.1.1 ทับหลังไม่ทราบที่มา ซึ่งในปัจจุบัน อยู่บริเวณหน้าบันไดทางขึ้นศาลาการเปรียญของวัดปรางค์ อ.เมือง จ.นครราชสีมา ทับหลังรูปพระอินทร์ชิ้นนี้ ทางวัดนำไปตั้งไว้ในส่วนประดิษฐ์หน้าบันไดขึ้นศาลาการเปรียญ และยังนำเอาโอ่งมังไม้ประดับไปตั้งบนสันทับหลัง ทำให้เสียคุณค่าไปมาก ทับหลังชิ้นนี้ทำจากหินทรายขาว ลักษณะของทับหลังชิ้นนี้ ตอนกลางของภาพ ทำเป็นรูปพระอินทร์ในท่ารายรำเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร นอกจากรูปประธานพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเหนือหน้ากาล ซึ่งเป็นลักษณะองค์ประกอบในแบบประเพณี ส่วนอื่น ๆ จะเป็นแบบ(PATTERN) ที่ไม่เคยปรากฏอยู่ในทับหลังชิ้นอื่น ๆ อีกเลย ท่วงท่าและการแต่งกายของพระอินทร์เป็นแบบฉบับของศิลปแบบแปรรูปในท่ารายรำ ส่วนเศียรช้างเอราวัณจะตรึงติดกับแผงคออกลูกประคำ เศียรช้างนั้น มีลักษณะเป็นธรรมชาติ แต่ละเศียรสวมมงกุฎไว้ งวงของเศียรกลางจะตวัดไปทางซ้าย ส่วนสองงวงด้านข้างจะตวัดรัดปล่องลายผักกูดไว้ (ปล่องท่อนผักกูดจะทำหน้าที่แทนท่อนหวงมาลัย) หน้ากาลใต้เศียรช้างเอราวัณจะมีขนาดเล็ก เมื่อเปรียบเทียบกับ หน้ากาลในช่วงต่อมา ส่วนตาของหน้ากาลทำเป็นรูปใบไม้ ส่วนกระบังหน้า จมูก ใหญ่ มีริมฝีปากล่าง และริมฝีปากบน อ้าปากคายท่อนผักกูด เห็นเขี้ยวรูปสามเหลี่ยมแหลมได้อัดเจน หน้ากาลมีแขนและใช้มือยึดจับลายท่อนผักกูดเอาไว้ ซึ่งลายท่อนผักกูดนี้เมื่อ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ออกจากปากหน้ากาลบน จะผ่านเศียรช้างเอราวัณขึ้นไป จะอยู่ในลักษณะลายก้านต่อดอกทางราบเป็นจังหวะลอนคลื่นขึ้นลง ไปจนสุดขอบท้ายทับหลัง ส่วนโครงสร้างของตัวลายจะมีสามองค์ประกอบต่อเนื่องกัน คือ

1. ตัวก้านต่อดอกซึ่งทำหน้าที่เป็นแกนโครงสร้างหลัก
2. ลายบัวต่อดอกซึ่งจะทำหน้าที่ให้ลายช่อผักกูดออกลายไป
3. ช่อผักกูดที่คลี่ออกจากบัว

นอกจากนั้นลายก้านขดที่ออกลายจากช่วงก้านต่อ จะมีรูปสัตว์ต่าง ๆ เป็นรูป ม้า หงส์ กวาง อยู่ที่ปลายขดและที่ปลายลาย ซึ่งเป็นลายท้ายทับหลังก็เป็นรูปดอกสี่กลีบ ที่ใช้มาก่อนแล้วในทับหลังแบบศิลปเกาะแกร์ โดยดอกสี่กลีบจะซ้อนผักกูด นุ่งผ้าแบบ SAMBAT ชักชายด้านหน้าออกมาเป็นริ้ว เช่นเดียวกับพระอินทร์ ด้านข้างของพระอินทร์ ปรากฏภาพสลักเป็นรูปเทวดาเหาะขนาบอยู่ทั้ง 2 ข้าง กำหนดอายุของทับหลังชิ้นนี้ เป็นแบบเปรรูปตอนปลาย ในระยะเชื่อมต่อกับบันทายศรี[1] (ภาพที่4.1.1.1)

1.1.2 ทับหลังด้านทิศใต้ของปราสาทบ้านตะลวง อ.ปราสาท จ. สุรินทร์ ลักษณะของตัวปราสาทนี้ก่อยกพื้นฐานด้วยแลงเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า องค์ปรางค์ก่อด้วยแลงและพิมพราย เป็นรูปสี่เหลี่ยม ย่อมุม ทรุดพังเสีย 3 ด้าน คงเหลือแต่ด้านตะวันออก จำหลักลายงดงามมาก คือทับหลังประตูจำหลักเป็นรูปเทวดาขี่ช้างยืนแท่นอยู่เหนือเกียรติมุข ซึ่งมีมือทั้งสองจับลำพวงมาลัย ริมขอบข้างบนจำหลักเป็นรูปโยคีขัดสมาธิราบเรียงแถว 6 คน หน้าบันจำหลักเป็นรูปพระกฤษณ์ยืนอยู่บนเศียรเกียรติมุข มือซ้ายท้าวสะเอว มือขวาแบกภูเขาโควรรธนะ และมีรูปโคกับโคนมประกอบขอบหน้าบันจำหลักเป็นรูปนาคราช 5 เศียร ข้างละ 1ตัว หอดลำตัวโค้งไปประสานหางกันที่ยอด นอกจากนี้ทับหลังทางด้านทิศใต้ยังปรากฏรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ลักษณะงดงาม และหน้าบันด้านทิศเหนือ

---

1. อนุวิทย์ เจริญสุกุล "วัฒปรางค์ นครราชสีมา" วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 12 ฉบับที่ 3, 2529 หน้า75-76

ที่มีการจำหลักรูปพระอินทร์ทรงช้างยืนแท่นเหนือเศียรเกียรติมุขอีกด้วย บนเสาเหลี่ยมของจำหลักเป็นลายดอกสี่กลีบ ตอนโคนเป็นรูปหวารบาลยืนถือกระบองริม ระเบียงปราสาทมีสระน้ำข้างละ 1 สระ และตรงหน้าบริเวณปราสาทนี้แห่งนี้ออกไปไม่ไกลนัก มีหนองน้ำกว้างใหญ่อยู่หนองหนึ่งยังน้ำได้ตลอดปี[1]

ลักษณะทับหลังด้านทิศใต้ของปราสาทบ้านพลวง จำหลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร เหนือเศียรเกียรติมุข อยู่กึ่งกลางเบื้องล่างของทับหลัง ช้างสลักรูปพระอินทร์ประทับนั่งขัดสมาธิเพชรและเห็นหมดทั้งองค์ทางเบื้องหน้า กรทั้งสองของพระอินทร์วางอยู่เหนือเข่าทั้งสองข้าง นุ่งผ้าสั้นชอบผ้าด้านบนเว้าต่ำลงมาเปิดหน้าท้อง เครื่องอาภรณ์ไม่ปรากฏ ลักษณะการนุ่งผ้าแบบนี้ จัดอยู่ในศิลปเขมรแบบบาปวน[2] พระอินทร์ทรงประทับอยู่ภายในซุ้มเรือนแก้ว รูปทรงสามเหลี่ยม ตอนบนของกรอบซุ้มทำเป็นเสารองรับกรอบซุ้มทั้งสองข้าง พระอินทร์ประทับเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งเห็นเฉพาะส่วนศีรษะและเห็นทางเบื้องหน้า รูปทั้งหมดประดับอยู่เหนือลายเกียรติมุข หรือลายหน้ากาล ลายหน้ากาลนี้สลักเห็นลายหน้าสัตว์ขนาดใหญ่ และเห็นทางเบื้องหน้า ลักษณะหน้ากาลมีตากลมโปน ระหว่างนัยตาทำเป็นรูปใบไม้ หน้ากากย่นเป็นร่อง ส่วมกระบังหน้า ซึ่งทำเป็นรูปใบไม้ตั้งซ้อนกัน 2 ชั้น โดยชั้นบนกลีบใบไม้มีขนาดใหญ่กว่าชั้นล่าง หน้ากาลมีหูขนาดเล็ก หน้ากาลมีจมูกใหญ่ มองเห็นรูจมูกได้อย่างชัดเจน หน้ากาลมีแต่ริมฝีปากบน มุมปากของหน้ากาลยกสูงถึงระดับตาของหน้ากาล เหนือริมฝีปากมีลายเส้นประดับ หน้ากาลมีฟันเป็นรูปสามเหลี่ยมอยู่เต็มปาก ไม่มีริมฝีปากล่าง และแลบลิ้นออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยม รอบลิ้นของหน้ากาลทำเป็นลวดลายประดับโดยรอบ หน้ากาลคายก้อนหวงมาลัยออกมาทั้งสองด้าน และใช้มือยึดก้อนหวงมาลัยนั้นไว้ ก้อนหวงมาลัยทำเป็นลายก้าน

---

1. กรมศิลปากร "รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณวัตถุสถานภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค 2" หน้า 22
2. เฉลิมเกียรติ กิจตระกูลรัตน์ "ปราสาทหินบ้านพลวง" วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์บัณฑิต (โบราณคดี) ม.ศิลปากร , 2528 หน้า 49

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ก่อดอก ท่อนพวงมาลัยวกขึ้นเบื้องบนไปยังระดับกึ่งกลางของทับหลัง โดยที่เสี้ยวของทับหลังทั้งสองด้านมีพวงอุบะขนาดใหญ่ลันขึ้นมาแบ่งท่อนพวงมาลัยให้ขาดออกจากกัน แล้ววกลงที่ปลายของท่อนพวงมาลัยทั้งสอง ซึ่งทำเป็นลายใบไม้ม้วน เหนือท่อนพวงมาลัยคายใบไม้รูปสามเหลี่ยมตั้งขึ้น ด้านละ 4 ใบ และมีพวงอุบะขนาดใหญ่ลันขึ้นมาแบ่งที่เสี้ยวเช่นกัน เหนือลายใบไม้รูปสามเหลี่ยมและพวงอุบะมีเส้นนูนคั่นตามแนวนอน ซึ่งเหนือลายเส้นนูนนั้นจำหลักเป็นรูปสัตว์ขนาดเล็ก จำนวนมากมายเป็นแนวซึ่งประกอบด้วย ช้าง กระรอก หมู ลิง และวัว

สำหรับการกำหนดรูปแบบและสมัยของทับหลังแผ่นนี้จะเห็นได้ว่า การสลักทับหลัง ซึ่งมีเทวดาประดับภายในซุ้ม อันได้แก่พระอินทร์ เหนือหน้ากาลหรือเกียรติมุข โดยที่หน้ากาลแลบลิ้นออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยม คายท่อนพวงมาลัยออกมาทั้งสองข้าง และใช้มือยึดท่อนพวงมาลัยนั้นไว้ ท่อนพวงมาลัยดังกล่าวออกจากปากของหน้ากาลซึ่งอยู่ทางกึ่งกลางเบื้องล่างของทับหลัง แล้วท่อนพวงมาลัยนี้วกขึ้นข้างบนไปยังระดับแนวกึ่งกลางโดยมีลายพวงอุบะมาแบ่งที่เสี้ยวของท่อนพวงมาลัยทั้ง 2 ข้างนั้น ลักษณะทับหลังด้านทิศใต้นี้ตรงกับแบบหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างศิลปะเขมรแบบเกลียง กับ ศิลปะเขมร แบบบาปวน ซึ่งอาจกำหนดได้ว่า คงทำขึ้นในศิลปะเขมรแบบบาปวนตอนต้น ซึ่งยังคงรักษาอิทธิพลบางประการของศิลปะเขมรแบบเกรียงไว้[1] (ภาพที่ 4.1.1.2)

1.1.3 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ อยู่ที่วัดโบสถ์ จ.จันทบุรี ไม่ปรากฏตำแหน่งของตัวปราสาทที่เป็นที่ตั้งของทับหลังชิ้นนี้ แต่คาดว่าเดิมตัวปราสาทคงอยู่ในบริเวณใกล้เคียงกับวัด ภายหลังเกิดสภาพชำรุดทรุดโทรมพังทลายลงมา เหลือแต่ทับหลังจึงมีผู้นำเอามาเก็บไว้ในบริเวณวัด

---

1. เฉลิมเกียรติ กิจกระกูลรัตน์ "เรื่องเดิม" หน้า 38

ข้ายที่งอพับอยู่ ส่วนขาซ้ายอยู่ในลักษณะเหยียด มือซ้ายวางบนขาซ้าย ส่วนมือขวายกชูขึ้น อาจมีวัตถุในมือ พระอินทร์ทรงนุ่งผ้าเว้าเปิดหน้าท้อง ชักชายผ้าออกมาทางด้านหน้าเป็นวงโค้ง สวมกรองคอ และตุ้มหูรูปดอกบัวตูม พระอินทร์ประทับนั่งเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ทั้งพระอินทร์และช้างเอราวัณ ประทับอยู่ภายในซุ้มรูปสามเหลี่ยม เหนือซุ้มมีลายใบไม้ตั้งขึ้น ด้านล่างมีเสาสำหรับรองรับซุ้ม พระอินทร์ และช้างเอราวัณประทับบนแท่นเรียบ ๆ เหนือหน้ากาล ลักษณะหน้ากาลมีตากลมโปน ระหว่างนัยตาเป็นรูปใบไม้ จมูกใหญ่เหมือนจมูกหมู ปากกว้าง ขอบปากสูงขึ้นมาถึงระดับตา ฟันเป็นรูปสามเหลี่ยมแหลม สวมกระบังหน้าเป็นรูปหยักโค้ง มีหูขนาดเล็ก เหนือขอบกระบังหน้าทำเป็นลายใบไม้รูปสามเหลี่ยมตั้งขึ้น หน้ากาลแลบลิ้นรูปสามเหลี่ยม และคายท่อนพวงมาลัย หน้ากาลมีแขนและใช้มือยึดท่อนพวงมาลัยทั้ง 2 ข้าง ท่อนพวงมาลัยจากตอนล่างของทับหลังจะวกขึ้นมาทางตอนกลางของภาพ ปลายท่อนพวงมาลัยอาจเป็นรูปใบไม้ม้วน ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก เหนือท่อนพวงมาลัยเป็นรูปใบไม้ตั้งขึ้น ใต้ท่อนพวงมาลัยก็เป็นลายใบไม้ห้อยตกลงมา (ภาพที่ 4.1.1.3)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

1.1.4 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จากปราสาทหินกู่กาสิงห์ บ้านกู่กาสิงห์ อ.เกษตรวิสัย จ.ร้อยเอ็ด

ลักษณะของตัวปราสาทหันหน้าไปทางทิศตะวันออก และทรุดพังเหลือแต่ชั้นฐาน ปรางค์ทำเป็นปรางค์ 3 หลัง ย่อมุม อยู่บนฐานเดียวกัน หลังกลางมีมุขยื่นเป็นทางเดิน ส่วนอีก 2 หลังมีช่องทางเดินติดต่อกับหลังกลาง บนฐานปรางค์นี้มีศิลาทับหลังประดับตั้งอยู่ 4 แผ่น ๆ หนึ่ง จำหลักเป็นรูปพระอินทร์ขี่ช้างเอราวัณยืนอยู่บนเศียรเกียรติมุขซึ่งคาบขบลำพวงมาลัย อีก 3 แผ่น จำหลักเป็นรูปเหวะนั่งเหนือเศียรเกียรติมุขคาบขบลำพวงมาลัย และยังมีศิลาชุ้มหน้าบันด้วยแผ่นหนึ่ง จำหลักเป็นรูปพระอินทร์ขี่ช้างเอราวัณมีลายก้านขดล้อมรอบ ด้านหน้าของปราสาทมีวิหารน้อย สร้างด้วยแลง และหินทราย อยู่หน้าองค์ปรางค์ ริมซ้ายและขวาข้างละ 1 หลัง ซึ่งทั้งหมดนี้อยู่ในกำแพงที่ก่อด้วยแลง มีประตูชุ้ม 4 ทิศ ก่อด้วยหินทรายสีแดง แต่เป็นประตูเข้าออกได้เฉพาะเพียงทิศตะวันออก

และทิศตะวันตก ส่วนทางทิศเหนือและทิศใต้มีช่องประตูแต่เพียงเฉพาะภายในเท่านั้น[1]

สำหรับทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณนั้น ประดับอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของตัวปราสาท พระอินทร์ประทับนั่งเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ในท่ารายรำ โดยขาข้างซ้ายงอพับ และพระอินทร์นั่งทับลงบนส้นเท้าของขาซ้ายที่งอพับอยู่ ส่วนขาขวาเหยียดออก แต่ก็ยังอยู่ในลักษณะของการงอเข่า แขนซ้ายวางบนขาซ้าย ส่วนแขนขวายกขึ้น ถืออาวุธ ซึ่งอาจจะเป็นวัชระ พระอินทร์นุ่งผ้าเว้าที่หน้าท้อง ชักชายผ้าออกมาเป็นวงโค้ง พระอินทร์ทรงสวมกรองศอ กระบังหน้า และมงกุฎ ทรงตุ้มหู ประทับอยู่เหนือช้าง 3 เศียร ภายในซุ้มรูปโค้ง มีลายใบไม้ตั้งขึ้นประดับเหนือกรอบซุ้ม ด้านล่างมีเสารองรับซุ้ม พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร บนแท่นเหนือหน้ากาล หน้ากลมมีลักษณะตากลมโปน มีเส้นขอบตา 2 เส้น มีรอยหยักที่หน้าผาก ริมฝีปากบนกว้าง ไม่มีริมฝีปากล่าง ทรงกระบังหน้าเป็นลายใบไม้ หน้ากาลมีฟันรูปสามเหลี่ยมแหลมเต็มปาก คายห่อนพวงมาลัย โดยใช้มือยึดห่อนพวงมาลัยที่วกขึ้นด้านบน ตอนกึ่งกลางของทับหลังปลายห่อนพวงมาลัยเป็นลายใบไม้ม้วน ห่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก ตอนล่างใต้ห่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมา ส่วนเหนือห่อนพวงมาลัยเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ด้านบนของทับหลังทำเป็นเส้นคั่น เหนือเส้นคั่นทำเป็นซุ้มขนาดเล็ก กรอบซุ้มทำเป็นลายใบไม้ขนาดเล็ก ในซุ้มนี้มีการสลักซึ่งไม่สามารถเห็นชัดว่าเป็นรูปอะไรแน่ แต่อาจเป็นรูปสลักดอกไม้สามดอกอยู่ภายในซุ้ม (ภาพที่ 4.1.1.4)

1.1.5 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ จากปราสาทหนองหงส์ บ้านส้มป่อย อ.นางรอง จ.บุรีรัมย์

ปราสาทหนองหงส์ เป็นปรางค์ 3 องค์ ก่อด้วยอิฐ ตั้งอยู่บนฐานศิลาแลง องค์ปรางค์หลังกลางทำยกฐานสูงกว่าสองหลังข้าง ๆ เล็กน้อย และส่วนยอดยังบริบูรณ์กว่าด้วย กรอบประตูปรางค์เป็นหินทรายทั้ง 3 หลัง มีศิลาทับหลังประตูจำหลักลาย

---

1. กรมศิลปากร "เรื่องเดิม" หน้า 40

และภาพอย่างงดงาม คือที่ปราสาทด้านทิศเหนือจำหลักเป็นรูปนารายณ์ทรงครุฑอยู่เหนือเศียรเกียรติมุข หลังกลางจำหลักรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเหนือเศียรเกียรติมุข ทับหลังทั้งสองแผ่นนี้หลุดตกอยู่ที่ลานหน้าปรางค์ ที่ปราสาทด้านทิศใต้ ทับหลังจำหลักเป็นรูปพระอิศวรทรงโคอุศุภราช อยู่เหนือเศียรเกียรติมุข ยังคงติดอยู่กับที่ รอบบริเวณปรางค์มีกำแพงล้อมรอบก่อด้วยแลง มีประตูซุ้ม (โคปุระ) ทางด้านหน้าทำเป็นประตู 3 ช่อง ห่างกำแพงด้านทิศเหนือออกไปประมาณ 100 เมตร มีสระขนาดใหญ่อยู่[1]

ทับหลังรูปพระอินทร์ประทับบนช้างเอราวัณ 3 เศียร ที่ปราสาทหลังกลางของปราสาทหินเขาพนมรุ้ง ซึ่งหันหน้าไปทางทิศตะวันออก พระอินทร์อยู่ในท่ารายรำบนหลังช้าง ทรงกระบังหน้า และมงกุฎ สวมตุ้มหู นุ่งผ้าเว้าลงมาที่หน้าท้อง ชักชายผ้าออกมาเป็นวงโค้ง เป็นลักษณะศิลปแบบบาปวน ทรงประทับอยู่ภายในซุ้มวงโค้งรูปสามเหลี่ยมด้านบนมีลายใบไม้ตั้งขึ้น พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณประทับอยู่เหนือหน้ากาล หน้ากาลมีลักษณะตากลมโปน มีเส้นขอบตาซ้อนกัน 2 ชั้น จมูกใหญ่ ริมฝีปากกว้าง มีเขี้ยวริมฝีปากบน ไม่เป็นรูปสามเหลี่ยมแหลม ขอบกระบังหน้าเป็นเส้นหยักโค้ง มีขนาดเล็ก หน้ากาลแลบลิ้นรูปสามเหลี่ยม และคายก้อนพวงมาลัย โดยใช้มือยึดก้อนพวงมาลัยไว้ ก้อนพวงมาลัยออกจากปากหน้ากาลทางด้านกลางด้านล่างของทับหลังแล้วลอยขึ้นด้านบนทางด้านกลางของทับหลัง ปลายก้อนพวงมาลัยเป็นลายใบไม้ม้วน ก้อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก ใช้ก้อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมาข้างละ 2 ใบ ส่วนกลางของก้อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ตอนบนของทับหลังทำเป็นขอบสลักลวดลายดอกไม้ จากลักษณะทับหลังอยู่ในศิลปแบบบาปวน (ภาพที่ 4.1.1.5)

1.1.6 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ จากปราสาทบ้านไพล ต. บ้านไพล อ. ปราสาท จ.สุรินทร์

---

1. กรมศิลปากร "โครงการและรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2502" หน้า 34-35

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ปราสาทบ้านไพล เป็นปรางค์ 3 องค์ ก่อด้วยอิฐ ปรางค์องค์ทิศใต้พังทลายเหลือเป็นโคกอยู่สูงเพียงทับหลังประตู ทางด้านตะวันออกมีประตูสำหรับเข้าออกด้านอื่น ๆ เป็นประตูหลอกทั้ง 3 องค์ กรอบและทับหลังประตูทำด้วยหินทราย ยังอยู่กับที่สมบูรณ์ดีเฉพาะประตูปรางค์องค์เหนือเท่านั้น ทับหลังจำหลักเป็นรูปเทวดานั่งชันเข่าอยู่ในวิมานเหนือเศียรเกียรติมุข ส่วนทับหลังประตูของปรางค์องค์ใต้ และกลางนั้น หลุดหล่นอยู่ที่พื้นดิน แผ่นหนึ่งจำหลักเป็นรูปเทวดานั่งชันเข่าอยู่ในวิมาน ริมขอบบนเป็นรูปโยคีนั่งชันเข่าประนมมือ อีกแผ่นหนึ่งจำหลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ส่วนรายละเอียดของลวดลายมีลักษณะคล้ายกันทั้ง สามแผ่น ตัวปราสาทมีคูน้ำล้อมรอบ[1]

รายละเอียดของทับหลังสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร พระอินทร์ประทับในท่างอเขาในลักษณะร่ายรำเหนือช้างเอราวัณ พระอินทร์นุ่งผ้า ชักเป็นวงโค้งออกมาทางด้านนอก เว้าลงมาใต้หน้าท้อง ทรงสวมเครื่องประดับศรีษะ อันได้แก่ กระบังหน้า มงกุฎ และตุ้มหู มือซ้ายยกขึ้นอาจถืออาวุธ ทรงประทับเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร โดยเศียรกลางหันหน้าตรง อีก 2 เศียรเห็นเฉพาะด้านข้าง พระอินทร์และช้างเอราวัณทรงประทับอยู่ในซุ้มรูปสามเหลี่ยม เหนือกรอบซุ้มทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ตอนล่างของซุ้มมีเสามารองรับ พระอินทร์และช้างเอราวัณ ประทับเหนือเศียรเกียรติมุข อีกที ลักษณะ เม้ากาล ตากลมโปน จมูกใหญ่ ริมฝีปากกว้าง มีฟันขนาดเล็ก ส่วมกระบังหน้าทำเป็นเส้น เม้ากาลคายก้อนหวงมาลัยออกมาทั้ง 2 ข้าง โดยใช้มือยึดก้อนพวงมาลัยไว้ ก้อนพวงมาลัยวกขึ้นทางตอนกลางของภาพ ตอนปลายของก้อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วน ลวดลายบนก้อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก ตอนล่างของก้อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมาข้างละ 2 ใบ เหนือก้อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ตอนกลางเหนือก้อนพวงมาลัยทำเป็นรูปเทพพนม ลักษณะการแต่งกายของเทพพนมที่อยู่เหนือก้อนพวงมาลัยทั้ง 2 ข้างนี้ เหมือนกับการแต่งกายของพระอินทร์ที่อยู่ตอนกลาง

---

1. กรมศิลปากร "รายงานการสำรวจฯ ภาค 2" หน้า 24

ของภาพ ลักษณะลายใบไม้ตั้งขึ้น ตอนบนของทับหลังมีจุดศูนย์กลางกระจายออกจากเทพพนมทั้ง 2 ข้าง ตอนกลางของท่อนพวงมาลัยมีลักษณะแอ่นลงมา เนื่องจากการปรากฏรูปเทพพนมในตอนบน (ภาพที่ 4.1.1.6)

1.1.7 ทับหลังสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่ภายในซุ้มเหนือหน้ากาล จากปราสาทหินบ้านปราสาท อ.บ้านกรวด จ.บุรีรัมย์

ทับหลังแผ่นนี้สลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณสามเศียรอยู่ภายในซุ้ม พระอินทร์ทำท่ารายรำ ทรงนุ่งผ้าเว้าลงมาที่หน้าท้อง ชักชายผ้าออกมาเป็นวงโค้งเบื้องหน้าเป็นลักษณะศิลปแบบบาปวน ทรงกระบังหน้า มงกุฎ และตุ้มหู ประทับอยู่เหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร อยู่ภายในซุ้มวงโค้งรูปสามเหลี่ยม ซึ่งประดับลวดลายใบไม้ ใต้ซุ้มมีเสามารองรับ พระอินทร์และช้างเอราวัณ ประทับบนเท่นเหนือเศียรเกียรติมุขหรือหน้ากาล ลักษณะหน้ากาล ตากลมโปน มีเส้นขอบตาซ้อนกัน 2 ชั้น หน้าผากเป็นรอยย่น จมูกค้อนข้างใหญ่ มีริมฝีปากบนซึ่งกว้าง เหนือริมฝีปากสลักเป็นลายขีดเล็ก ๆ โดยตลอด กระบังหน้าเป็นเส้นโค้ง เหนือเส้นโค้งมีลายใบไม้ขนาดเล็ก 1 ชั้น มีหูขนาดเล็ก 2 ข้าง เท้ากาลมีแขนและมือจับยึดท่อนพวงมาลัยที่คายออกมา เท้ากาลคายลิ้นออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ ท่อนพวงมาลัยที่หน้ากาลคายออกมาจากเบื้องล่างของทับหลังแล้ววกขึ้นด้านบน ท่อนพวงมาลัยเป็นลายก้านต่อดอก ปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วน เหนือท่อนพวง มาลัยเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้นข้างละ 4 ใบ ส่วนใต้ท่อนพวงมาลัยเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมาด้านละ 2 ใบ ท่อนพวงมาลัยไม่มีอุบะมาแบ่งที่เสี้ยว เป็นลักษณะศิลปเขมรแบบบาปวน แนวขอบของทับหลังมีเส้นขั้น เหนือแนวบนสลักรูปฤษีนั่งไขว้ขาประนมมือในท่าโยคาสนะไม่มีสายโยคปัฏฏ์มารัด มีจำนวน 13 ตน ซึ่งลักษณะนี้จัดเป็นศิลปเขมรตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 15 ลงมา[1] (ภาพที่ 4.1.1.7)

---

1. ปูจิต จิตต์แก้ว "การศึกษาลายหน้ากาลบนทับหลังแบบเขมร" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ม.ศิลปากร, 2527 หน้า 40

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

1.1.8 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ จากปราสาทโคปราสาท จ.บุรีรัมย์ องค์ปรางค์ก่อด้วยแลงมีประตูอยู่ทางทิศตะวันออก ส่วนด้านอื่น ๆ ทำเป็นประตูหลอก ประตูซุ้มกำแพงอยู่ทางทิศตะวันออก ทำด้วยหินทราย ตัวกำแพงก่อด้วยแลง เหลือเป็นแนวอยู่ทั้ง 4 ด้าน ประตูด้านทิศตะวันออกมีทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ประดับอยู่ ปัจจุบันทับหลังชิ้นนี้ ถูกขนย้ายมาอยู่ที่วัดโพธิ์ชัยยอย อ.นางรอง จ.บุรีรัมย์ ซึ่งที่วัดนี้มีโบราณวัตถุที่ขนย้ายมาจากที่ต่าง ๆ หลายชิ้น สำหรับทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ที่เอามาจากปราสาทโคปราสาทนั้น ถูกนำมาฝังติดอยู่กับฐานชุกชีของพระประธานในพระอุโบสถ ถูกระบายด้วยสีน้ำมันเสียจนไม่เห็นของเดิม[1]

รายละเอียดของทับหลังชิ้นนี้ทำเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร เหนือเศียรเกียรติมุขในตอนกลางของภาพ เกียรติมุขคายท่อนพวงมาลัยจากทางตอนล่างของภาพ ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก และปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วน เหนือท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ข้างละ 3 ใบ ส่วนตอนล่างของท่อนพวงมาลัยก็ทำเป็นลายใบไม้หย่อนลงมา โดยลายใบไม้หันหน้าเข้าหาศูนย์กลาง ข้างละ 2 ใบ ไม่มีอุบะมาแบ่งที่เสี้ยวของท่อนพวงมาลัย เป็นลักษณะศิลปะขอมรแบบบาปวน

พระอินทร์ที่อยู่ตอนกลางของภาพ นุ่งผ้าจีบเป็นริ้ว ชักชายผ้าออกมาทางด้านหน้าเป็นวงโค้ง เปิดหน้าท้อง พระอินทร์ประทับในท่ารายรำ มือขวายกขึ้นถืออาวุธซึ่งอาจจะเป็นวัชระ ช่วงอกของพระอินทร์อวบอ้วน มีลักษณะเหมือนกับจะเป็นเทพี พระอินทร์ทรงสวมเครื่องประดับศรีษะ โดยทรงกระบังหน้า และมงกุฎ สลักลวดลาย และทรงสวมตุ้มหูรูปดอกบัวตูม ทรงประทับอยู่ภายในซุ้มวงโค้ง ซึ่งทำเป็นกรอบซุ้มเลย ๆ ไม่ปรากฏลายใบไม้ตั้งขึ้นประกอบเหนือกรอบซุ้ม พระอินทร์ประทับเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ช้างแต่ละเศียรมีขาหน้าเป็นของตนเอง ทำให้ดูเหมือนกับเป็นการเอาช้าง 3 ตัวมายืนติดกัน แทนที่จะเป็นลักษณะของช้าง 3 เศียร ช้างทรงสวมกรองศอ ซึ่งแยกเป็นเฉพาะ

---

1. กรมศิลปากร "โครงการและรายงาน ๆ ปี 2502" หน้า 33

มหาวิทยาลัยศิลปากร ห้องสมุดกลาง ลิขสิทธิ์

ของแต่ละเศียร พระอินทร์และช้างเอราวัณประทับบนแท่นซึ่งทำเป็นลายลูกประคำ เหนือเศียรเกียรติมุข ซึ่งสลักอย่างคร่าว ๆ ลักษณะของภาพให้ความสำคัญอยู่ที่พระอินทร์และช้างเอราวัณ ซึ่งมีขนาดใหญ่อยู่ตอนกลางของภาพ เศียรเกียรติมุขเสมือนถูกกดให้อยู่ตอนล่างของภาพ โดยน้ำหนักของพระอินทร์ และช้างเอราวัณ ภาพของเกียรติมุขถูกสลักขึ้นอย่างคร่าว ๆ โดยไม่ได้ให้ความสำคัญในการสลักลวดลายมากนัก (ภาพที่ 4.1.1.8)

1.1.9 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณจากปราสาทหมีชัย หรือปราสาทหมื่นชัย อ.สังขะ จ.สุรินทร์ ปราสาทหมื่นชัยก่อด้วยอิฐ ฐานเป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส[1] ตัวปราสาทหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีประตูทางเข้าเพียงทางเดียวคือทางทิศตะวันออก

ทับหลังจากปราสาทหลังนี้ ปัจจุบันอยู่ที่ปราสาทหินพนมรุ้ง สลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ทรงอยู่ในท่ารายรำ ช้างสลักเห็นรายละเอียดได้อย่างชัดเจน หูช้างทำเป็นริ้ว ทรงเครื่องคชาธาร ส่วนงวงกุฏ กระบังหน้า และกรองศอ ส่วนรายละเอียดของพระอินทร์ไม่สามารถบอกได้ เพราะถูกกระเทาะเรียบไปหมด ช้างยืนอยู่บนแท่นที่ทำเป็นรูปลักษณะคล้ายเมฆกาลแลบลิ้นออกมา โดยลายก้อนเมฆมาลัยช้าง 2 เศียรด้านข้างเอางวงยึดก้อนเมฆมาลัยที่ลอยมาจากตอนล่างของภาพ แล้วลากขึ้นทางตอนกลางของภาพ ลวดลายของก้อนเมฆมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก ปลายก้อนเมฆมาลัยทำเป็นรูปนาค 5 เศียร พันหน้าออก ส่วนเศียรของนาคถูกกระเทาะหายไป เห็นเฉพาะส่วนลำตัวของนาค ตอนล่างของก้อนเมฆมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมาข้างละ 3 ใบ บนลายใบไม้ม้วน 2 ใบด้านนอก ของทั้งสองข้าง ทำเป็นรูปเทพนมสวมมงกุฎ แต่ครึ่งตัวประดับอยู่ ส่วนด้านบนของก้อนเมฆมาลัยทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ข้างละ 4 ใบ ตรงกลางของลายใบไม้ตั้งขึ้นใบสุดท้ายด้านนอก ทำเป็นรูปหัวช้าง เห็นงูช้าง

---

1. กระทรวงศึกษาธิการ "รายงานการสำรวจ ฯ ภาค 2 " หน้า 30

ได้ชัดเจน ซึ่งลักษณะเหมือนหัวช้างด้านตรงของช้างเอราวัณที่ปรากฏอยู่ตอนกลางของภาพ งวงของช้างในลายใบไม้ตั้งขึ้นนี้ งวงทำเป็นวงโค้งประกอบเข้ากับลายใบไม้ตอนล่างของทับหลัง ทำเป็นเส้นคั่น ใต้เส้นคั่นทำเป็นลายดอกไม้ หรือกลับบัว ลักษณะทับหลังชิ้นนี้ชำรุดมากโดยเฉพาะส่วนบนและด้านข้าทั้งสองข้าง (ภาพที่ 4.1.1.8)

1.1.10 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณสามเศียรประทับเหนือหน้ากาลที่ปราสาทหินพิมาย ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หน่วยศิลปากรที่ 6 พิมาย จ.นครราชสีมา ทับหลังชิ้นนี้ตอนช้างจะลบเลือนอยู่มาก

ตอนกลางของทับหลังสลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร อยู่เหนือหน้ากาล พระอินทร์ลบเลือนไปมากแต่ก็ยังพอมองเห็นว่า ทรงกำลังอยู่ในท่ารายรำ เหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร เครื่องแต่งกายของพระอินทร์ ไม่ชัดเจนพอที่จะกล่าวถึงได้ ลักษณะของช้างเอราวัณ เศียรกลางหันหน้าตรง ส่วนอีก 2 เศียรเป็นเฉพาะด้านข้าง พระอินทร์และช้างเอราวัณประทับบนแท่นซึ่งสลักเป็นลายกลับบัว เนื่องจากตอนบนของภาพกระเทาะหายไป ทำให้ไม่สามารถทราบได้ว่าพระอินทร์ทรงประทับอยู่ภายในซุ้มหรือไม่ ใต้แท่นที่ประทับทำเป็นรูปหน้ากาล ตากลมโปน จมูกใหญ่ ปากกว้าง มุมริมฝีปากขึ้นมาถึงแนวขอบตา หน้ากาลมีแต่ริมฝีปากบน หน้ากาลมีเขี้ยวรูปสี่เหลี่ยมโค้ง แลบลิ้นรูปสามเหลี่ยมและคายท่อนพวงมาลัยออกมาจากปาก หน้ากาลมีแขนและใช้มือยึดท่อนพวงมาลัยที่คายออกมาจากปากไว้ ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอกโค้งขึ้นต่อไปทางตอนบนของภาพ ปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้มวน ส่วนเหนือท่อนพวงมาลัยก็ทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น และใต้ท่อนพวงมาลัยก็ทำเป็นลายท่อนพวงมาลัยห้อยตกลงมา (ภาพที่ 4.1.1.10)

1.2 ภาพสลักบนหน้าบันหรือทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร เหนือแท่นซึ่งสลักเป็นรูปดอกไม้ และใบไม้มวน

1.2.1 ทับหลังพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ไม่ทราบที่มา ปัจจุบันอยู่

ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ. ปราจีนบุรี

ตอนกลางของทับหลังจำหลักเป็นรูป พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งมีลักษณะเด่นมาก พระอินทร์ประทับในท่าร่ายรำ หรือสุขาสนะ โดยเหยียบอยู่บนเศียรช้างเอราวัณ เศียรและใบหน้าของพระอินทร์หักหายไป เห็นแต่ทุ่มหู พระอินทร์ทรงนุ่งผ้าโดยชักชายผ้าออกมาด้านนอก ประทับเหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร โดยเศียรกลางหันหน้าตรง งวงเอียงไปทางขวา ส่วนอีก 2 เศียรเห็นเฉพาะด้านข้าง ช้างทรงเครื่องกษัตริย์ โดยส่วนเครื่องประดับศีรษะ ที่คอช้างมีกรองศอขนาดใหญ่ทำเป็นลายลูกประคำ เชื่อมเศียรทั้ง 3 ติดกัน เห็นช้างเพียง 2 ขาหน้า ช้างเอราวัณยืนอยู่บนขอบของทับหลังด้านล่าง โดยมีลายใบไม้ม้วนเล็ก ๆ รองอยู่ เศียรของช้างทั้ง 2 ข้างใช้งวงยึดปลายท่อนพวงมาลัยด้านที่เจ้าไว้ โดยปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วน ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก โค้งขึ้นในตอนกึ่งกลางของทับหลัง ปลายท่อนพวงมาลัยที่อยู่ด้านริมของทับหลังก็ทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมาเช่นเดียวกัน เหนือปลายท่อนพวงมาลัย ตอนริมของทับหลังทั้งสองด้าน สลักเป็นรูปบุคคลอยู่ในท่าโอนรำอยู่ภายในลายใบไม้ตั้งขึ้น ลักษณะการนุ่งผ้าเหมือนกับพระอินทร์ในตอนกลางของภาพ โดยนุ่งผ้า SAMBAT จีบเป็นริ้ว และชักชายออกมาเป็นวงโค้ง ซึ่งเป็นลักษณะการนุ่งผ้าแบบเกาะแกร์ และสวมกระบังหน้าและมงกุฎรูปกรวย ตอนล่างของท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมาข้างละ 2 ใบ ส่วนเหนือ ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้นข้างละ 3 ใบ ตอนบนของทับหลังมีเส้นมาคั่น เหมือนเส้น ตอนบนแบ่งเป็นช่องซุ้มวงโค้ง มีลายใบไม้ตั้งขึ้นประดับโดยรอบ ภายในซุ้มทำเป็นรูปบุคคลนั่งขัดสมาธิราบประนมมือ สวมสายประคำ ซึ่งน่าจะเป็นโยคี ระหว่างซุ้มแต่ละซุ้มมีลายบัวชาบมาคั่น

ตรงจุดศูนย์กลางของทับหลัง หรือ องค์ประกอบภาพ จะปรากฏภาพบุคคลสำคัญของภาพเล่าเรื่องครอบครองอยู่เต็มพื้นที่ตลอดแนวของส่วนสูงทั้งหมด ในขณะที่แนวลายตอนล่างของทับหลัง ซึ่งเคยมีอยู่ในสมัยก่อนหน้านั้นหายไป เหลือเฉพาะแนวลายตอนบน อันเป็นลักษณะที่น่าสนใจของทับหลังเขมรแบบเกาะแกร์ ประกอบกับลักษณะผ้านุ่งของบุคคลในภาพ และลักษณะของท่อนพวงมาลัยทำให้สามารถกำหนดอายุทับหลังชิ้นนี้ว่าอยู่ใน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สถาบันวิทยบริการ

ศิลปแบบเกาะแกร์ ประมาณ พ.ศ. 1464-1488[1] (ภาพที่ 4.1.2.1)

1.2.2 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จากวัดปรางค์ อ.เมือง จ.นครราชสีมา

ในบริเวณวัดปรางค์ด้านทิศใต้ของศาลาการเปรียญ มีปรางค์ก่อด้วยอิฐหลังหนึ่งตั้งอยู่อย่างโดดเด่น สภาพในปัจจุบันเป็นปรางค์อิฐขนาดเล็ก ตั้งอยู่บนฐานชาลาต่ำ หันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีไลทางขึ้นสร้างด้วยหินทราย หน้าทางเข้าประตูปรางค์จะมีแท่นหินมนโค้ง คล้ายอัฒจันทร์รองรับอยู่ ส่วนยอดของอาคารพังลงหมดแล้ว มีประตูทางเข้าทางทิศตะวันออกเพียงทางเดียว ส่วนอีกสามด้านจะก่ออิฐเป็นประตูปลอม ด้านทางเข้าใช้หินทรายขาวเนื้อดีวางเป็นกรอบประตู สัดส่วนเล็กแคบแบบปราสาทขอมแต่ตอนต้น

ลักษณะทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียรอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว ท่วงท่าและการแต่งกายของพระอินทร์เป็นแบบฉบับของศิลปแบบแปรรูปในท่ารายรำ ส่วนช้างเอราวัณจะติดตรึงกับแนงคออกลูกประคำ โครงภาพทั่วไปในทับหลังจะเป็นแบบบันทายศรี ที่ได้รับอิทธิพลจากแบบเกลียงซึ่งอยู่ร่วมสมัยเดียวกัน คือแทนที่จะให้ลายออกจากศูนย์กลางภาพ กลับไปสร้างแกนโทขึ้นอีกทั้ง 2 ข้าง แล้วใช้ลำกาลคายลำโค้งมาลัยส่วนแกนไว้ ต่อจากนั้นจึงยื่นมือออกมาจับลายก้านต่อท่อนมาลัยที่จะโค้งอ่อนลงสู่เบื้องล่าง แล้วจึงจะตวัดปลายลายม้วนเข้าที่ใต้เท้าช้างเอราวัณ ส่วนอีกด้านหนึ่งจะใช้สิงห์ยื่นเอี้ยวตัวคายปลายก้านต่อขุมกระจังยืนอยู่บนเชิงปลายลาย เหนือหัวนาคาลจะเป็นลายขุมกระจังซ่อนกลีบในลักษณะที่ยึดเส้นศูนย์กลางอย่างเคร่งครัด แล้วจึงออกลายขุมกระจังออกไปทั้งสองข้าง ส่วนลายใต้ท่อนมาลัย ก็ไม่ได้เป็นลายม้วนที่หยอยตามกันมา แต่จะยึดเส้นศูนย์กลางเป็นแกนอย่างเคร่งครัดเช่นกัน โดยตัวลายจะออกจากริมฝีปากพญานาคาลทั้งลายเป็นรูปเบ็ดลงมา ปลายลายตวัดขึ้นเป็นซ่อนักลูดตัวเหงา ลายม้วนอีกด้านก็มีลักษณะแบบนี้เช่นกัน โดยต่างกันเส้นลายนิดหน่อย ยอดลายตวัดม้วนประกบกัน เสร็จ-

---

1. กรมศิลปากร "พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ.ปราจีนบุรี ,2528 หน้า 40

แล้วจึงนำเอาสายห่วงมาผูกคอยอกเข้ากันไว้ด้วยลายอ้อยเล็ก ๆ รายละเอียดนี้มีความสำคัญมากเพราะมิใช่ตั้งแต่แบบบาแดงลงมาจนถึงแบบบันทายศรีในพระนครหลวงเท่านั้น และในระหว่างช่องไฟที่เกิดจากส่วนโค้งของลายท่อนมาลัย และลายม้วนนั้นจะประดับด้วย ม้วสัตตบงกชทั้งก้าน ซึ่งก็เป็นแบบฉบับขององค์ประกอบในทับหลังแบบบันทายศรีหรือในแบบช่วงต่อเปรฐูปกับบันทายศรีอีกเช่นกัน โดยสรุปแล้วทับหลังชิ้นนี้น่าจะอยู่ในแบบศิลปแบบบันทายศรี[1] (ภาพที่ 4.1.2.2)

1.2.3 ทับหลังศิลารูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จากปู่มประตูด้านทิศตะวันออก ของปรางค์กู่สวนแตง จ.บุรีรัมย์

ทับหลังเป็นรูปพระอินทร์ อยู่ในท่ารายรำ ทรงนุ่งผ้าชักชายออกมาเป็นวงโค้งทางด้านหน้า เปิดหน้าท้อง ทรงสวมกระบังหน้า และมงกุฎ ประทับนั่งอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว เหนือซุ้มเรือนแก้วทำเป็นรูปใบไม้ตั้งขึ้นประดับอยู่โดยรอบ พระอินทร์ทรงประทับอยู่บนแท่นซึ่งจำหลักเป็นลายกลีบบัวเรียงกันใต้แท่นซึ่งจำหลักเป็นลายกลีบบัวนี้ เป็นรูปช้างเอราวัณ 3 เศียร เน้นเฉพาะส่วนหัวช้าง ตอนกลางของเศียรช้างทำเป็นแท่นรูปใบไม้ ตอนปลายของงวงช้างเอราวัณคลายเป็นท่อนพวงมาลัย ซึ่งทำเป็นลวยก้านต่อดอกท่อนมาลัย วกขึ้นเบื้องบนไปยังระดับกึ่งกลางของทับหลัง โดยที่เสี้ยวของทับหลังทั้ง 2 ข้าง มีพวงอุบะขนาดใหญ่ ขึ้นมาแบ่งท่อนพวงมาลัยให้ขาดออกจากกัน แล้ววกลงที่ปลายของท่อนพวงมาลัยทั้งสอง ซึ่งทำเป็นลายใบไม้ม้วน เหนือพวงอุบะตอนบนของท่อนพวงมาลัยทำเป็นรูปบุคคล ซึ่งอาจจะเป็นโยคี ประทับนั่งประนมมือในท่าโยคาสนะ อยู่ภายในลายใบไม้ บริเวณเสี้ยวเหนือพวงอุบะทั้ง 2 ข้างของทับหลัง ใต้ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมา ส่วนตอนบนเหนือท่อนพวงมาลัย ทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้นจากกลีบบัวที่มีพวงอุบะมาแบ่งที่กึ่งกลางของลายท่อนพวงมาลัย ทั้ง 2 ข้างนี้ ทับหลังชิ้นนี้น่าจะตรงกับระยะเชื่อมต่อระหว่างศิลปเขมรแบบเกลียง กับศิลปเขมรแบบบาปวน

---

1. อนุวิทย์ เจริญศุภกุล "เรื่องเดิม" หน้า 72-78

ซึ่งน่าจะอยู่ในสมัยบาปวนตอนต้น ซึ่งยังคงรักษาอิทธิพลบางประการของศิลปแบบเกลียงเอาไว้ (ภาพที่ 4.1.2.3)

1.2.4 ทับหลังภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณจากปราสาทสังข์ศิลป์ชัย อ.สังขะ จ.สุรินทร์

เป็นปราสาทหลังเดียว ก่อด้วยอิฐ มีกรอบประตูและทับหลังทำด้วยหินทราย มีประตูจริงทางหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนอีก 3 ด้านเป็นประตูหลอก[1] สภาพปรางค์ทรุดโทรมมาก ยอดพังทลายเหลือเฉพาะองค์ปรางค์และฐานเล็กน้อย ทับหลังซึ่งจำหลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่บริเวณด้านหน้าของปราสาท โผล่ขึ้นเฉพาะส่วนล่างของทับหลัง ไม่สามารถมองเห็นรายละเอียดได้ในปัจจุบัน

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณชิ้นนี้ พระอินทร์ทรงอยู่ในท่ารายรำ นุ่งผ้าชักชายออกมาทางด้านหน้าเป็นวงโค้ง เปิดหน้าท้อง ทรงสวมกระบังหน้า มงกุฎ และตุ้มหู พระอินทร์ทรงประทับอยู่ในวงโค้งรูปสามเหลี่ยมมีลายใบไม้ตั้งขึ้น ทรงอยู่เหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งยืนอยู่บนแท่นที่ทำเป็นรูปดอกไม้ วงโค้งท่อนพวงมาลัยออกมาจากตอนล่างของภาพ และวกขึ้นมาในตอนกลางของภาพ เศียรของช้างทั้งสองข้างเอางวงยึดท่อนพวงมาลัยไว้ทั้งสองด้าน ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก ปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนใต้ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมา เหนือลายใบไม้ม้วนที่ตกลงมา ทำเป็นรูปเทพครึ่งตัวพนมมือ ลักษณะเทพสวมกระบังหน้า มงกุฎ และตุ้มหูปรากฏบนลายใบไม้ม้วนที่ห้อยตกลงมาทุกใบ ส่วนเหนือท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ภายในลายใบไม้ตั้งขึ้น ทำเป็นรูปเทพพนม แต่งกายเช่นเดียวกับเทพพนมที่อยู่เหนือลายใบไม้ม้วนที่ห้อยตกลงมาใต้ท่อนพวงมาลัย ตอนบนของทับหลังทำเป็นเส้นคั่น เหนือเส้นที่คั่นขึ้นไป ทำเป็นซุ้มรูปสามเหลี่ยมขนาดเล็ก คั่นด้วยลวดลายใบไม้ ภายในซุ้มมีรูปบุคคลนั่งทำท่าประนมมือ ซึ่งอาจจะเป็นภาพฤาษี หรืออาจจะเป็นเทพพนมเหมือนกับที่

---

1. กรมศิลปากร " รายงานการสำรวจ ๆ ภาค 2 " หน้า 29

ปรากฏอยู่บนลายใบไม้ม้วน และลายใบไม้ตั้งชัน กำหนดอายุอยู่ในราวพุทธศตวรรษที่ 15 ในสมัยเขมรรูป[1] (ภาพที่ 4.1.2.4)

1.2.5 ทับหลังจากปรางค์พะโค อ.โชคชัย จ. นครราชสีมา ทับหลังด้านทิศตะวันออกของตัวปรางค์ ทำเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร โดยอยู่ภายในซุ้มวงโค้งรูปสามเหลี่ยม มีลายใบไม้ตั้งชัน อยู่ทางตอนบนของทับหลัง ลักษณะของพระอินทร์ที่ทรงช้างเอราวัณภายในซุ้ม จะทรงนุ่งผ้าจีบเป็นริ้ว ชักชายผ้าออกมาทางด้านหน้าเป็นวงโค้ง ลักษณะศิลปแบบบาปวน พระอินทร์ทรงอยู่ในท่ารายรำ ทรงสวมกระบังหน้า มงกุฎ และตุ้มหู ช้างเอราวัณยืนอยู่บนแท่นที่ทำเป็นรูปดอกไม้ เศียรช้างด้านข้างทั้งสองเศียรเอางวงเกี่ยวขาหลังของสิงห์เอาไว้ ซึ่งสิงห์ทั้งสองตัวนี้ ยืนอยู่ทั้งสองข้างของช้างเอราวัณ สิงห์คายท่อนพวงมาลัยออกมา ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก ขาหน้าทั้งสองข้างของสิงห์ต่างก็ยึดท่อนพวงมาลัยที่คายออกมาจากปากที่อ้ามองเห็นเขี้ยวข้างบน ลักษณะสิงห์ มีลายลมเป็นขนาดเล็ก ขอบตา 2 ชั้น ส่วนจมูกเป็นลายคล้ายใบไม้อยู่ระหว่างนัยตา จมูกใหญ่ มองเห็นแถวฟันบน ไม่เป็นรูปสามเหลี่ยมแหลมขนาดเล็ก กระบังหน้าเป็นเส้นโค้ง เหนือเส้นโค้งเป็นลายใบไม้ซ้อนกัน 2 ชั้น สิงห์มีแขนและมือยึดจับยึดท่อนพวงมาลัยที่คายออกมา สิงห์ตวัดหางออกมาทางด้านนอกห้อยลงระหว่างช่วงขาหลังบนหน้าอกของสิงห์สลักเป็นรูปสามเหลี่ยม ซึ่งจัดเป็นศิลปในตอนต้นนครวัด[2] ปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนและลายก้านต่อดอก เหนือท่อนพวงมาลัยเป็นลายใบไม้ตั้งชัน ใช้ท่อนพวงมาลัยเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมา ไม่มีอุบะมาแบ่งที่เลี้ยวของท่อนพวงมาลัย

---

1. สมมาตร์ ผลเกิด "การศึกษาปราสาทหินขอมภูมิ" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ม. ศิลปากร , 2529 หน้า 19
2. มุณี พันทวี "ประติมากรรมรูปสิงห์ในแบบศิลปลพบุรี" วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ม. ศิลปากร , 2525 หน้า 94

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

เป็นลักษณะศิลปเขมรแบบบาปวน ลักษณะสิ่งที่ยืนเอี้ยวตัวแบบนี้ มักปรากฏบนทับหลังในศิลปแบบนครวัด ดังนั้นทับหลังแผ่นนี้น่าจะอยู่ในช่วงต่อระหว่างศิลปแบบบาปวนต่อนครวัด[1] (ภาพที่ 4.1.2.5)

1.2.6 ภาพสลักทับหลังที่กู่บ้านแดง ต.หนองแสง กิ่ง อ.นาตูน อ. วาปีปทุม จ. มหาสารคาม

ปราสาทหลังนี้มีลักษณะเป็นปรางค์ก่อด้วยศิลาแลงหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ส่วนยอดหักพังลงมาปกคลุมหมด ที่มุขประตูทางเข้ามีทับหลังแกะสลักด้วยศิลาทรายสีแดง

รายละเอียดของทับหลัง ตอนกลางเป็นพระรัตนตรัยแบบมหายาน คือมีพระพุทธรูปปางนาคปรกอยู่ตรงกลาง เบื้องขวามีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวรประทับยืน เบื้องซ้ายมีนางปรัชญาปารมิตา พระพุทธรูปนาคปรกประทับอยู่เหนือเกลียวนาค ซึ่งคายต่อนพวงมาลัยออกมาทั้งสองข้าง ตอนปลายทั้งสองข้างของทับหลังสลักรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร[2]

พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ นับจำหลักเป็นส่วนประกอบของพระพุทธรูปนาคปรก แสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในพุทธศาสนา ลักษณะของพระอินทร์ทรงประทับนั่งท้าวเข่า ยังคงนุ่งผ้าแบบชักชายผ้าออกมาด้านหน้าเป็นวงโค้ง ทรงสวมเครื่องประดับศรีษะ ประทับเหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งหันหน้าตรงทั้ง 3 เศียร พระอินทร์เป็นองค์ประกอบอยู่ทั้ง 2 ข้างของทับหลัง จากลักษณะของทับหลังที่สลักเป็นรูปพระพุทธเจ้า ทำให้สามารถกำหนดอายุของทับหลังชิ้นนี้ว่าคงอยู่ในราวสมัยบายน การจำหลักรูปพระอินทร์ประกอบพระพุทธรูปแบบนี้ นอกจากแสดงให้เห็นถึงความเชื่อในศาสนาพุทธ

---

1. ชูจิต จิตต์แก้ว "เรื่องเดิม" หน้า 93
2. ประยูร ไพบูลย์สุวรรณ , กรมศิลปากร "โบราณวัตถุสถานใน จ.ขอนแก่น และ จ. ใกล้เคียง" 2515 , หน้า 17

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

ที่ว่าทรงเป็นผู้อภิบาลศาสนา และการที่ทับหลังชิ้นนี้อยู่ทางทิศตะวันออก อาจแสดงให้เห็นถึงการเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออกของพระอินทร์ ซึ่งยังคงความเชื่อนี้อยู่ เพราะพระอินทร์ถูกจำหลักขึ้นเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งมักปรากฏรูปในลักษณะนี้ บนกึ่งกลางของทับหลัง ในสมัยก่อนหน้านี้ ในฐานะเทพผู้รักษาทิศตะวันออก และในฐานะจอมเทพทั้งหลาย (ภาพที่ 4.1.2.6)

1.3 ภาพสลักบนทับหลัง หรือหน้าบัน รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร โดยช้างเอราวัณยืนอยู่บนขอบด้านล่างของภาพสลัก โดยไม่มีอะไรมารองรับ

1.3.1 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ จากปราสาทหินเมืองแขก อ. สูงเนิน จ. โคราช

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างชิ้นนี้อยู่เหนือกรอบประตูทางด้านทิศตะวันออกขององค์ปรางค์ ปัจจุบันทับหลังชิ้นนี้อยู่ที่หน่วยศิลปากรที่ 6 อ.พิมาย ในตอนกลางของภาพเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งมีลักษณะเคลื่อนไหว ทรงทำท่ารายรำโดยงอขาขวา และชันเข่าซ้ายขึ้น มือขวาชูขึ้นถือวัชระ ทรงสวมมงกุฎ กระบังหน้า และกุณฑลรูปตุ้ม ไม่ส่วมกรองศอ นุ่งผ้า (SAMBAT) จีบเป็นริ้ว และชักชายผ้าออกมาเป็นวงโค้ง ทรงประทับอยู่เหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ช้าง 2 เศียรด้านข้าง งอขา ปลายเท้าชี้ออกทางด้านข้าง ทรงเครื่องคชาธาร มีกระบังหน้าและกรองศอที่สลักขึ้นอย่างงดงาม ช้างเอราวัณยืนอยู่บนกรอบด้านล่างของทับหลังโดยไม่มีพื้นหลังรองรับ ด้านหลังของพระอินทร์ทำเป็นวงโค้งในลักษณะของซุ้ม โดยกรอบซุ้มทำเป็นลายก้านต่อดอก ภายนอกซุ้มทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ซึ่งลายใบไม้นี้ต่อเนื่องมาจากส่วนล่างของภาพ โดยเริ่มจากส่วนเท้าของช้าง ขึ้นไปถึงส่วนบนของภาพ ในลักษณะนี้ทำให้รูปพระอินทร์และช้างเอราวัณ ดูเหมือนทรงประทับอยู่ในวงโค้งใบไม้รูปสามเหลี่ยม ซึ่งทำให้ดูเด่นออกมา จากกึ่งกลางของภาพมีก้อนหวงมาลัยออกมาทั้งสองข้าง ซึ่งทำเป็นลายก้านต่อดอก ที่ปลายก้อนหวงมาลัยทำเป็นรูปดอกบัว หรือบริวารของพระอินทร์ ซึ่งวงของตนเองซึ่งทำเป็นรูปม้า ลักษณะกระหนาบด้านขวาสวมมงกุฎ และนุ่งผ้า

(sambat) แบบเดียวกับพระอินทร์ที่อยู่กึ่งกลางภาพ ขึ่งวงของตนเอง ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 วง โดยวงบนเป็นวงปกติ ส่วนวงล่างกลายมาเป็นม้าให้คณะขี่ ส่วนมือขวาของคณะจับวงอันบนไว้ ส่วนอีกมือสูขึ้นทำท่ารายรำ ส่วนคณะที่ปลายท่อนพวงมาลัยด้านซ้าย มีลักษณะคล้ายคลึงกับด้านขวา โดยทรงกระบังหน้า และนุ่งผ้าแบบเดียวกัน มีวงเดียว ซึ่งปลายวงกลายเป็นม้าให้คณะขี่ มือข้ายงอแขนทำท่ารายรำ ส่วนมือขวายกชูขึ้นทางด้านหลัง โดยรอบของคณะทั้งสอง ทำเป็นลายใบไม้ต้นขึ้น ด้านล่างของท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมา โดยมีลายออกด้านนอก ข้างละ 3 ใบ ส่วนเหนือท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้นข้างละ 3 ใบ โดยในใบที่ 1 และ ใบที่ 3 มีรูปหงษ์กางปีกบินอยู่ ภายในลายใบไม้ตั้งขึ้นทั้งสองด้านของทับหลัง เหนือทับหลังทำเป็นเส้นคั่นเป็นแนว ซึ่งมีลายกลีบบัวสลัก เรียงกันเป็นแนวอยู่ภายใน เหนือลายกลีบบัวมีรูปฤษี นั่งในท่า โยคาสนะ (yogasana) ประนมมือ มีสายโยคปัฏฏ์รัด[1] (ภาพที่ 4.1.3.1)

1.3.2 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ที่วัดโพธิ์ออ อ.ประคำ จ.บุรีรัมย์ ทับหลังจำหลักเป็นรูปพระอินทร์นั่งชันเข่า ทรงนุ่งผ้าชักชายผ้าออกมาเป็นวงโค้ง ทรงสวมกระบังหน้า มงกุฎ และตุ้มหู ทรงประทับนั่งอยู่ภายในลายใบไม้รูปสามเหลี่ยม เหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร เศียรของช้างเอราวัณ 2 เศียรที่อยู่ด้านนอกชูงวงขึ้น ปลายงวงกลายเป็นท่อนพวงมาลัย ทำเป็นลายก้านต่อดอก วกขึ้นมาตอนกึ่งกลางของภาพ ปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วน ตอนกลางของท่อนพวงมาลัยมีรูปบุคคลประทับนั่งงอเข่า ลักษณะการแต่งกายเช่นเดียวกับพระอินทร์ในตอนกึ่งกลางของภาพ ภาพบุคคลนี้มีรัศมีลายใบไม้ ประทับนั่งเหนือแท่นที่ทำเป็นรูปกลีบดอกไม้ หรือกลีบบัว โดยมีก้านดอกยืดยาวออกมา โดยก้านดอกนี้จะเป็นตัวแบ่งท่อนพวงมาลัยออกจากกันตรงกลาง ปลายท่อนพวงมาลัยที่ถูกแบ่งโค้งอ่อนลงสู่เบื้องล่าง มีลักษณะเป็นลายใบไม้ม้วน เหนือท่อนพวง

---

1. ดร.มรว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ "การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหมวดศิลปากรที่ 6 อ. พิมาย" วิทยานิพนธ์ ปริญญามหาบัณฑิต ม.ศิลปากร หน้า 86

มาลัย ทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น โดยศูนย์กลางของลายใบไม้ตั้งขึ้นจะพันเข้าหารูปบุคคลซึ่งนั่งอยู่ตรงกลางของท่อนพวงมาลัย ทั้ง 2 ข้าง ของพระอินทร์

ลักษณะทับหลังแบบนี้ แทนที่จะให้พันลายออกจากศูนย์กลางภาพ แต่กลับมีการสร้างแกนโหขึ้นอีกทั้งสองข้าง โดยใช้รูปบุคคลประทับนั่งเป็นตัวแบ่งท่อนพวงมาลัย เป็นการกระจายความสำคัญของภาพ ออกสู่ด้านข้างทั้ง 2 ด้าน ทับหลังชิ้นนี้มีการแบ่งที่ตรงกลางท่อนพวงมาลัยลักษณะเช่นนี้น่าจะอยู่ในสมัยช่วงต่อระหว่างศิลปแบบ**เกรียง**ต่อกับ**บาปวน** ซึ่งอาจจะอยู่ในสมัยบาปวนตอนต้น ซึ่งช่างยังคงติดกับการทำในแบบของศิลปเกรียงอยู่ (ภาพที่ 4.1.3.2)

1.3.3 ทับหลังภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณจากปราสาทเขาปลายบัด อ.นางรอง จ. บุรีรัมย์

ลักษณะขององค์ปรางค์ ก่อด้วยอิฐเป็นรูปสี่เหลี่ยมย่อมุม มีประตูอยู่ทางทิศตะวันออก กรอบและเสาประตูทำด้วยหินทราย[1]

ทับหลังภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร พระอินทร์ทรงประทับในท่าร่ายรำ มือขวายกขึ้นถือวัตถุซึ่งอาจจะเป็นวัชระ พระอินทร์ทรงนุ่งผ้าชักชายออกมาทางด้านหน้า เป็นวงโค้งเปิดหน้าท้อง ซึ่งเป็นลักษณะของศิลปเขมรแบบบาปวน ทรงสวมกระบังหน้า มงกุฎ และตุ้มหู พระอินทร์ประทับเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร โดยช้างทั้ง 3 เศียรทรงกรองศอขนาดใหญ่รวมกัน ช้างเอราวัณไม่ได้ยืนอยู่บนที่รองรับใด ๆ แต่ยืนอยู่บนขอบด้านล่างของทับหลังเลย ท่อนพวงมาลัยยอกมาจากด้านข้างของช้างเอราวัณทั้ง 2 ด้าน ปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วน ใต้ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนออก ตกลงมาข้างละ 2 ใบ ลักษณะลายใบไม้ม้วนไม่มีรายละเอียด เหมือนกับขึ้นเป็นโกลนไว้เลย ๆ ตอนบนของท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ส่วนบนของทับหลังมีเส้นขอบ เหนือเส้นขอบทำเป็นรูปสามเหลี่ยม ภายในรูปทำเป็นรูปโยคีนั่งขัดสมาธิ

---

1. กรมศิลปากร "รายงานการสำรวจฯ ภาค 2.." หน้า 17

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ประนมมือ[1](ภาพที่ 4.1.3.3)

1.3.4 ทับหลังภาพสลักพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเทวีประกอบ จาก ปราสาทหินพิมาย อ.พิมาย จ. นครราชสีมา ปัจจุบันอยู่ในหมวดศิลปากรที่ 6 อ.พิมาย ทับหลังสลักเป็นรูปพระอินทร์นั่งชันเข่า มือขวาถือกระบอง ทรงนุ่งผ้าชักชายออกมาเป็นวงโค้ง เปิดหน้าท้อง ทรงสวมกระบังหน้า มงกุฎและ ตุ้มหู สองข้างของพระอินทร์มีเทวี 2 องค์ นั่งประนมมือประกอบอยู่ 2ข้าง เทวีทรงสวมอาภรณ์เครื่องประดับ ทรงตุ้มหู และมงกุฎทรงสูง บุคคลทั้งสามประทับอยู่ภายในซุ้มซึ่งสลักอย่างหยาบ ๆ และทรงประทับบนแท่นเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งเห็นเฉพาะเศียรช้าง บนเศียรช้างทั้ง 3 เศียรมีเครื่องประดับเป็นตุ้มคล้ายรูปกรวย เศียรของช้างเอราวัณที่อยู่ด้านนอกทั้งสองเศียรชูงวงขึ้น ปลายของงวงกลายเป็นลายก้านขดม้วนสลับกัน และมีลายใบไม้ตั้งขึ้น เหนือลายก้านเหล่านี้ (ภาพที่ 4.1.3.4)

1.3.5 ทับหลังพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ที่ปราสาทหินพิมาย อ.พิมาย จ. นครราชสีมา ปัจจุบันอยู่ในหมวดศิลปากรที่ 6 อ.พิมาย ทับหลังชิ้นนี้มีรายละเอียดมากมายประกอบด้วยรูปบุคคลและสัตว์บรรจุอยู่เต็มในพื้นที่ของทับหลัง ในตอนกลางของภาพเป็นรูปพระอินทร์ประทับนั่งชันเข่า ถือกระบอง ทรงนุ่งผ้าชักชายออกมาเป็นวงโค้งเว้าด้านหน้า เปิดหน้าท้อง ทรงกระบังหน้า มงกุฎ และสวมตุ้มหู ทางด้านขวาของพระอินทร์ ปรากฏรูปบุคคล ซึ่งมีเศียรคล้ายช้าง ซึ่งน่าจะเป็นพระพิฆเณศวร์ เหินทางด้านข้างโดยเอามือจับเข่าข้างที่ชันขึ้นของพระอินทร์ไว้ ส่วนด้านซ้ายของพระอินทร์ทำเป็นรูปบุคคลซึ่งน่าจะเป็นสตรี และอาจตีความได้ว่าเป็นมเหสีของพระอินทร์ ทรงประทับนั่งเหยียดหน้าตรงแต่ช่วงขาเหินทางด้านข้าง ทั้งสามองค์ประทับนั่งบนแท่นเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร โดยสองเศียรด้านข้างกำลังชูงวง ซึ่งตอนปลายของงวงกลายเป็นเกี้ยวพวงมาลัยขึ้นก่อนไป

---

1. กรมศิลปากร, รายงานการสำรวจ, ภาค 2 , หน้า 17

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ทางตอนบนของภาพ ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านขดดอก ตอนปลายทำเป็นลายใบไม้ม้วนขนาดใหญ่ ภายในมีรูปหงษ์ กำลังกางปีกบินเผ้าออกจากทับหลัง อยู่ทั้ง 2 ข้าง ใต้ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมา โดยม้วนเข้าหาศูนย์กลางของภาพ ภายในลายใบไม้ม้วนปรากฏรูปบุคคลอยู่ ส่วนตอนล่างของภาพใกล้กับช้างเอราวัณ ปรากฏรูปบุคคลเต็มตัวขนาดเล็ก ยืนอยู่ทั้งสองข้างของช้างเอราวัณ บุคคลทั้งสองนี้มีเครื่องประดับศรีษะ ส่วนเหนือท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น (ภาพที่ 4.1.3.5)

1.3.6 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จากปราสาทบ้านเยอ ต.บ้านเยอ อ. ไพรบึง จ.ศรีสะเกษ พระอินทร์ประทับนั่งขัดเข่า มือขวาถือวัตถุซึ่งน่าจะเป็นกระบอง ทรงสวมเครื่องประดับศรีษะ อันได้แก่กระบังหน้า มงกุฎ และทรงสวมตุ้มหู พระอินทร์ทรงประทับอยู่ในซุ้มวงโค้งรูปสามเหลี่ยม กรอบซุ้มมีลายใบไม้ตั้งขึ้น และทรงประทับเหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งช้างประทับยืนอยู่ตอนล่างของทับหลัง โดยไม่มีสิ่งใดมารองรับ เศียรช้าง 2เศียรด้านข้าง มีงวงตกลงมา และงวงกลายเป็นท่อนพวงมาลัย วกขึ้น ต่อไปทางตอนบนของภาพ ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านขดดอก และส่วนปลายของท่อนพวงมาลัยทำเป็นนาค 3 หรือ 5 เศียร เหนือเศียรของนาคทำเป็นรูปครุฑยุดนาค ลักษณะของครุฑ มีลำตัวเป็นคน สวมกระบังหน้าและมงกุฎ มีปากเป็นนก มีปีก และขาเป็นนก ใต้ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมาข้างละ 2 ใบ เหนือท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น (ภาพที่ 4.1.3.6)

1.3.7 ภาพสลักหน้าบันรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จากปราสาทกู่กาสิงห์ อ. เกษตรวิสัย จ. ร้อยเอ็ด[1] หน้าบันทำเป็นรูปพระอินทร์ทรงอยู่ในท่าราย

---

1. กรมศิลปากร "รายงานการสำรวจฯ ภาค 2 " หน้า 40
ทับหลังชิ้นนี้อยู่ที่หน่วยศิลปากรที่ 6 อ. พิมาย ป้ายที่เขียนประกอบทับหลังชิ้นนี้ บอกว่าหน้าบันชิ้นนี้ มาจาก ปราสาทหินพนมวัน จ. นครราชสีมา ซึ่งอาจจะเป็นการผิดพลาดของข้อมูล หรืออาจเป็นการเข้าใจผิดของผู้เขียน

รำ นุ่งผ้าสั้กชายออกมาทางด้านหน้าเป็นวงโค้ง เปิดหน้าท้อง สวมกระบังหน้า มงกุฎ และตุ้มหู มือขวายกขึ้นถือวัตถุ ซึ่งอาจจะเป็นวัชระ พระอินทร์ประทับเหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งอยู่ภายในซุ้ม ตอนล่างของซุ้มทำเป็นรูปใบไม้ม้วน และกรอบนอกซุ้ม ทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น กรอบหน้าบันทำเป็นวงโค้ง ปลายวงโค้งทำเป็นรูปใบไม้ตั้งขึ้น ปลายกรอบหน้าบันไม่ได้สลักลวดลาย ส่วนกรอบหน้าบันสลักลายกอกไม้ 4 กลีบ รูปหมอเกี่ยกปูนจนเต็ม ตอนล่างและตอนบนของกรอบหน้าบันทำเป็นลายใบไม้ขนาดเล็กสลักโดยรอบ และเหนือกรอบหน้าบันทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้นอีกที ใต้ขอบหน้าบันขีดเป็นลายเส้น (ภาพที่ 4.1.3.7)

<u>กลุ่มที่ 2</u> ทับหลังและหน้าบัน รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว

2.1 ภาพสลักบนหน้าบันและทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว โดยพันเศียรตรงมาด้านหน้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียวที่ปราสาทนางบัวตูม ต.ท่าตูม อ.ท่าตูม จ.สุรินทร์

ตัวปราสาทสร้างเป็นปรางค์ศิลาแลง 3 หลัง ตั้งอยู่บนฐานเดียวกัน และหันหน้าไปทางทิศตะวันออก สภาพของตัวปรางค์ทั้งสามหลัง ส่วนยอดพังลงมาหมด เหลือแต่ส่วนล่างของตัวอาคาร ที่ฐานของปรางค์มีทับหลัง เกมหรายสีชมพู 4 ชิ้น ตั้งอยู่ ทับหลังทั้ง 4 ชิ้นนี้ มีลักษณะของแบบทั่วไปคล้ายคลึงกัน คือส่วนกลางจะแสดงภาพเล่าเรื่อง และส่วนใต้ของภาพเล่าเรื่องมีลายท่อนพวงมาลัย แยกออกไปทั้งสองข้าง ส่วนบนของท่อนพวงมาลัยเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ซึ่งแตกออกมาจากท่อนพวงมาลัยอีกทีหนึ่ง ด้านล่างของท่อนพวงมาลัยสลักเป็นลายด้านใบไม้ม้วนลงและวกขึ้นต่อเนื่องกัน

ทับหลังทั้ง 4 ชิ้น ทำเป็นรูปต่าง ๆ กัน ดังนี้ คือ ชิ้นแรกเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งทับหลังชิ้นนี้เชื่อว่าแต่เดิมคงจะตั้งอยู่เหนือกรอบประตูของปรางค์องค์กลาง ทับหลังชิ้นที่สอง เป็นภาพพระกฤษณะ กำลังแสดงการประลองกำลังกับ

ช้างและสิงห์ อยู่เหนือหน้ากาล ทับหลังชิ้นที่ 3 เป็นภาพบุคคลกำลังต่อสู้กัน เหนือสิงห์ 3 ตัว ซึ่งหันหน้าออกไป 3 ทิศ ภาพนี้ก็คงเป็นเรื่องราวของพระกฤษณะกำลังต่อสู้กับบุคคลหนึ่งอยู่ ส่วนทับหลังชิ้นที่ 4 ซึ่งหักชำรุดไปครึ่งหนึ่ง ทำให้ส่วนกลางของภาพ ซึ่งแสดงเรื่องราวนั้นสูญหายไป เหลือแต่เพียงรูปบุคคลเล็ก ๆ ซึ่งถือพัดเป็นเครื่องสูงเท่านั้น การพิจารณาถึงเรื่องราวจึงไม่สามารถทำได้[1]

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว พระอินทร์อยู่ในท่ารายรำ ไม่สามารถบอกรายละเอียดของพระอินทร์ได้ เพราะสภาพของทับหลังลบเลือนมาก ทรงประทับภายในซุ้มรูปสามเหลี่ยม เหนือช้างเอราวัณเศียรเดียว เห็นเศียรช้างด้านตรง ซึ่งทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียวมักจะพบทำเป็นรูปช้างเต็มตัว เห็นด้านข้าง และลักษณะการเน้นเฉพาะเศียรช้างหันออกมาตรง ๆ นี้ มักจะปรากฏในลักษณะของช้าง 3 เศียร โดยเศียรที่หันหน้าตรงนี้จะเป็นเศียรกลาง ส่วนอีก 2 เศียรจะเห็นด้านข้าง หรืออาจหันตรงทั้ง 3 เศียร ดังนั้นจึงเป็นลักษณะที่แปลกออกไปจากทับหลังชิ้นอื่น พระอินทร์และช้างเอราวัณประทับอยู่เหนือหน้ากาล ซึ่งลบเลือนไปมาก เห็นเฉพาะส่วนจมูกซึ่งมีขนาดใหญ่ ปากกว้าง มีแก่นฟันปากบน ฟันทำเป็นรูปสี่เหลี่ยม หน้ากาลคายสิงห์ออกมา 2 ข้าง ข้างละตัว แล้วใช้มือยึดขาหลังข้างหนึ่งของสิงห์เอาไว้ สิงห์อยู่ในท่ายืนเงยหน้าคายท่อนพวงมาลัยออกมาทั้งสองข้าง โดยใช้แขนข้างหนึ่งจับท่อนพวงมาลัย ส่วนอีกแขนห้าวเอวไว้ ลักษณะของท่อนพวงมาลัยอยู่ค่อนไปทางตอนบนของทับหลัง ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก ปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมาโดยหันหน้าเข้าสู่ศูนย์กลางของภาพ ด้านละ 3 ใบ ส่วนตอนบนของภาพทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น

การกำหนดอายุของปราสาทหนางบัวตูม เมื่อพิจารณาจากลักษณะและลวดลายทับหลัง ดังที่ได้กล่าวไปแล้วทำให้สามารถตัดสินได้ว่า ปราสาทหนางบัวตูมนี้ คงจะ

---

1. สุรศักดิ์ ศรีสำอางค์ "รายงานการสำรวจโบราณสถานในเขต จ. บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ" วารสารโบราณคดี ปีที่ 6 หน้า 92.

มีอายุราว พ.ศ. 1600-1650 ตรงกับศิลปของสมัยบาปวนตอนปลาย หรือศิลปสมัยนครวัดตอนต้น อย่างไรก็ดีลักษณะของทับหลัง เป็นการสลักอย่างง่าย ๆ ในส่วนตัวลายก็ไม่พิถีพิถันถึงความชัดและลึกเช่นทับหลังที่มีความสำคัญ และมีขนาดใหญ่ ซึ่งมีอยู่ในสมัยเดียวกัน คงจะเป็นฝีมือการสลักของช่างพิมายก็เป็นได้[1] (ภาพที่ 4.2.1)

2.2 ภาพสลักหน้าบันหรือทับหลัง รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว โดยเศียรหันไปทางซ้ายของภาพ

2.2.1 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ที่ปราสาทบ้านอนันต์ ต.ยาง อ. ศรีขรภูมิ จ.สุรินทร์ ปราสาทหลังนี้อยู่ภายในบริเวณวัดโพธิญาณ ดังนั้นจึงอาจเรียกว่าปราสาทวัดโพธิญาณ[2] ตัวปราสาทอยู่หลังอุโบสถ เป็นปราสาทหลังเดียว มีฐานสูง ก่อด้วยศิลาแลง ส่วนตัวปราสาทก่อด้วยอิฐ มีประตูหลอก 3 ด้าน มีประตูจริงอยู่ทางด้านทิศตะวันออก ส่วนบนของปราสาท ชำรุดหักพังลงมามาก ที่ฐานปราสาทด้านหน้ามีทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณวางพิงอยู่ ซึ่งทับหลังชิ้นนี้ เดิมคงประดับอยู่เหนือกรอบประตูทางเข้าทางด้านทิศตะวันออกของปราสาท ลักษณะทับหลังแกะโทรมมาก มีรอยแตกเกือบกึ่งกลางของทับหลัง ลวดลายบางส่วนกระเทาะหายไป

ภาพทับหลังจำหลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียวติมุข อยู่ที่กึ่งกลางของทับหลัง พระอินทร์ประทับในท่าอเข่าทั้งสองข้าง ทรงถือกระบองนุ่งผ้าสั้น ชายผ้าด้านบนเว้าต่ำลงมา และเห็นหน้าท้อง ชักชายผ้าออกมาทางด้านหน้าเป็นวงโค้งเป็นศิลปแบบบาปวน ส่วนหน้าของพระอินทร์ถูกกระเทาะหายไป ทำให้ไม่สามารถเห็นรายละเอียดของเครื่องประดับศีรษะได้ แต่ก็คาดได้ว่าคงจะทรงสวม กระบังหน้า มงกุฎ และสวมต้นหู ประทับอยู่ในซุ้มโค้งแหลม มีลายใบไม้ประดับอยู่โดยรอบ พระอินทร์ประทับอยู่บนหลังช้างเอราวัณเศียรเดียว ซึ่งหันตัวไปทางเบื้องซ้าย มองเห็นลำตัวทางด้านข้าง ส่วนเศียรของช้างเอี้ยวมองตรงมาทางด้านหน้า ทำให้สามารถมองเห็นเศียรช้างได้เต็มเศียร

---

1. สุรศักดิ์ ศรีสำอางค์ "เรื่องเดิม" หน้า 93

2. สมมาตร ผลเกิด "เรื่องเดิม" หน้า 21

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ลักษณะท่วงท่าของช้างเป็นช้างที่กำลังเดิน โดยมีพระอินทร์นั่งอยู่บนกึ่งกลางหลัง พระอินทร์และช้างเอราวัณอยู่เหนือแท่น และแท่นนี้อยู่เหนือลายเกียรติมุขหรือลายหน้ากาลอีกทีหนึ่ง ซึ่งบางส่วนของลายหน้ากาลนี้ลักหายไป ลายหน้ากาลสลักเป็นลายหน้าสัตว์ขนาดใหญ่แลเห็นทางเบื้องหน้า ส่วนล่างของหน้ากาลนี้ลักหายไป ทำให้ไม่สามารถเห็นรายละเอียดได้ เห็นเฉพาะส่วนบน ซึ่งตาของหน้ากาลมีลักษณะกลมโปน มีเส้นขอบตาซ้อนกัน 2 ชั้น หน้าผากเป็นรอยย่น ขอบกระบังหน้าเป็นเส้นโค้งสองเส้น ลายของกระบังหน้าเป็นลายใบไม้ขนาดเล็ก หน้ากาลคายสิงห์ออกมา สิงห์ส่วนกรองศอขนาดใหญ่เต็มแผงอก ส่วนสิงห์คายท่อนพวงมาลัยออกมาอีกทีหนึ่ง ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก อยู่ในระดับกึ่งกลางของทับหลัง ปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วน เหนือท่อนพวงมาลัยมีลายใบไม้รูปสามเหลี่ยมตั้งขึ้น ซึ่งลายใบไม้นี้ค่อย ๆ ออกมาจากศูนย์กลางของภาพ และออกไปทางด้านข้างของทับหลังทั้ง 2 ด้าน โดยใบไม้จะมีขนาดใหญ่ขึ้นตามลำดับ ส่วนข้างใต้ท่อนพวงมาลัยมีลายใบไม้ม้วนห้อยลงมา ส่วนขอบตอนบนของทับหลังไม่มีลวดลายใด นอกจากขีดเป็นเส้นไว้เท่านั้น จากลักษณะของหน้ากาล และส่วนประกอบอื่น ๆ ทำให้สามารถกำหนดอายุได้ในสมัยบาปวน (ราว พ.ศ. 1555-1625) [1] (ภาพที่ 4.2.2.1)

2.2.2 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ จากปราสาทหินบ้านพลวง ตั้งอยู่ที่บ้านพลวง ต.กังแอน อ.ปราสาท จ. สุรินทร์

ที่ปราสาทหินบ้านพลวง พบศิลาทับหลังแห่งสี่เหลี่ยมอยู่เหนือกรอบประตูของศาสนสถาน ด้านทิศตะวันออกจำหลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว เหนือเศียรเกียรติมุขอยู่ที่กึ่งกลางของทับหลัง ลักษณะรายละเอียดของทับหลัง พระอินทร์ประทับนั่งในท่าปันเข่า แลเห็นหมดทั้งองค์ทางเบื้องหน้า ทรงยกเข่าขวาขึ้นอยู่บนหลังช้าง ลักษณะประติมากรรมพระอินทร์ บ่าใหญ่ เอวเล็ก ที่คางมีรอยบุ๋ม นุ่งผ้าสั้นขอบผ้าด้านบนเว้าต่ำลงมา เปิดหน้าท้อง สวมเครื่องอาภรณ์ประดับ คือ ศิราภรณ์ กุณฑล กรองศอ กระบังหน้า มงกุฎ พาหุรัด ทองกร ทองพระบาท จากลักษณะของการนุ่งผ้า และรอยบุ๋มที่คาง

---

1. สมมาตร์ ผลเกิด "เรื่องเดิม" หน้า 21

เช่นนี้จะพบในศิลปเขมรแบบบาปวน[1] พระอินทร์ประทับนั่งบนหลังช้างเอราวัณ ซึ่งทำเป็นช้างเศียรเดียว มีเศียรทางด้านซ้าย และเป็นทางเบื้องขวา ช้างเอราวัณทรงเครื่องคชาธาร โดยทรงกรองคอเป็นแผง และทรงเครื่องหลัง อยู่ในท่ากำลังเดิน ทั้งรูปพระอินทร์และช้างเอราวัณ จำหลักอยู่ภายในซุ้มเรือนแก้ว วงโค้งรูปสามเหลี่ยม เหนือกรอบซุ้มทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ตอนล่างของกรอบซุ้มมีเสาสองเสารองรับอยู่ส่วนกลาง พระอินทร์และช้างเอราวัณภายในซุ้มเรือนแก้ว มีฐานซึ่งประดับด้วยลายกลีบบัวรองรับอยู่ ฐานลายกลีบดอกบัวนี้อยู่เหนือลายเกียรติมุข หรือลายหน้ากาลอีกทีหนึ่ง ลายหน้ากาลนี้สลักเป็นลายหน้ากาลขนาดใหญ่ และเห็นทางเบื้องหน้า ลักษณะหน้ากาลตากลมไม่ใหญ่นัก ระหว่างตาทั้งสองข้างทำเป็นรูปใบไม้คั่นอยู่ จมูกใหญ่และเห็นรูจมูกได้ชัดเจน มีหู 2 หู สวมกระบังหน้าแบบเรียบ หน้ากาลมีแต่ริมฝีปากบน มุมปากยกขึ้นระดับตา เหนือปากบนมีลายเส้นประดับอยู่ หน้ากาลมีฟันแหลมรูปสามเหลี่ยมอยู่เต็มปาก ไม่มีริมฝีปากล่าง และลิ้นออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยมพร้อมกับลายท่อนพวงมาลัยออกมาทั้ง 2 ข้าง และหน้ากาลใช้มือยึดท่อนพวงมาลัยนั้นไว้ ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก วกขึ้นเบื้องบนไปยังระดับกึ่งกลางของทับหลังแล้วลงมาที่ปลายของทับหลังทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมา เหนือท่อนพวงมาลัยมีลายใบไม้รูปสามเหลี่ยมตั้งขึ้น ด้านละ 4 ใบ ส่วนข้างใต้ท่อนพวงมาลัยมีลายใบไม้ม้วนด้านละ 2 ใบ ห้อยตกลงมา เหนือลายใบไม้รูปสามเหลี่ยมมีเส้นนูนคั่นตามแนวนอน ซึ่งเหนือลายเส้นนูนนั้นจำหลักเป็นรูปฤษี 6 คน ประทับนั่งอยู่ภายในซุ้ม ซึ่งมีลักษณะเหมือนส่วนบนของซุ้มพระอินทร์ ซุ้มนี้สลับกับลายดอกบัวขาบเป็นระยะ อย่างไรก็ดีเป็นที่น่าสังเกตว่า ภาพฤษีทั้ง 6 คนนี้ ประทับนั่งขัดสมาธิราบแทนท่าประทับนั่งในท่าโยคาสนะ ซึ่งเป็นที่นิยมกัน กับทั้งฤษีทั้ง 6 คนนี้ ก็มีลักษณะแตกต่างกันถึง 3 ลักษณะ คือ ฤษีคนที่ 1 และ 6 (นับจากทางซ้ายมือ) ประทับนั่งแสดงปางสมาธิ(ธยานะมุทรา) และพนมพาเฉียงบ่าขวาเปิดบ่าซ้าย ฤษีคนที่ 2 และที่ 5 ประทับนั่ง ส่วนมือทั้งสองข้างลูกประคำอยู่ทาง

---

1. เฉลิมเกียรติ์ กิจตระกูลรัตน์ "เรื่องเดิม" หน้า 47

ด้านหน้า สำหรับฤษีตนที่ 3 และ 4 ประทับนั่งแสดงท่าประนมมือ(อัญชลีมุทรา)

สำหรับการกำหนดอายุ และรูปแบบของทับหลังแผ่นนี้ จะเห็นได้ว่าการสลักทับหลังซึ่งมีเทวดาประดับภายในซุ้ม อันได้แก่พระอินทร์เหนือหน้ากาล หรือเกียรติมุข และจากลักษณะลวดลายต่าง ๆ ทำให้เราสามารถกำหนดอายุของทับหลังชิ้นนี้ได้ว่าอยู่ในศิลปเขมรแบบบาปวน (ราว พ.ศ. 1550-1650)[1] (ภาพที่ 4.2.2.2)

2.3 การสลักหน้าบันหรือทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว โดยเศียรหันไปทางด้านขวาของภาพ

2.3.1 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ จาก ปราสาทกำแพงใหญ่ ต. กำแพง อ. อุทุมพรพิสัย จ. ศรีสะเกษ

ปราสาทกำแพงใหญ่ เป็นปราสาท 3 หลัง ก่อด้วยอิฐ เรียงแถวจากเหนือไปใต้ ปรางค์องค์กลางซึ่งเป็นปรางค์ประธานนั้น มีขนาดใหญ่กว่าองค์ข้างเหนือและใต้ ทับหลังประดับอยู่ในซึ่งยังติดอยู่กับที่จำหลักเป็นรูปพระอินทร์ขี่ช้างคืนแท่นเหนือเกียรติมุข ทับหลังของประตูด้านทิศเหนือ จำหลักเป็นรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ และปรางค์หลังด้านใต้จำหลักเป็นรูปพระศิวะอุ้มพาราวตีประทับเหนือโคอุศุภราช[2]

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณซึ่งอยู่ที่ประตูมุขด้านในทางด้านทิศตะวันออกของปรางค์องค์กลาง พระอินทร์ทรงถือดอกบัวอยู่ในมือขวา นั่งบนหลังช้างในท่ามหาราชา[3] เหนือช้างเอราวัณเศียรเดียว ซึ่งหันหน้าไปทางเบื้องขวา สามารถมอง

---

1. สมยศ นลเกิด "เรื่องเดิม" หน้า 22
2. กรมศิลปากร "รายงานการสำรวจฯ ภาค 2" หน้า 36
3. "เป็นท่านั่งของกษัตริย์โดยประทับทั้งทับขาซ้าย ส่วนขาขวาชันเข่าขึ้นค่อมขาซ้ายไว้ เป็นท่านั่งที่นิยมกันในเอเชียโดยเฉพาะในหมู่ชนชั้นสูง" ดร. พิริยะ ไกรฤกษ์ "คำบรรยายประกอบวิชาโบราณคดีประเทศใกล้เคียง" ภาคเรียนที่ 1/2521 ม.ศิลปากร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สำนักหอสมุดกลาง

เห็นด้านข้างของช้างได้อย่างชัดเจน ช้างกำลังอยู่ในท่าเดิน อยู่บนแท่นซึ่งค่อนข้างสูง มีลวดลายดอกไม้ประดับ ใต้แท่นเป็นเศียรเกียรติมุขซึ่งมีริมฝีปากล่างซึ่งเป็นการประปนกันระหว่างรูปสิงห์และหน้ากาลซึ่งมักปรากฏขึ้นในศิลปแบบบาปวน ลักษณะหน้ากาลมีตากลมโปน มีคิ้ว จมูกใหญ่ เห็นรูจมูกได้อย่างชัดเจน ปากกว้าง ฟันซี่ใหญ่เห็นได้ชัด มีลิ้นอยู่ภายในปาก เหนือริมฝีปาก มีเส้นเป็นสันลักษณะคล้ายหนวด มีขนาดเล็ก ส่วมกระบังหน้า หน้ากาลคายสิงห์ออกมา 2 ตัว และใช้แขนทั้งสองข้างจับขาสิงห์ไว้ และสิงห์ก็คายท่อนพวงมาลัยออกมาอีกทีหนึ่ง ด้านของท่อนพวงมาลัยที่คายออกมาจากปากของสิงห์สลักกลีบบัวเป็นกระเปาะ ที่ประกอบด้วยเกสรต่อด้วยลายพันธุ์พฤกษา เป็นท่อนม้วนออกไปทั้งสองข้าง และลายท่อนพวงมาลัยที่ตออกไปทางด้านข้างนั้น จะมีท่อนพวงมาลัยอีกท่อนหนึ่งที่ถูกคายออกมาจากปากของสิงห์อีกตัวหนึ่ง ซึ่งสลักอยู่ทางตอนปลายทั้งสองของทับหลัง ระหว่างปลายของท่อนพวงมาลัยมาบรรจบกันนี้ ด้านบนจะเป็นซุ้มรูปทรงบัวตูม หรือซุ้มรูปใบไม้ ภายในสลักเป็นรูปพระยาครุฑ ตั้งเหนือท่อนพวงมาลัย รูปครุฑที่อยู่ภายในซุ้มซึ่งมีลักษณะเหมือนคนนี้ แต่ไม่มีแขนก็เป็นลักษณะของครุฑในศิลปแบบบาปวน ส่วนลายใบไม้ตั้งขึ้นเหนือท่อนพวงมาลัยที่ติดกับพระอินทร์ มีการสลักรูปบุคคล ซึ่งอาจเป็นบริวารถือเครื่องสูงประกอบอยู่ทั้งสองข้าง การสลักรูปบุคคลที่อยู่ในลายใบไม้นี้ พบที่ปราสาทโลเลย ด้านล่างของท่อนพวงมาลัยมีลายใบไม้ม้วนห้อยลง ตอนบนของทับหลังมีแนวเส้นเล็ก ๆ มาแบ่งทับหลังสลัก เป็นรูปสัตว์ปีก เข้าใจว่าจะเป็นหงส์ อยู่ตลอดทั้งแนวอีกด้วย

ทับหลังแผ่นนี้น่าจะมีอายุอยู่ในระหว่างศิลปแบบเกลียงต่อบาปวน แต่ลักษณะเป็นแบบบาปวนมากแล้ว และยังสามารถเปรียบเทียบได้กับทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ จากปรางค์กู่สวนแตง อ.พุทไธสง จ. บุรีรัมย์ ซึ่งอยู่ในสมัยเดียวกัน[1]
(ภาพที่ (4.2.3.1)

---

1. มุณี พัทธวี "เรื่องเดิม" หน้า 57

2.3.2 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียวเหนือเศียรเกียรติมุข ซึ่งปัจจุบัน เก็บไว้ที่วัดโพธิ์ยอย อ.นางรอง จ.บุรีรัมย์

ลักษณะของพระอินทร์ ประทับนั่งงอเข่าเหนือด้านข้างโดยขาข้างหนึ่งงอพับราบกับแท่น ส่วนขายกข้างงอตั้งขึ้น เหนือเฉพาะด้านข้าง ส่วนแขนของพระอินทร์ แขนซ้ายวางบนขาข้างที่งอพับราบกับแท่น ส่วนแขนอีกข้างยกขึ้นถืออาวุธซึ่งน่าจะเป็นกระบอง พระอุระอวบอ้วน ส่วนหน้าของพระอินทร์กระเทาะหายไป แต่จากร่องรอยที่เหลือ อาจจะสันนิษฐานได้ว่าทรงสวมกระบังหน้า มงกุฎ และสวมตุ้มหู พระอินทร์นั่งอยู่บนแท่นบนหลังช้างเอราวัณเศียรเดียว ซึ่งหันเศียรไปทางด้านขวา เหนือช้างทั้งตัวเฉพาะทางด้านข้าง ช้างเอราวัณทรงเครื่องคชาธาร อยู่ในลักษณะกำลังเดิน ทั้งรูปพระอินทร์และช้างเอราวัณจำหลักภายในซุ้ม ซึ่งมีเสาสองเสารองรับอยู่ ส่วนบนทำเป็นซุ้มโค้งแหลม มีลายใบไม้ประดับอยู่โดยรอบ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณยืนอยู่บนแท่นซึ่งอยู่เหนือเศียรเกียรติมุขหรือลายหน้ากาล ลายหน้ากาลนี้สลักเป็นลายหน้าสัตว์ขนาดใหญ่ แลเห็นหางเบื้องหน้า ลายหน้ากาลนี้แต่ริมฝีปากบน ไม่มีริมฝีปากล่าง ลักษณะหน้ากาล ตาโปนไม่ใหญ่นัก ระหว่างตาสลัก เป็นลายใบไม้ จมูกใหญ่นูนขึ้นเหนือขอบริมฝีปาก ริมฝีปากบนกว้างและยกมุมขึ้นสูงเสมอระดับขอบตา ไม่เป็นรูปสามเหลี่ยมยาวเต็มปาก แลบลิ้นออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยม กระบังหน้าเป็นเส้นหยักโค้ง เหนือเส้นหยักโค้งเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น หน้ากาลมีหูเล็ก ๆ 2 ข้าง หน้ากาลคายท่อนพวงมาลัยออกมาทั้งสองด้าน และลายหน้ากาลนี้ใช้มือยึดท่อนพวงมาลัยไว้ ท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก วกขึ้นเบื้องบนไปยังระดับกึ่งกลางของทับหลัง ที่ปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วน บริเวณตอนล่างของท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมา ซึ่งลายใบไม้นี้ต่อมาจากท่อนพวงมาลัยเห็นได้อย่างชัดเจน และตอนบนของท่อนพวงมาลัยทำเป็นรูปใบไม้ตั้งขึ้น และในลายใบไม้ที่อยู่กึ่งกลางของท่อนพวงมาลัยทั้งสองด้าน มีรูปเทพรำประกอบอยู่ภายใน ขอบด้านบนของทับหลังทำเป็นลายดอกไม้ในรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน

ทับหลังชิ้นนี้จำหลักอย่างสวยงาม ๆ โดยจะเห็นได้ว่าลายใบไม้ตั้งขึ้นของทับหลังเหนือท่อนพวงมาลัย มีลักษณะไม่สมดุลย์กัน ช่างไม่ได้ให้ความสำคัญในการสลักมากนัก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สำนักวิทยบริการ

อาจจะเป็นเพราะความเร็บเร่งในการทำงานของช่างในการสลัก ส่วนการกำหนดอายุนั้น เมื่อดูจากลักษณะลวดลายอาจกำหนดอายุได้ว่า อยู่ในราวสมัยบาปวน(ภาพที่ 4.2.3.2)

2.3.3 **ทับหลัง**ภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณจากปราสาทนารายณ์เจงเวง จ. สกลนคร

ปราสาทนารายณ์เจงเวงเป็นปราสาทหลังเดียวก่อด้วยหินทราย ตัวปราสาทหันหน้าไปทางทิศตะวันออก มีประตูทางเข้าปราสาทซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออกเพียงด้านเดียว ส่วนอีกสามด้านทำเป็นประตูหลอก ตัวหน้าบันของปราสาทเป็นภาพเล่าเรื่องศิวนาฏราช**ส่วนทับหลัง**ประตูด้านทิศตะวันออกมี 2 แผ่น คือทับหลังประตูองค์ปราสาท สลักเป็นภาพพระกฤษณะกำลังประลองกำลังกับสิงห์ ส่วนทับหลังประตูซุ้มมุข สลักเป็นลายหน้ากาล เหนือลายหน้ากาลสลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ[1]

ภาพสลักรูปพระอินทร์ทรงช้าง จากทับหลังซุ้มมุขด้านทิศตะวันออก ของปราสาทนารายณ์เจงเวง ในตอนกลางของภาพสลักเป็นรูปพระอินทร์ประทับนั่งเหนือช้างเอราวัณเศียรเดียว โดยพระอินทร์ประทับนั่งชันเข่าขวาขึ้น ส่วนขาซ้ายงอเข่าวางราบกับหลังช้าง ลักษณะผ้านุ่งนุ่งผ้าชักชายเป็นวงโค้งออกมาทางด้านหน้า เปิดหน้าท้อง ทรงสวมเครื่องประดับศรีษะ อันได้แก่ กระบังหน้า มงกุฎรูปกรวย และตุ้มหูรูปดอกบัวตูม ทรงประทับนั่งบนหลังช้าง โดยช้างวันหน้าไปทางด้านขวา และชูงวงขึ้น ช้างอยู่ในลักษณะกำลังเดิน พระอินทร์และช้างเอราวัณ ประทับอยู่ภายในซุ้มเรือนแก้ว ตอนบนของซุ้มเรือนแก้ว ทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ตอนล่างของซุ้มมีเสามารองรับ พระอินทร์และช้างเอราวัณทรงอยู่เหนือหน้ากาล ลักษณะหน้ากาลมีตาเล็กโปน จมูกใหญ่แต่สั้นอยู่เหนือระดับริมฝีปาก อ้าปากกว้างมุมปากยกสูงขึ้น มีไข่เป็นรูแหลมขนาดเล็ก มีหู และสวมกระบังหน้า ซึ่งเป็นศิลปแบบบาปวน หน้ากาลคายท่อนพวงมาลัย และใช้มือยึดท่อนพวงมาลัยไว้ ท่อนพวง

---

1. รัตนีย์ แสงบำเพ็ญ "การศึกษาปราสาทนารายณ์เจงเวง" วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต , 2529 หน้า13-20 .

มาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก ซึ่งท่อนพวงมาลัยนี้จะโค้งขึ้นไปตอนบนของภาพสูงมากจนเกือบจะถึงขอบบนของแผ่นทับหลัง ปลายท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วน เหนือท่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ตอนล่างของท่อนพวงมาลัยเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมา กำหนดอายุของทับหลังชิ้นนี้ได้ว่าอยู่ในศิลปแบบบาปวน (ภาพที่ 4.2.3.3)

2.3.4 ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ จากปราสาทปรางค์กู่ กิ่ง อ. ปรางค์กู่ จ. ศรีสะเกษ

ลักษณะของปรางค์ เป็นปรางค์ 3 องค์ ก่อด้วยอิฐ แต่ละปรางค์มีประตูทางทิศตะวันออก ทับหลังประตูของปรางค์องค์ทิศใต้จำหลักเป็นรูปพระนารายณ์ 4 กรทรงครุฑ ทับหลังประตูของปรางค์องค์กลางจำหลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้าง ส่วนทับหลังประตูของปรางค์องค์ทิศเหนือ จำหลักเป็นรูปพระลักษณ์ ถูกรถนาคบาศ[1]

รายละเอียดของทับหลังด้านทิศตะวันออกขององค์ปรางค์ สลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียวบนแท่นเหนือหน้ากาล บุคคลที่อยู่บนหลังช้างมีอยู่ 2 คน โดยคนหนึ่งนั่งอยู่บนส่วนคอช้าง โดยใช้มือขวาวางบนหัวช้าง ส่วนอีกคนหนึ่งนั่งอยู่บนหลังช้างใช้มือจับเครื่องหลังของช้างไว้ ไม่สามารถมองเห็นท่านั่งของบุคคลได้ชัดเจน บุคคลที่นั่งอยู่บนส่วนคอช้างคงจะเป็นสารถี ส่วนบุคคลที่นั่งอยู่บนหลังช้างก็คงจะเป็นพระอินทร์ เพราะทรงสวมเครื่องประดับศรีษะ อันได้แก่ กระบังหน้า มงกุฎ และตุ้มหู ช้างเอราวัณมองเห็นได้ชัดทั้งตัวทางด้านข้าง ช้างหันหน้าไปทางขวามือของภาพ งวงชี้ไปข้างหน้า ช้างอยู่ในท่ายืน ที่หางช้างปรากฏรูปบุคคลยืนอยู่ที่หางช้าง โดยอาจจับหางช้างเอาไว้ บุคคลนี้สวมเครื่องประดับศรีษะ อันได้แก่ กระบังหน้า มงกุฎ และตุ้มหู ลักษณะเช่นเดียวกับบุคคล บนหลังช้าง ช้างเอราวัณยืนอยู่บนแท่นซึ่งสลักลายลูกประคำ เหนือหน้ากาล ลักษณะหน้ากาลตากลมไม่ใหญ่นัก ขอบตาเป็นเส้นซ้อนกัน 2 ชั้น ระหว่างนัยตา

---

1. กรมศิลปากร "รายงานการสำรวจฯ ภาค 2" หน้า 34

สลักเป็นลายใบไม้ จมูกใหญ่นูนขึ้นเหนือริมฝีปากคล้ายจมูกหมู แต่มองไม่เห็นรูจมูก หน้ากาลมีแต่ริมฝีปากบนซึ่งกว้างและยกมุมริมฝีปากขึ้นสูงเสมอระดับขอบตา ฟันเป็นซี่สามเหลี่ยมยาวเต็มปาก แลบลิ้นออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยม กระบังหน้าเป็นเส้นหยักโค้ง เหนือลายเส้นหยักโค้งเป็นลายขีดซ้อนกัน 2 ชั้น หน้ากาลมีหูขนาดเล็ก 2 ข้าง มีแขนและมือจับยึดห่อนพวงมาลัยที่ตายออกมาทางด้านล่างของทับหลังแล้วงอกขึ้นข้างบน ห่อนพวงมาลัยทำเป็นลายก้านต่อดอก ปลายห่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้หอยตกลงมาแล้วม้วนออกเหนือห่อนพวงมาลัยเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ภายในลายใบไม้ตั้งขึ้นทำเป็นรูปเทพรำเต็มตัวประกอบอยู่ในลายใบไม้ โดยด้านขวาทางตอนบนของทับหลัง ทำเป็นรูปเทพรำ อยู่ภายในลายใบไม้ตั้งขึ้น 1 ใบ โดยอยู่กึ่งกลางของห่อนพวงมาลัย ในขณะที่ด้านซ้ายมีลายใบไม้ตั้งขึ้น และมีเทพรำประกอบอยู่ภายใน 2 ใบ จากลักษณะการนุ่งผ้าของเทพ เป็นลักษณะการนุ่งผ้าชักชายออกมาเป็นวงโค้ง เว้าที่หน้าท้อง ทรงสวมกระบังหน้า มงกุฎ และตุ้มหู เทพรำมีลักษณะที่งดงามมากโดยเฉพาะองค์ที่อยู่ทางด้านขวาของภาพ ใต้ห่อนพวงมาลัยทำเป็นลายใบไม้ม้วนห้อยตกลงมา ซึ่งสิ่งต่าง ๆ เหล่านี้ ทำให้เราสามารถกำหนดอายุของทับหลังชิ้นนี้ได้ว่าควรอยู่ในราวศิลปะเขมรแบบบาปวน[1] (ภาพที่ 4.2.3.4)

2.3.5 หน้าบันสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณจากปราสาทในบ้านพวงพลวง อ.ปราสาท จ.บุรีรัมย์

หน้าบันชิ้นนี้อยู่ทางด้านเหนือของปราสาท สลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว ลักษณะของภาพ ทำเป็นรูปพระอินทร์นั่งชันเข่า โดยตั้งขาขวาขึ้นแขนขวาวางพาดอยู่บนเข่าขวาที่ตั้งชันขึ้น และในขณะเดียวกันก็วาง ขาซ้ายอยู่บนหลังช้าง ส่วนแขนซ้ายจับบั้นเอวของพระองค์เองไว้ ทรงหันพักตร์ออกมาทางเบื้องหน้าประทับอยู่บนหลังช้างเอราวัณ ซึ่งสลักเป็นช้างเศียรเดียว หันหน้าไปทางด้านขวาของภาพซึ่งเป็นทิศตะวันออก ลักษณะเครื่องประดับของพระอินทร์ ทรงนุ่งผ้าสั้น จึงจัดอยู่ในศิลปะเขมร

---

1. ชูจิต จิตต์แก้ว "เรื่องเดิม" หน้า 56

แบบบาปวนเหมือนกับประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ปรากฏอยู่ทางด้านทิศตะวันออกและด้านใต้ ส่วนช้างเอราวัณทรงเครื่องคชาธาร พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณยืนอยู่บนแท่นเหนือหน้ากาล ซึ่งอยู่ภายในซุ้มที่ทำเป็นวงโค้งรูปสามเหลี่ยม ตอนบนของซุ้มทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ตอนล่างของซุ้มมีเสามารองรับ ลายหน้ากาลที่จำหลักรองรับพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอยู่นี้ ทำเป็นลายหน้าสัตว์ขนาดใหญ่ มองเห็นจากด้านข้าง ตากลมโปน มีหู ส่วมกระบังหน้าซึ่งมีลายใบไม้ตั้งขึ้น หน้ากาลปากกว้าง ไม่มีริมฝีปากล่าง มีไรฟันรูปสามเหลี่ยมอยู่เต็มปาก และแลบลิ้นออกมาเป็นรูปสามเหลี่ยมและใช้แขนทั้งสองข้างโอบรัดสัตว์สองตัว ซึ่งอาจจะเป็นสิงอยู่ในอ้อมแขนทั้งสองข้างไว้ ผิดจากภาพสลักออกไปทั้งสองข้าง จำหลักเป็นลายพันธุ์พฤกษา คือลายก้านขดออกจากเบื้องล่างของตัวหน้าบันวกขึ้นสู่เบื้องบนของตัวหน้าบันถัดจากลายก้านขดออกไปทั้งสองข้าง จำหลักเป็นรูปใบระกาซึ่งประกอบด้วยลายก้านต่อดอกไปจรดกันอยู่ส่วนบนของภาพสลัก สำหรับเบื้องล่างใต้ลายหน้ากาล จำหลักลายเป็นเนว ซึ่งแนวบนสุดทำเป็นลายประจำยาม คือเป็นรูปดอกไม้สี่กลีบ ในรูปทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน สลับกับสามเหลี่ยมสองรูป แนวที่สองถัดแนวล่างสุดทำเป็นลายกลีบบัวมีเกสรบัวประดับ จากลักษณะการทำภาพข้ามกลางลายพันธุ์พฤกษานี้ ซึ่งเป็นที่นิยมกันมากในศิลปแบบบาปวน ประกอบกับลายก้านขด ซึ่งมีลักษณะแบบบาปวนอย่างแท้จริง ดังที่ปรากฏอยู่บนทับหลังทางด้านทิศตะวันออกและทิศใต้ ส่วนกรอบหน้าบันซึ่งเป็นกรอบรูปสามเหลี่ยมนั้น ภายในกรอบจำหลักเป็นลายก้านต่อดอก เรียงลงมาจากยอดของกรอบหน้าบัน มายังปลายของกรอบหน้าบันทางเบื้องล่างลายก้านต่อดอกนี้ มีลายดอกไม้หลายกลีบภายในรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนคั่นอยู่เป็นระยะ ส่วนที่ก้านของลายก้านต่อดอกแต่ละลายมีเส้นขดสองเส้นแบ่งเนื้อที่ของก้านออกเป็น 3 ส่วน ซึ่งเป็นลักษณะของศิลปะเขมรแบบบาปวน[1]
(ภาพที่ 4.2.3.5)

---

1. เฉลิมเกียรติ กิจตระกูลรัตน์ "เรื่องเดิม" หน้า 42

กลุ่มที่ 3 กลีบขนุน รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มคือ

3.1 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ เศียรเดียว

3.1.1 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ จากปราสาทหินพนมรุ้ง อ.นางรอง จ.บุรีรัมย์ กลีบขนุนชิ้นนี้ประดับที่ปรางค์องค์ประธานด้านทิศตะวันออก บนชั้นเชิงบาตรที่ 1 จำหลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว ซึ่งแตกต่างไปจากกลีบขนุน บนชั้นเชิงบาตรที่ 2 และ 3 ของปรางค์องค์เดียวกัน ที่จำหลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร รายละเอียดของกลีบขนุนชิ้นนี้ ทำเป็นรูปพระอินทร์นั่งชันเข่า นุ่งผ้าชักชายผ้าออกมาเป็นวงโค้งขนาดใหญ่ เว้าลงมาที่หน้าท้องทรงสวมสร้อยพระศอ สวมกระบังหน้า มงกุฎ และทรงตุ้มหู หัตถ์ซ้ายวางลงบนขาซ้าย ส่วนหัตถ์ขวายกขึ้นถือวัตถุ พระอินทร์ประทับนั่งอยู่บนหลังช้างเอราวัณเศียรเดียว ช้างหันหน้าไปทางด้านขวา รายละเอียดของช้างสลักได้ชัดเจนทั้ง งวง งา และหู ช้างไม่ทรงเครื่องคชาธาร มีลักษณะเหมือนหมู่ป่า พระอินทร์และช้างเอราวัณประทับอยู่ภายในซุ้มรูปสามเหลี่ยม กรอบซุ้มทำเป็นลายเส้น ที่ปลายกรอบซุ้มทั้ง 2 ข้าง ทำเป็นนาค 3 เศียร แต่เห็นเพียง 2 เศียร นาคมีกระบังหน้า ซึ่งเป็นศิลปสมัยนครวัด เหนือกรอบซุ้มทำเป็นลายใบไม้ตั้งชั้น ด้านล่างของซุ้มมีเสารองรับซุ้ม ตอนล่างของกลีบขนุนสลักเป็นลายดอกไม้ 4 กลีบภายในทรงสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน ถัดลงมาเป็นลายกลีบบัวขนาดใหญ่สลักเรียงกัน ตอนล่างสุดของกลีบขนุน สลักเป็นรูปสามเหลี่ยมขนาดใหญ่ ภายในทำเป็นลายใบไม้ประดิษฐ์อย่างสวยงาม (ภาพที่ 4.3.1.1)

3.1.2 กลีบขนุนสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ บนกลีบขนุนชั้นเชิงบาตรที่ 3 ของปรางค์ปราสาทนารายณ์เจงเวง จ.สกลนคร ซึ่งสลักเป็นรูปบุคคลประทับนั่งชันเข่าทรงช้างเป็นพาหนะ ซึ่งเป็นช้างเศียรเดียว หันหน้าไปทางขวามือ รูปบุคคลประทับอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว ถัดใต้รูปช้าง มีลายใบไม้ตั้งชั้นประดับ (ภาพที่4.3.1.2)

3.1.3 กลีบขนุนสลักภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว บนกลีบขนุนชั้นเชิงบาตรที่ 4 ของปราสาทนารายณ์เจงเวง จ. สกลนคร ซึ่งสลักเป็นรูปพระอินทร์ประทับนั่งชันเข่า ทรงช้างเศียรเดียวซึ่งหันหน้าไปทางด้านขวาเป็นพาหนะ เช่นเดียวกับกลีบ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ชนุนบนชั้นเชิงบาตรที่ 3 พระอินทร์และช้างเอราวัณ ประทับอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว ตอนบนของกรอบซุ้มทำเป็นลายใบไม้ตั้งชั้น มีเสารองรับซุ้มทั้งสองด้าน ภายใต้รูปช้างมีลายก้านต่อดอก และลายใบไม้ตั้งชั้นประดับ[1] (ภาพที่ 4.3.1.3)

3.2 กลีบชนุนรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร

3.2.1 กลีบชนุนปรางค์ จากปราสาทเมืองต่ำ อ.นางรอง จ.บุรีรัมย์ ปัจจุบันเก็บไว้ที่ห้องคลังของปราสาทหินพนมรุ้ง จำหลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ลักษณะของพระอินทร์ทรงนั่งงอเข่าทั้ง 2 ข้าง ลักษณะของผ้านุ่ง ทรงชักชายผ้ายอกมาเป็นวงโค้ง เว้าลงมาที่หน้าท้อง ทรงสวมเครื่องประดับศีรษะ อันมี กระบังหน้า สลักลวดลายใบไม้ ทรงสวมมงกุฎ และสร้อยพระศอ มือขวาทรงถือสิ่งของ ซึ่งดูจะเป็นดอกบัว ประทับเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งไม่มีการประดับตกแต่ง เศียรกลางหันตรง อีก 2 เศียรเห็นเฉพาะด้านข้าง พระอินทร์และช้างเอราวัณทรงประทับอยู่ภายในซุ้มเรือนแก้ว กรอบซุ้มสลักเป็นเส้นเหนือกรอบซุ้มเป็นลายใบไม้ตั้งชั้น ตอนล่างของซุ้มมีเสามารองรับ บริเวณด้านล่างของกลีบชนุนสลักเป็นลายดอกไม้ หรือกลีบบัว 2 ชั้น โดยมีเส้นมาแบ่งแต่ละชั้นออกจากกัน (ภาพที่ 4.3.2.1)

3.2.2 ,3.2.3 กลีบชนุนรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จากกลีบชนุนปรางค์ บนชั้นเชิงบาตรที่ 3 ของปรางค์บริวารด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทศรีขรภูมิ หรือปราสาทบ้านระแงง อ. ศรีขรภูมิ จ.สุรินทร์ ซึ่งทำเป็นปรางค์ 5 หลังอยู่บนฐานเดียวกัน ปรางค์ทุกองค์ มีประตูจริงอยู่ทางด้านทิศตะวันออก ส่วนอีก 3 ด้านเป็นประตูหลอก ปรางค์องค์ที่สมบูรณ์ที่สุดคือ ปรางค์บริวารด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปรางค์ประธาน ซึ่งส่วนยอดของปรางค์มีกลีบชนุนประดับอยู่ทั้ง 4 ด้านของส่วนยอด

สำหรับกลีบชนุนรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณนั้น ปรากฏจำนวน 2 รูป

---

1. ศันสนีย์ แสงบำเพ็ญ "เรื่องเดิม" หน้า 17

วางประดับอยู่ที่ชั้นเชิงบาตรที่ 3 ทางด้านทิศใต้และทิศตะวันตก โดยปกติ พระอินทร์เป็นเทพรักษาทิศตะวันออก สาเหตุที่ถูกนำมาวางประดับอยู่ที่ทิศใต้ และทิศตะวันตก อาจเป็นการผิดพลาดที่เกิดขึ้นเนื่องจากการไม่เข้าใจความหมายเกี่ยวกับลักษณะของเทพรักษาทิศ และสาเหตุที่กลับขนนปรางค์รูปพระอินทร์มีจำนวน 2 แผ่น เข้าใจว่าช่างได้นำมาจากปรางค์ปรางค์บริวารองค์อื่น ที่อยู่ใกล้เคียง ซึ่งได้พังทลายลงมากองกันอยู่บริเวณฐานปรางค์ ขึ้นมาประดับ เมื่อครั้งมีการบูรณะปรางค์บริวารองค์นี้

สำหรับวิธีการสลักประติมากรรมรูปพระอินทร์ทั้งสองชิ้นนี้คล้ายช้างหยาบ อยู่ในท่าประทับนั่งเหนือช้าง 3 เศียร อยู่ภายในซุ้มเรือนแก้ว ซึ่งทำเป็นวงโค้ง ปลายกรอบของซุ้มทำเป็นนาค 3 เศียร ลักษณะเป็นนาคหัวโล้น เหนือกรอบซุ้มทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น มือขวาทรงถือวัชระ ซึ่งเป็นอาวุธประจำกาย ปัจจุบันมีสภาพค่อนข้างลบเลือน ภาพประติมากรรมมีลักษณะแข็งกระด้าง พระพักตร์เป็นรูปเหลี่ยม พระขนงเป็นเส้นนูนคมต่อกันเป็นรูปปีกกา พระนาสิกแบน พระโอษฐ์หนา ทรงศิลาภรณ์ประดับด้วยกระบังหน้า และมงกุฎ ทรงกุณฑลรูปตุ้มและกรองศอเป็นแผ่นขนาดใหญ่ มีอุบะสั้น ๆ ห้อยประดับที่พระกรและพระบาททั้งสองข้าง ประดับด้วยพาหุรัดทองกรและทองพระบาทตามลำดับ สำหรับผ้าทรงนั้นเป็นโจงกระเบนแบบสั้น(sambat)จีบชายผ้าเป็นรั้ว ชักชายผ้าที่หน้าท้องออกมาเป็นรูปวงโค้งขนาดใหญ่ ขอบผ้าที่หน้าท้องเว้าลึกลง

จากลักษณะของประติมากรรมที่มีเครื่องประดับมากมาย และกรองศอที่ทำเป็นแผ่นขนาดใหญ่แล้วมีอุบะสั้น ๆ มาประดับนั้น เป็นลักษณะเครื่องประดับที่นิยมกันมากในศิลปแบบนครวัด รวมทั้งการที่ทรงนุ่งผ้า ที่มีลักษณะที่ชอบผ้าหน้าท้องเว้าลงมานั้น ก็เป็นลักษณะของการนุ่งผ้าตามแบบศิลปในสมัยนครวัดตอนต้นที่นิยมลอกเลียนแบบดั้งเดิม โดยเฉพาะศิลปแบบบาปวน เป็นต้น[1] (ภาพที่ 4.3.2.2 และภาพที่ 4.3.2.3)

---

1. สมมาตร์ ผลเกิด "เรื่องเดิม" หน้า 74

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

3.2.4 กลีบขนุนปรางค์ รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณประทับนั่งชันเข่าเหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร ลักษณะพระอินทร์นั่งชันเข่าถือกระบองในมือขวา นุ่งผ้าชักชายผ้าออกมาเป็นวงโค้ง เปิดหน้าท้อง เห็นได้ชัดเจน ทรงสวมกระบังหน้า มงกุฎ ตุ้มหู ประทับนั่งเหนือแท่นซึ่งอยู่เหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียรอีกที ลักษณะช้างสลักอย่างคร่าว ๆ การหันเศียรของช้างดูไม่เป็นแบบแผน โดย 2 เศียรหันไปทางขวา อีกเศียรหันไปทางซ้าย งวงงอเป็นวงโค้ง พระอินทร์และช้างเอราวัณอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว เหนือกรอบซุ้มทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น กลีบขนุนชั้นนี้ ไม่ทราบที่มา

กลีบขนุนชั้นนี้ไม่ทราบที่มา ปัจจุบันตั้งแสดงอยู่กลางแจ้ง ในพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระราชวังจันทรเกษม อ.เมือง จ.อยุธยา (ภาพที่ 4.3.2.4)

3.2.5 , 3.2.6 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ทรงช้าง 3 เศียร ประดับอยู่บนชั้นเชิงบาตรที่ 2 และ 3 ของปรางค์ประธานด้านทิศตะวันออกของปราสาทหินพนมรุ้ง อ.นางรอง จ.บุรีรัมย์ ลักษณะพระอินทร์ ทรงนั่งงอเข่า มือขวายกขึ้นอาจถืออาวุธ มือซ้ายวางบนขาซ้าย ทรงนุ่งผ้าชักชายผ้าออกมาเป็นวงโค้งด้านหน้า เปิดหน้าท้อง ทรงสวมเครื่องประดับศรีษะ ประทับนั่งเหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งเห็นเฉพาะส่วนเศียร พระอินทร์และช้างเอราวัณประทับอยู่ภายในซุ้ม ซึ่งตอนล่างของซุ้มมีเสารองรับ เหนือกรอบซุ้มทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้น ตอนล่างของกลีบขนุน ทำเป็นลายกลีบบัว ปลายกรอบซุ้มทำเป็นรูปนาค 5 เศียร แต่เห็นเพียง 3 เศียร (ภาพที่ 4.3.2.5 และภาพที่ 4.3.2.6)

3.2.7 กลีบขนุนสลักลายพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ที่มุมทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปราสาทหินพิมาย อ.พิมาย จ.นครราชสีมา พระอินทร์ประทับนั่งชันเข่า โดยมือทั้งสอง วางบนขาทั้งสองข้าง ทรงนุ่งผ้าชักชายผ้าออกมาเป็นวงโค้ง เว้าลงมาที่หน้าท้อง ทรงสวมกระบังหน้า มงกุฎ และสวมตุ้มหู ประทับนั่งเหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร โดยเห็นทางด้านหน้าทั้งสามเศียร โดยองค์ประกอบเด่นจะอยู่ที่เศียรกลาง และมีเศียรด้านข้างอีก 2 เศียรมาประกอบ พระอินทร์และช้างเอราวัณประทับอยู่ภายใน

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

ซุ้มทรงสามเหลี่ยม โดยกรอบซุ้มทำเป็นรูปตัวนาค ตอนปลายของกรอบซุ้ม จำหลักเป็นนาค 5 เศียร แต่เห็นเพียง 3 เศียร ลักษณะนาคมีกระบังหน้า เชื่อมติดต่อกัน ซึ่งเป็นลักษณะนาคสมัยนครวัด เหนือกรอบหน้าบันทำเป็นลายใบไม้ตั้งขึ้นซ้อนกัน 2 ชั้น ด้านล่างของซุ้มทำเป็นเสารองรับกรอบซุ้ม (ภาพที่ 4.3.2.7)

3.2.8 กลีบขนุนปรางค์ ปัจจุบันอยู่ในหน่วยศิลปากรที่ 6 พิมาย อ. พิมาย จ.นครราชสีมา กลีบขนุนชิ้นนี้ส่วนบนหักหาย เหลือเฉพาะส่วนล่าง เดิมเป็นรูปช้างเอราวัณ 3 เศียร ด้านบนที่หักหายไป ก็คงสลักเป็นรูปพระอินทร์ประทับนั่งในซุ้มเรือนแก้ว โดยปรากฏร่องรอยของเสารองรับกรอบซุ้มเหลืออยู่ กลีบขนุนชิ้นนี้ไม่ทราบที่มา กองรวมอยู่กับโบราณวัตถุชิ้นอื่น ๆ ในบริเวณหน้าหน่วยศิลปากรที่ 6

<u>กลุ่มที่ 4</u> ภาพแผ่นศิลาสลักลาย เป็นรูปเทพผู้รักษาทิศ และเทวดานพเคราะห์ที่ปรากฏรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณร่วมอยู่ด้วย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

4.1 ภาพสลักรูปเทพรักษาทิศ และเทวดานพเคราะห์ จากปราสาทหินพิมาย อ.พิมาย จ. นครราชสีมา ปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่ หน่วยศิลปากรที่ 6 รูปเทพเจ้าชิ้นนี้ถูกสลักขึ้นเป็นทับหลังเพื่อประดับกรอบประตู แต่ไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นทิศใด ด้านใด บนทับหลังชิ้นนี้ปรากฏรูปเทพอยู่ 6 องค์ ซึ่งทางส่วนริมของภาพทางด้านขวา หักหายไป ทำให้ไม่สามารถทราบได้ว่า จะมีจำนวนเทพมากกว่านี้หรือไม่ แต่คาดว่าน่าจะมีอีกองค์ เพราะการทำรูปสลักในลักษณะนี้ มักจะทำรูปเทพเป็นจำนวนคี่ โดยจะมีเทพรักษาทิศตะวันออก อันได้แก่ พระอินทร์ อยู่ในตอนกลางของภาพเสมอ เทพแต่ละองค์จะประทับนั่งบนหลังพาหนะของตน โดยนั่งในท่าขัดเข่า เห็นได้ชัดเจน ยกเว้น พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งแทบจะมองไม่เห็นส่วนขาเลย เทพทุกองค์ล้วนทรงกระบังหน้า มงกุฎ และทรงสวมตุ้มหู หัตถ์ขวาถือดอกบัว หัตถ์ซ้ายวางบนขาของตนเอง ลักษณะการนุ่งผ้าซึ่งเห็นได้ชัดจากเทพองค์ซ้ายสุด ทรงนุ่งผ้าชักชายออกมาเป็นวงโค้ง เปิดหน้าท้อง จากพาหนะที่ทรงอยู่ทำให้เราสามารถบอกได้ว่าองค์ใด คือ ใคร ดังนี้

องค์ที่ 1 ด้านขวาสุด พาหนะหักหายไปทำให้ไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นเทพองค์ใด
องค์ที่ 2 เป็นรูปเทพทรงสิงห์
องค์ที่ 3 เป็นรูปเทพทรงช้าง ได้แก่พระอินทร์
องค์ที่ 4 เป็นรูปเทพทรงกระบือ ได้แก่ พระยม
องค์ที่ 5 เป็นรูปเทพทรงสิงห์
องค์ที่ 6 เป็นรูปเทพนั่งแท่น ได้แก่ พระจันทร์

สำหรับเทพองค์ที่ 2 และ 4 นั้น ทรงพาหนะ อันได้แก่สิงห์เหมือนกัน คง เป็นท้าวกุเวรองค์หนึ่ง แต่อีกองค์หนึ่งไม่สามารถกำหนดได้ว่าเป็นเทพองค์ใด

จะเห็นได้ว่ามีการสะปนกันระหว่างเทพผู้รักษาทิศ และเทวดานพเคราะห์ โดยจากทับหลังชิ้นนี้เทพรักษาทิศ คือ พระอินทร์ และ พระยม ส่วนเทวดานพเคราะห์ ได้แก่ พระจันทร์ และพระเกตุ (ภาพที่ 4.4.1)

4.2 แผ่นศิลาสี่เหลี่ยมสลักลาย (FRISE) จากปราสาทกำแพงใหญ่ อ. อุทุมพรพิสัย จ.ศรีสะเกษ แผ่นศิลาสลักแผ่นนี้ปัจจุบันอยู่ในวิหารหลังใหม่ที่ทางวัดสร้างขึ้น สลักภาพเทพ 9 องค์ นั่งบนพาหนะภายในซุ้มที่มีบัวขาบตั้งอยู่ และที่ด้านบนก็มีดอกบัว 9 ดอก สลักอยู่ตรงกับเทพแต่ละองค์ ในจำนวนเทพ 9 องค์นี้ เป็นเทวดานพเคราะห์เสีย 4 องค์ และเป็นเทพผู้รักษาทิศอีก 5 องค์ โดยอยู่ในตำแหน่งต่าง ๆ ดังนี้

องค์ที่ 1 คือ พระอาทิตย์ทรงรถม้าถือดอกบัว 2 ดอก
องค์ที่ 2 คือ พระจันทร์นั่งแท่นทรงถือดอกบัว 2 ดอก
องค์ที่ 3 คือ พระอังคารทรงแรด
องค์ที่ 4 คือ พระพุธทรงหงษ์
องค์ที่ 5 คือ พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ
องค์ที่ 6 คือ พระพายทรงม้า
องค์ที่ 7 คือพระยมทรงกระบือ
องค์ที่ 8 คือ พระราหูครึ่งตัว
องค์ที่ 9 คือ พระเกตุทรงสิงห์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

จากลักษณะของการวางตำแหน่งของเทพแต่ละองค์ รวมทั้งพาหนะของเทพทั้ง 9 องค์ อาจเปรียบเทียบได้กับภาพสลักเทวดา9 องค์ ภายในซุ้มจากเทวสถานพระนารายณ์ อ. เมือง จ.นครราชสีมา ซึ่งปัจจุบันเก็บรักษาไว้ที่หน่วยศิลปากรที่ 6 ซึ่งถูกกำหนดอายุให้อยู่ในสมัยบาปวน ดังนั้นศิลาสลักชิ้นนี้ ก็น่าจะอยู่ในสมัยบาปวนเช่นเดียวกัน

ส่วนจุดประสงค์ของการสร้างแผ่นศิลาสลักรูปเทพ 9 องค์นี้ อาจจะเป็นของที่สร้างขึ้นเพื่อแก้บน เพราะพบจารึกประกอบรูปเทพ 9 องค์ ที่ปราสาทออกยม ใน พ.ศ. 1544 ว่ารูปเทพเหล่านี้สร้างขึ้นถวายแก่พระศิวะคัมภีร์เรศวร[1] (ภาพที่ 4.4.2)

4.3 แผ่นศิลาสลักแผ่นนี้พบอยู่ในเทวสถานพระนารายณ์ อ. เมือง จ.นครราชสีมา สลักเป็นรูปเทวดา 9 องค์ นั่งอยู่ภายในซุ้มลายใบไม้ มีดอกบัวชาบคั่นอยู่ระหว่างซุ้ม เทวดาเหล่านี้นุ่งผ้าจีบเป็นริ้ว ชักชายผ้าออกมาเป็นวงโค้ง ลักษณะและตำแหน่งของเทวดาทั้ง 9 องค์นี้ อาจเปรียบเทียบได้กับทับหลัง จากปราสาทออกยม ซึ่งอยู่ในราวกลางพุทธศตวรรษที่ 16 ซึ่งอาจเป็นสมัยเกลียง แต่ลักษณะผ้านุ่งที่ชักชายผ้าออกมาเป็นวงโค้งด้านหน้านั้นควรจะเป็นแบบบาปวน ส่วนซุ้มเทวดาซึ่งมีดอกบัวชาบคั่นเป็นระยะๆ นั้น อาจเปรียบเทียบได้กับทับหลังรูปเทวดาเก้าองค์ซึ่งไม่ทราบที่มา ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งเมืองโฮจิมินห์ (ไซ่ง่อน) ซึ่งนางเอคคาร่า กล่าวว่าเป็นศิลปแบบบาปวน[2]

ตำแหน่งของเทพทั้ง 9 องค์ได้แก่

องค์ที่ 1 คือพระอาทิตย์ทรงม้า 3 เศียร

องค์ที่ 2 คือพระจันทร์นั่งแท่น

องค์ที่ 3 คือพระอัคนีทรงแรด

---

1. อนันต์ พงศ์ภาค "ปราสาทกำแพงใหญ่" วิทยานิพนธ์ ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต ม.ศิลปากร หน้า 38-39

2. ดร.มรว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ "เรื่องเดิม" หน้า 166

มหาวิทยาลัยศิลปากร สถาบันวิทยบริการ

องค์ที่ 4 คือพระพรหมทรงหงษ์

องค์ที่ 5 คือพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

องค์ที่ 6 คือพระพายทรงม้า

องค์ที่ 7 คือพระยมทรงกระบือ

องค์ที่ 8 คือพระราหูครึ่งตัว

องค์ที่ 9 คือพระเกตุทรงสิงห์

ลักษณะตำแหน่งของเทพเหมือนกับ ภาพสลักที่ปราสาทกำแพงใหญ่ โดยเทพที่อยู่ตรงกลาง 5 องค์ จะเป็นเทพรักษาทิศ ส่วน 2 องค์ที่อยู่ทางด้านนอกของทั้งสองข้างจะเป็นเทพนพเคราะห์ (ภาพที่ 4.4.3)

4.4 แผ่นศิลาสลักแผ่นนี้อยู่ที่วัดปรางค์ หรือวัดกลาง อ. เมือง จ.นครราชสีมา ปัจจุบันถูกฝังเอาไว้ในกำแพง ลักษณะเป็นรูปเทวดา 9 องค์ อยู่ภายในซุ้มลายใบไม้ มีลายดอกไม้ต้นอยู่ระหว่างซุ้ม ลักษณะลวดลายค่อนข้างลบเลือน มีลักษณะเช่นเดียวกับแผ่นศิลาสลักลายจากปราสาทหินกำแพงใหญ่ และจากเทวสถานพระนารายณ์ ตำแหน่งของเทพทั้ง 9 องค์ก็ตรงกัน กำหนดอายุน่าจะอยู่ในสมัยบาปวนเช่นเดียวกัน ตำแหน่งของเทพทั้ง 9 มีดังนี้ คือ

องค์ที่ 1 คือพระอาทิตย์ทรงม้า 3 เศียร

องค์ที่ 2 คือพระจันทร์นั่งแท่น

องค์ที่ 3 คือพระอังคีทรงแรด

องค์ที่ 4 คือพระพรหมทรงหงษ์

องค์ที่ 5 คือพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

องค์ที่ 6 คือพระพายทรงม้า

องค์ที่ 7 คือพระยมทรงกระบือ

องค์ที่ 8 คือพระราหูครึ่งตัว

องค์ที่ 9 คือพระเกตุทรงสิงห์

จะเห็นได้ว่าพระอินทร์ จะปรากฏเป็นเทพองค์กลางในภาพสลักเสมอ (ภาพที่ 4.4.4)

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

กลุ่มที่ 5 ภาพสลักและประติมากรรมลอยตัว รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียวซึ่งอยู่เป็นเอกเทศ

5.1 ประติมากรรมรูปเทพผู้รักษาทิศตะวันออก จากปราสาทหินพนมรุ้ง อ. นางรอง จ.บุรีรัมย์ ประติมากรรมเทพผู้รักษาทิศนี้สลักแยกออกจากกัน โดยเทพแต่ละองค์จะสลักเป็นภาพนูนอยู่บนแท่งศิลาทรายสีแดงรูปสี่เหลี่ยม การสลักทำแต่เพียงด้านเดียวของแท่งสี่เหลี่ยมนี้เท่านั้นที่สลักเป็นรูปเทพ อีก 3 ด้านว่างเปล่า ไม่มีลายสลัก ส่วนด้านบนสลักเป็นรูปบัวนูนกำลังบาน

สำหรับประติมากรรมรูปเทพผู้รักษาทิศ แท่งนี้เป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ พระอินทร์ทรงอุณหิสหรือกระบังหน้า และทรงกุณฑลยอดรูปกรวยครอบมวยผม ทรงกรองศอพาหุรัด และทรงถือวัชระ อันเป็นอาวุธประจำพระองค์ ทรงกรองศอประดับด้วยอุบะสั้น ๆ แสดงถึงระยะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างศิลปของสมัยบาปวนตอนปลาย และนครวัด ราวกลางพุทธศตวรรษที่ 17 แม้เครื่องทรงของพระองค์จะอยู่เบื้องหลังคชาธาร แต่เราก็อาจสันนิษฐานได้ว่า คงอยู่ในปลายศิลปของสมัยบาปวนอีกเช่นกัน ช้างเอราวัณมีเศียรเดียว สลักเหมือนหน้าช้าง จริง ๆ แต่ใบหูและหางนั้นสลักอย่างคร่าว ๆ สวมสร้อยคอและพังลาง ด้านหลังช้างก็แสดงถึงระยะหัวเลี้ยวหัวต่อระหว่างศิลปของสมัยบาปวนตอนปลายและนครวัด. ช้างกำลังใช้งวงคีบสิ่งหนึ่งอยู่ ซึ่งอาจเป็นก้านบัว ประติมากรรมทั้งหมดมีขอบสี่เหลี่ยมนูนเรียบ ๆ ล้อมรอบ ค้นพบทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปรางค์องค์กลาง สำหรับบัวที่สลักอยู่เหนือแท่นศิลาทรายสีแดงแต่ละชั้นนั้นมีลักษณะเช่นเดียวกันคือ สลักเป็นรูปดอกบัวกำลังบานแลเห็นเต็มดอก มีเกสรเป็นรูปหลุ่มกลมอยู่ตรงกลางล้อมรอบด้วยกลีบขนาดใหญ่ 8 กลีบ ซึ่งมีกลีบขนาดเล็กแซมอีก 8 กลีบ รูปบัวทั้งหมดมีลายลูกประคำเป็นกรอบสี่เหลี่ยมล้อมรอบอีกชั้นหนึ่ง[1]

---

1. ศจ. มจ. สุภัทรดิส ดิสกุล "การกำหนดอายุปราสาทหินพนมรุ้ง" วารสารโบราณคดี ปีที่ 4 ฉบับที่ 4 หน้า 237-241

ภาพเทพเหล่านี้สลักแยกกันอยู่บนแท่นสี่เหลี่ยมองค์ละชิ้น อาจสันนิษฐานว่าแต่ละองค์แต่เดิมอาจตั้งอยู่ แยกจากกันบนเสาที่ตั้งอยู่กลางแจ้ง ตามทิศที่เทพเหล่านี้เป็นผู้รักษา แต่ละทิศและมีการวางเครื่องเซ่นพลีลงบนรูปดอกบัวบานซึ่งสลักอยู่ข้างบนแท่นสี่เหลี่ยมเหล่านี้แต่ละชิ้น (ภาพที่ 4.5.1)

5.2 บริเวณตอนหน้าของปราสาทหินพนมรุ้ง ปรากฏประติมากรรมรูปสัตว์ลอยตัวขนาดใหญ่อยู่หลายตัวมีทั้ง โค กระบือ แรด และ ช้าง ซึ่งประติมากรรมลอยตัวเหล่านี้ คงเป็นพาหนะของเทพผู้รักษาทิศ ที่เคยอยู่ ณ. ปราสาทพนมรุ้ง โดยองค์เทวรูปที่อยู่ตอนบนของพาหนะเหล่านี้คงจะหล่อด้วยสัมฤทธิ์ และสูญหายไปหมดแล้ว เพราะยังคงเหลือร่องรอยเดือยสัมฤทธิ์อยู่ รูปพาหนะศิลาเหล่านี้ค้นพบทั้งในและนอกของปรางค์องค์ใหญ่ เหตุนี้จึงไม่สามารถทราบได้ว่าเดิมตั้งอยู่ที่ใด

ลักษณะช้างเอราวัณทำเป็นช้างเศียรเดียว ทรงเครื่องคชาธารเต็มยศ แต่เดิมคงมีรูปพระอินทร์ห้อยเป็นสัมฤทธิ์ประทับอยู่เหนือหลังช้าง กำหนดอายุราวพุทธศตวรรษ ที่ 17[1] (ภาพที่ 4.5.2)

จากศิลปกรรมรูปพระอินทร์ที่พบในประเทศไทยซึ่งปรากฏอยู่ใน ทับหลัง กลีบขนุน ภาพศิลาสลัก หรือประติมากรรมลอยตัว ดังที่กล่าวไปแล้วนั้น ส่วนใหญ่ลักษณะรูปแบบของศิลปอยู่ในสมัยบาปวน แต่ก็มีบางชิ้นที่เก่าไปกว่านี้ เช่นทับหลังพระอินทร์ทรงช้าง 3 เศียร ซึ่งอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติปราจีนบุรี มีการกำหนดอายุอยู่ในศิลปแบบเกาะแกร์ ซึ่งเป็นประติมากรรมพระอินทร์ที่เก่าที่สุดที่พบในประเทศไทย และยังมีทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้าง 3 เศียร ซึ่งพบที่วัดปรางค์ จ.นครราชสีมา ซึ่งถูกกำหนดอายุในช่างเปรรูปคอนปลาย เชื่อมต่อกับบันทายศรี ซึ่งก็เช่นเดียวกับทับหลังสลักรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ด้านทิศตะวันออก ที่ปรางค์กู่ นอกจากนี้ยังมีศิลปแบบเกรียงจากทับหลัง

---

1. กรมศิลปากร "ศิลปและโบราณคดีในประเทศไทย" หน้า 241

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ศิลารูปพระอินทร์ทรงช้าง 3 เศียรจากปรางค์กู่สวนแตง จ.บุรีรัมย์

เนื่องจากมิได้เน้นที่จะศึกษาถึงเรื่องรูปแบบศิลป จึงจะไม่ขอนำมากล่าวถึง แต่จะขอกล่าวถึงในแง่ของคติและความนิยมในการสลักภาพพระอินทร์ทรงช้าง

<u>ความนิยมในการสลักรูปพระอินทร์ทรงช้างในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย</u>

สำหรับในส่วนของพระอินทร์ ลักษณะของพระอินทร์ที่ปรากฏบนทับหลัง หรือบนกลีบขนุน มีอยู่ด้วยกัน 2 แบบ คือ

1. พระอินทร์ทรงประทับในท่ารายรำ โดยมักจะพับงอขาข้างซ้าย ส่วนขาขวาตั้งชัน หรือเหยียดตรง แขนขวาชูขึ้นซึ่งอาจทรงถืออาวุธ ส่วนมือซ้ายจะอยู่ในท่ารายรำ ซึ่งลักษณะพระอินทร์ที่ทำท่ารายรำนี้จะปรากฏอยู่มากในกลุ่มที่ 1 ซึ่งเป็นกลุ่มที่ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ในขณะที่ไม่ปรากฏลักษณะพระอินทร์ในลักษณะนี้เลยบนกลีบขนุน รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ และปรากฏอยู่เพียงชั้นเดียวบนทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว คือ ทับหลังรูปที่ 2.1 จากปราสาทนางบัวตูม ซึ่งช้างเอราวัณทำเป็นช้างหันหน้าตรง แม้จะมีมีเศียรเดียว ซึ่งลักษณะช้างหันหน้าตรงนี้ มักปรากฏในลักษณะของช้าง 3 เศียร ซึ่งลักษณะช้างเศียรเดียวหันหน้าตรงนี้พบเพียงชั้นเดียวในบรรดาภาพสลักกลุ่มที่ 2 ซึ่งเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว และท่าประทับของพระอินทร์ก็เป็นท่ารายรำซึ่งแตกต่างออกมาจากกลุ่มที่ 2 ซึ่งพระอินทร์จะนั่งชันเข่า

ดังนั้นจึงจะขอกล่าวถึงรายละเอียดของท่าประทับแบบนี้เฉพาะในกลุ่มที่ 1 เนื่องจากไม่ปรากฏท่าแบบนี้ในกลุ่มอื่น โดยในกลุ่ม ที่ 1 พระอินทร์ประทับเหนือเศียรช้างในท่ารายรำอยู่ 16 ภาพ ในขณะที่ทรงนั่งชันเข่าอยู่ 7ภาพ อันได้แก่ ภาพที่ 4.1.1.2, 4.1.2.3, 4.1.2.6, 4.1.3.2, 4.1.3.4, 4.1.3.5, และ4.1.3.6 นอกนั้นพระอินทร์จะประทับในท่ารายรำ โดยจะทรงงอพับขาซ้าย และจะตั้งขาขวาขึ้น ในขณะเดียวกันแขนขวาก็จะยกชูขึ้น โดยอาจถืออาวุธไว้ในมือ ส่วนแขนซ้ายจะทำท่ารายรำ ซึ่งเป็นลักษณะส่วนใหญ่ในกลุ่มนี้ ยกเว้นทับหลังบางภาพ ซึ่งแม้จะอยู่ในท่ารายรำ แต่แทนที่ขาที่พับราบจะเป็นขาซ้าย แต่กลับเป็นขาขวา ส่วนขาที่ตั้งชันก็เป็นขาซ้ายแทนขาขวา ซึ่งลักษณะผิดแปลกออกไปเช่นนี้พบในทับหลัง 2 ชิ้น จากจำนวน 16 ชิ้น คือภาพที่ 4.1.1.6 และ

ภาพที่ 4.1.3.1 และทับหลังทั้ง 2 ชิ้นนี้ก็ยังแตกต่างกันไปอีก โดยภาพที่ 4.1.3.1 แขนของพระอินทร์ที่ยกชูขึ้นเป็นแขนขวา ส่วนแขนซ้ายอยู่ในท่ารายรำ ซึ่งเป็นลักษณะที่เหมือนกับท่ารายรำภาพอื่น ๆ ในขณะที่ภาพ 4.1.1.6 แขนที่ยกชูขึ้นเป็นแขนซ้าย ส่วนแขนขวาทำท่ารายรำ ซึ่งเป็นการสลับแขนและขา ให้มีลักษณะแตกต่างไปจากทับหลังชิ้นอื่นโดยสิ้นเชิง

อย่างไรก็ตามอาจจะพอสรุปได้ว่า การทำท่ารายรำของพระอินทร์ น่าจะมีส่วนสัมพันธ์ กับการที่ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร โดยอาจตั้งข้อสันนิษฐานได้ว่า

1. การที่ทรงทำท่ารายรำเหนือช้าง 3 เศียรนั้น เป็นการแสดงท่ารื่นเริง เพราะจากหน้าบันปราสาทบันทายศรี ปรากฏรูปพระอินทร์ ประทับท่ารายรำเหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร ในขณะที่ตอนล่างของหน้าบันทำเป็นรูปสายฝนกำลังไปรยปรายลงสู่พื้นดิน ซึ่งอยู่ในส่วนล่างของทับหลัง ดังนั้นท่าที่ทรงรายรำนี้อาจจะเป็นท่าที่ทรงปิติยินดีในการโปรยประทานฝนแก่มวลมนุษย์ เพราะจากในคัมภีร์สันสกฤต ได้กล่าวว่าพระอินทร์ทรงเป็นผู้ปลอยสายฝนลงสู่โลกมนุษย์ ซึ่งในการที่พระองค์จะปลดปล่อยสายฝนลงสู่โลกมนุษย์นั้น พระองค์จะต้องทรงประหารวฤตระอสูร ซึ่งเป็นอสูรผู้เก็บกักสายฝน และทำให้เกิดความแห้งแล้ง โดยทรงใช้วัชระประหาร ดังนั้นลักษณะท่ารายรำที่แสดงถึงความรื่นเริงนี้ อาจจะเป็นการแสดงความปิติยินดีของพระองค์ ที่สามารถมีชัยเหนือวฤตระอสูร และทรงปลดปล่อยสายฝนลงสู่โลกมนุษย์ ส่วนมือขวาที่ยกชูขึ้นนั้นน่าจะมีอาวุธอันได้แก่วัชระอยู่ในมือ ซึ่งเป็นอาวุธที่ทรงใช้ประหารวฤตระอสูร ส่วนช้าง 3 เศียรที่มักปรากฏร่วมกับพระอินทร์ในท่ารายรำนี้ ก็น่าจะเกี่ยวพันกับการโปรยปรายฝนลงสู่โลกมนุษย์ ในคัมภีร์มหาภารตะกล่าวว่าพระอินทร์ทรงช้างเมื่อเสด็จไปรอบโลก และพระองค์ก็ทรงโปรยปรายฝนขณะประทับบนหลังช้าง[1] และยังกล่าวว่า ไอราวณ ดูดน้ำจากใต้โลกเพื่อให้พระอินทร์ทำให้ฝนตก ที่จริงคำว่า อิราวัต(irāvat)เองก็แปลว่า"ผู้มีน้ำ"(irā + vat)[2]

---

1. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา "เรื่องเดิม" หน้า 101

2. "เรื่องเดียวกัน" หน้า 102

อยู่แล้ว จากลักษณะดังกล่าวนี้อาจทำให้เราสามารถหาความสัมพันธ์ระหว่างช้างเอราวัณ 3 เศียร กับการปลดปล่อยสายฝนลงสู่โลกมนุษย์ได้ จากการที่คัมภีร์เทวาภาสตะได้กล่าวว่า ช้างเอราวัณจะเป็นผู้ดูดน้ำจากใต้โลกเพื่อให้พระอินทร์ทำให้ฝนตก ดังนั้นในการดูดน้ำขึ้นมาเพื่อโปรยปรายลงสู่โลกมนุษย์ก็ต้องใช้งวงช้างในการดูดน้ำขึ้นมา ดังนั้นถ้าพระอินทร์ทรงช้างเศียรเดียวในการทำหน้าที่โปรยปรายฝน ก็คงจะไม่เพียงพอกับความต้องการของชาวโลก เพราะช้างเอราวัณเศียรเดียว ก็สามารถดูดน้ำได้เพียงงวงเดียว แต่ถ้าเป็นช้าง 3 เศียร ก็จะสามารถดูดน้ำเก็บไว้ได้ถึง 3 งวงซึ่งอาจเนื่องมาจากความเชื่อของชุมชนการเกษตร ที่ต้องการน้ำมาก ๆ ในการเพาะปลูก ดังนั้นจึงมักจะพบทับหลัง รูปพระอินทร์ทำท่ารายรำ แสดงความยินดีและทรงถือวัชระ อยู่เหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ในคติความเชื่อที่ทรงเป็นเทพผู้ประทานฝน

(2) การที่พระอินทร์ทรงท่ารายรำ เหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร อาจจะเป็นความต้องการของช่างที่ต้องการให้ภาพสลัก ในตอนกลางของภาพมีลักษณะที่เด่นขึ้น เพราะลักษณะของช้าง 3 เศียร กับช้างเศียรเดียว โดยลักษณะองค์ประกอบแล้ว ลักษณะของช้าง 3 เศียรจะมีลักษณะที่งดงาม ดูขลัง และดูมีอำนาจมากกว่าช้างเศียรเดียวซึ่งเป็นลักษณะธรรมดาที่เห็นได้ทั่วไป ดังนั้นเมื่อช่างต้องการสลักภาพช้าง3 เศียรแล้ว การที่จะเลือกท่าประทับของบุคคลบนหลังช้าง ก็ต้องมีลักษณะที่สัมพันธ์ และไปกันได้กับช้าง เมื่อพิจารณาดู ท่าประทับในท่ารายรำ กับท่าประทับนั่งธรรมดา หรือท่านั่งชันเข่าแล้ว จะเห็นได้ว่าท่านั่งชันเข่าจะทำให้ภาพมีลักษณะรวมเข้าสู่จุดเดียว และลักษณะการนั่งชันเข่า ก็เป็นท่าที่แสดงความสงบ ในขณะที่ท่ารายรำ จะเป็นท่าที่กระจายออกจากศูนย์กลางภาพ เพราะเทพจะทำท่ารายรำ โดยจะยกแขนและขาขึ้น ซึ่งให้ความรู้สึกที่เข้มแข็งและมีชีวิตชีวา

ดังนั้นการที่สลักภาพพระอินทร์ในท่ารายรำ เหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งการที่สลักพระอินทร์นั่งชันเข่า บนช้างเอราวัณเศียรเดียว เป็นการมองเห็นลักษณะอันกลมกลืนกันในภาพของช่างผู้สลัก เพราะถ้าเรามองภาพพระอินทร์ทำท่ารายรำ เหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ก็จะสามารถเห็นองค์ประกอบ 2 จุด ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน โดยใน

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

ขณะที่การร่ายรำของพระอินทร์ จะมีการยกแขนและขา ซึ่งเป็นการกระจายภาพออกจากจุดศูนย์กลาง และการที่ช่างเอราวัณมีเศียรด้านข้างอีกข้างละ 1 เศียร ก็มีลักษณะองค์ประกอบภาพที่กระจายออกจากจุดศูนย์กลาง ทำให้ภาพมีลักษณะที่กลมกลืนกัน และในลักษณะเดียวกันการที่ช่างสลักรูปพระอินทร์ในท่าประทับนั่งขัดสมาธิเพชรบน ช้างเอราวัณเศียรเดียวก็มีลักษณะองค์ประกอบที่คล้ายคลึงกัน เพราะทั้งพระอินทร์นั่งขัดสมาธิเพชร และช้างเอราวัณเศียรเดียวก็เป็นลักษณะภาพที่รวมสายตาเข้าสู่จุดเดียว

แต่อย่างไรก็ตาม มีทับหลังบางชิ้น ทำเป็นรูปเทวดานั่งขัดสมาธิเพชรเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งลักษณะเช่นนี้อาจเป็นความต้องการของช่าง ที่จะหลีกเลี่ยงความจำเจของภาพ พระอินทร์ในท่าร่ายรำทรงประทับเหนือช้าง 3 เศียร ก็อาจจะเป็นไปได้ ถ้าดูในแง่ขององค์ประกอบภาพแล้ว ลักษณะการกระจายออกจากจุดศูนย์กลางของช้างเอราวัณ 3 เศียร จะทำให้ภาพดูมีพลัง และน้ำหนัก มากขึ้น กว่าการรวมภาพเข้าสู่จุดศูนย์กลางในลักษณะของช้างเอราวัณเศียรเดียว ในขณะเดียวกันภาพพระอินทร์ประทับนั่งขัดสมาธิเพชร ซึ่งก็เป็นการรวมภาพเข้าสู่จุดศูนย์กลางจุดเดียว ทำให้ภาพมีลักษณะเบากว่า ดังนั้นภาพจึงมีลักษณะที่เป็นไปได้ เพราะเสมือนว่างของเบาลงบนของหนัก แต่องค์ประกอบภาพจะไม่สวยเท่าภาพพระอินทร์ ในท่าร่ายรำเหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร

ส่วนการทำรูปพระอินทร์ในท่าร่ายรำ เหนือเศียรช้างเอราวัณเศียรเดียวนั้น ซึ่งปรากฏอยู่เพียงชิ้นเดียวที่ปราสาทหนองบัวคูม ซึ่งเป็นลักษณะองค์ประกอบภาพที่ค่อนข้างจะยาก ซึ่งดูไม่เหมาะสมนัก ดังที่ได้กล่าวไปแล้วว่า ลักษณะการร่ายรำเป็นลักษณะองค์ประกอบที่กระจายออกจากส่วนกลางของภาพ ทำให้ภาพดูมีน้ำหนัก ในขณะเดียวกัน การสลักภาพช้างเอราวัณเศียรเดียว ก็เป็นการรวมจุดน้ำหนักเข้าสู่จุดเดียว ซึ่งเปรียบเสมือนการเอาของหนักไปวางทับของเบา ถ้าสังเกตดูภาพทับหลังชิ้นนี้แล้ว จะเห็นว่าช้างเอราวัณเศียรเดียวต้องรับน้ำหนักพระอินทร์ ในท่าร่ายรำ ซึ่งอยู่ภายในซุ้มขนาดใหญ่อีกที ซึ่งเป็นลักษณะที่เป็นไปไม่ได้ในงานช่าง ช่างผู้สลักจึงได้มีวิธีการแก้ไข โดยให้มีสิงห์ออกมาจากปากของหน้ากาล หางตอนล่างของภาพทั้งสองข้าง ซึ่งส่วนหัวของสิงห์นี้ จะทำหน้าที่เข้าไปช่วยรองรับน้ำหนักของพระอินทร์และซุ้มเรือนแก้ว ซึ่งเป็นการช่วยกระจายน้ำหนักซึ่งกดลงมาที่ช้างเศียรเดียวให้ออกไปสู่ด้านข้างของภาพ การทำภาพในลักษณะนี้ของช่าง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

อาจจะเป็นความต้องการในการหาสิ่งใหม่ ๆ โดยเป็นการทดลองของช่าง ซึ่งถ้าช่างจะทำภาพในลักษณะนี้ ก็มีความจำเป็นที่จะเพิ่มองค์ประกอบภาพเข้ามาช่วยรับน้ำหนัก เช่นเดียวกับสิงห์ในภาพนี้ ซึ่งก็คงไม่ได้รับความสำเร็จในการทดลองทำ จึงไม่ปรากฏภาพพระอินทร์ในท่ารายรำ เหนือเศียรช้างเศียรเดียวที่เห็นเฉพาะด้านหน้า ที่ใดอีกเลย

สำหรับกลีบขนุนซึ่งส่วนใหญ่นิยมทำเป็นรูปพระอินทร์ประทับนั่งขัดเข่าเหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร นั้นก็ไม่ใช่สิ่งผิดปกติจากองค์ประกอบที่กล่าวมาแล้ว เนื่องจาก ลักษณะรูปแบบเนื้อที่ของวัสดุแตกต่างกัน ในขณะที่ทับหลังเป็นแผ่นสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดใหญ่ มีเนื้อที่เพียงพอที่จะบรรจุอะไรลงไปในภาพก็ได้ ดังนั้นการสลักลวดลายลงบนทับหลังจึงมีแนวทางให้เลือกได้มากกว่า ในขณะที่กลีบขนุน มีลักษณะเป็นแท่งเหมือนใบไม้รูปสามเหลี่ยม โดยมีฐานกว้างแล้วค่อย ๆสอบขึ้นเป็นยอดแหลม ดังนั้นในการสลักภาพลงบนกลีบขนุน ต้องดูองค์ประกอบให้ได้พอเหมาะกับลักษณะของกลีบขนุน โดยต้องใช้พื้นที่ที่มีอยู่อย่างจำกัดนี้ให้ได้ประโยชน์มากที่สุด และจากลักษณะกลีบขนุนที่มีฐานกว้างและตอนบนแคบนี่เอง ทำให้ช่างนิยมบรรจุรูปพระอินทร์ประทับนั่งขัดเข่าเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียรเข้าไปภายในภาพ โดยมีซุ้มเรือนแก้วประกอบ ลักษณะของช้างสามเศียรจะแน่นเต็มพื้นที่ตอนล่างของกลีบขนุน ในขณะที่ภาพพระอินทร์ประทับนั่งขัดเข่า จะสามารถจำกัดอยู่ภายในกรอบสามเหลี่ยมด้านบนของกลีบขนุน ซึ่งถ้าใช้ช้างเศียรเดียวเข้าไปบรรจุตอนล่างของภาพแทนช้างเอราวัณ 3 เศียร จะทำให้ภาพตอนล่างดูไม่เต็ม ในขณะเดียวกันถ้าใช้รูปพระอินทร์ในท่ารายรำบรรจุแทนรูปพระอินทร์ประทับนั่งขัดเข่า จะทำให้ส่วนแขนและขาของพระอินทร์ยื่นยาวออกมา ซึ่งจะให้ความรู้สึกเกะกะ หรืออีกประการหนึ่ง การที่พระอินทร์ประทับนั่งขัดเข่า อาจจะเป็นลักษณะ การนั่งเข้า นั่งประจำ หรือเป็นลักษณะของการดูแล เพราะพระอินทร์ อยู่ในฐานะของเทพผู้รักษาทิศตะวันออก ที่จะต้องคอยพิทักษ์ทิศนี้ ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าท่าประทับนั่งขัดเข่าบนกลีบขนุนของพระอินทร์ เป็นลักษณะในการแสดงท่าพิทักษ์รักษา โดยอาจถืออาวุธไว้ในมือด้วย เพราะจะไม่พบพระอินทร์ ในลักษณะอื่นบนกลีบขนุนเลย และก็เช่นเดียวกัน อาจจะนำไปเปรียบเทียบกับ ทับหลังรูปพระอินทร์ประทับนั่งขัดเข่าเหนือช้างเอราวัณ ซึ่งอาจแสดงให้เห็นว่าเป็นการแสดงให้เห็นถึง

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

ลักษณะของพระอินทร์ในการเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออก หรือในลักษณะของจอมเทพที่ประทับอยู่ในวิมานบนสวรรค์ มากกว่า ลักษณะของการเป็นเทพผู้ประทานฝน เหมือนรูปสลักพระอินทร์ในท่ารายรำ

ดังนั้นอาจจะกล่าวได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างท่าประทับของพระอินทร์ กับลักษณะของช้างเอราวัณเศียรเดียว หรือเอราวัณ 3 เศียร นั้น อาจขึ้นอยู่กับ ความเชื่อ ความต้องการของช่าง องค์ประกอบที่เหมาะสม หรือข้อจำกัดของวัตถุ ซึ่งอาจจะเป็นประการใดประการหนึ่ง หรือหลายประการร่วมกัน

2. ท่าประทับนั่งชันเข่าของพระอินทร์ เป็นท่านั่งโดยขาซ้ายงอพับราบกับพื้น ส่วนขาขวาตั้งชัน และถ้าพระอินทร์ไม่ถืออาวุธ หรือสิ่งของใดๆ ก็จะทรงวางมือขวาไว้บนต้นขาด้านขวา และวางมือซ้ายไว้บนเข่าซ้ายที่ตั้งชันขึ้น แต่ถ้าทรงถือสิ่งของหรืออาวุธ ก็จะทรงถือในมือขวา แลยกชูขึ้นในระดับต่าง ๆ ลักษณะท่านั่งแบบนี้พบเพียง 7 ชิ้น จากประติมากรรมในกลุ่มที่ 1 แต่ในประติมากรรมกลุ่มที่ 2,3 และ 4 พระอินทร์จะประทับนั่งในท่าชันเข่าโดยตลอด ซึ่งการนั่งชันเข่าของประติมากรรมรูปพระอินทร์นี้ แม้จะเป็นการนั่งในแบบเดียวกัน แต่ก็มีลักษณะที่แตกต่างกัน โดยอาจแบ่งออกได้เป็น 3 แบบ คือ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

<u>แบบที่ 1</u> เป็นลักษณะการนั่งชันเข่าอย่างแท้จริง โดยขาข้างขวาที่ตั้งชันขึ้นนั้นทับตรง ๆมาทางบั้องหน้า เห็นส่วนหน้าแข้งได้ชัดเจน ลักษณะเช่นนี้ พบในประติมากรรมรูปที่ 4.1.1.2 , 4.1.2.3 , 4.1.2.6 , 4.2.2.2 , 4.3.1.2 , และ4.3.1.3 โดยเฉพาะในรูปที่ 4.2.2.2 ซึ่งเป็นลักษณะการนั่งชันเข่าที่ชัดเจนมาก

<u>แบบที่ 2</u> เป็นลักษณะการนั่งชันเข่า แต่เข่าข้างที่ตั้งชันนั้นแบะออกทางด้านข้างทั้ง 2 ข้าง มองเห็นขาที่แยกออกได้ชัดเจน ลักษณะการนั่งในแบบนี้ พบเป็นส่วนใหญ่ในกลุ่มของการนั่งชันเข่า โดยพบถึง 15 รูป ในท่านั่งชันเข่าทั้งหมด 26 รูป

<u>แบบที่ 3</u> เป็นลักษณะการนั่งชันเข่าในแบบที่ 1 แต่เห็นเฉพาะทางด้านข้างของท่านั่งทางเบื้องขวาของรูปบุคคล ลักษณะท่านั่งชันเข่าแบบนี้ปรากฏอยู่เฉพาะในกลุ่มที่ 2.3

ท่านั่งชันเข่าแบบนี้เป็นท่านั่งโดยทั่วไปของเทพ และกษัตริย์ ซึ่งนิยมกันมาก ในแถบเอเชียอาคเนย์นี้ ลักษณะท่านั่งในแบบที่ 2 ซึ่งพระอินทร์นั่งชันเข่าแล้วแยกขาออก ซึ่งพบเป็นจำนวนมากนั้น อาจจะเป็นเพราะเป็นการง่ายในการแกะสลักมากกว่าที่จะนั่งชันเข่าโดยหันหน้าแข้งออกมาตรง ๆ สังเกตได้จาก ภาพที่ 4.2.2.2 ซึ่งพระอินทร์นั่งชันเข่าในแบบแผนของการชันเข่าที่แท้จริง จะเห็นได้ว่า ช่างต้องแกะสลักภาพเข้าไปลึก เพื่อให้เข่านั้นตั้งชันออกมา ดังนั้นจึงเป็นการยากและเสียเวลา ดังนั้นภาพที่นั่งชันเข่าโดยทั่วไป ช่างจะพยายามแยกขาของรูปประติมากรรมออกให้อยู่ใกล้กับพื้นหลังมากที่สุด เพื่อในตอนแกะสลักจะได้ไม่ต้องเจาะศิลาเข้าไปลึก ดังนั้นยิ่งทับหลังรูปพระอินทร์ชันเข่าภาพใด พระอินทร์ทรงชันเข่า โดยหันหน้าแข้งได้ตรงมากเท่าใด ก็แสดงให้เห็นถึงฝีมือ . และความตั้งใจของช่างในการทำงานมากเท่านั้น ซึ่งก็แสดงให้เห็นถึงความสำคัญของทับหลังแต่ละชิ้น ซึ่งสะท้อนออกมาจากความตั้งใจของช่าง

ส่วนท่านั่งในแบบที่ 3 นั้นพบเฉพาะรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียวที่เห็นด้านข้างทั้งตัว โดยช่างหันหน้าไปทางขวา ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มที่ 2.3 ซึ่งในกลุ่มนี้มีด้วยกัน 5 ภาพ และ 4 ใน 5 ภาพ พระอินทร์จะประทับนั่งชันเข่าขวาขึ้น และหันส่วนล่างขององค์ไปทางเบื้องขวาของทับหลัง ทำให้มองเห็นท่านั่งเฉพาะเบื้องข้าง ส่วนลำตัวของพระอินทร์ยังคงหันหน้าตรง อีกภาพหนึ่งในกลุ่มนี้ที่เหลือ นั่งอยู่บนกูบของช้าง จึงมองไม่เห็นท่านั่ง

และจากการเปรียบเทียบกับลักษณะทับหลังในกลุ่มที่ 2.2 ซึ่งมีลักษณะเดียวกัน แต่เศียรของช้างหันไปทางด้านซ้าย ซึ่งมีอยู่จำนวน 2 ชิ้น ซึ่งทั้งสองชิ้นนี้ ก็มีลักษณะการนั่งชันเข่าในแบบทั่วไป โดยภาพที่ 4.2.2.1 พระอินทร์ประทับนั่งชันเข่าในแบบที่ 2 ส่วนภาพที่4.2.2.2 พระอินทร์ประทับนั่งในแบบที่ 1 มิได้มีการนั่งเอียง มองเห็นขาเฉพาะด้านข้าง เช่นทับหลังในกลุ่มที่ 2.3 ซึ่งทับหลังในกลุ่มนี้ มีด้วยกัน 5 ภาพ ซึ่งเราตัดภาพที่ 4.2.3.4 ซึ่งไม่สามารถมองเห็นท่านั่งได้ออก ลักษณะท่านั่งแบบชันเข่าเห็นด้านข้างนี้จะกลายเป็นท่าเฉพาะของกลุ่มนี้ไปเลยทีเดียว ซึ่งก็ไม่สามารถหาข้อสรุปของการนั่งชันเข่าเห็นเฉพาะด้านข้างของพระอินทร์ในกลุ่มนี้ได้ ซึ่งถ้ามีความเชื่อในลักษณะของการนั่ง

ตามเศียรช้างแล้ว พระอินทร์ในกลุ่มที่ 2.2 ก็น่าจะนั่งชันเข่าและหันไปทางด้านซ้ายเช่นกัน แต่ก็ไม่ปรากฏในลักษณะเช่นนั้น

3. ท่านั่งภายในกูบบนหลังช้างเอราวัณเศียรเดียว ลักษณะแบบนี้ทำให้ไม่สามารถบอกได้ว่าพระอินทร์ทรงประทับนั่งในท่าใด เพราะส่วนของกูบจะสูงขึ้นมาบังบริเวณตักของพระอินทร์ ลักษณะเช่นนี้ พบในประติมากรรม 2 ชิ้น คือ ภาพที่ 4.2.3.4 และ ภาพที่ 4.5.1

สำหรับรูปพระอินทร์ประทับนั่งชันเข่าบนหลังช้างเอราวัณเศียรเดียว โดยนิยมทำเป็นรูปช้างทั้งตัวเห็นเฉพาะด้านข้าง โดยช้างอาจหันไปทางขวา หรือซ้ายก็ได้ ช้างที่ปรากฏ ส่วนใหญ่กำลังอยู่ในลักษณะที่กำลังก้าวเดิน เหตุที่นิยมทำช้างทั้งตัว โดยให้เห็นทางด้านข้างนั้น อาจเป็นเพราะต้องการเน้นปริมาณของภาพอันเป็นส่วนสำคัญของภาพ เพราะถ้าช้างเอราวัณมีเศียรเดียว และยิ่งเห็นเฉพาะด้านหน้า จะทำให้มีลักษณะไม่เด่น ดังนั้นจึงนิยมทำเป็นช้างเต็มตัว เห็นทางด้านข้างด้านใดด้านหนึ่ง โดยมีพระอินทร์ประทับบนหลัง ลักษณะเช่นนี้ พบในประติมากรรมรูปพระอินทร์ในกลุ่มที่ 2.2 และ 2.3 และยังพบเป็นกลีบขนุน ในกลุ่มที่ 3.1 และปรากฏเป็นประติมากรรมเทพรักษาทิศที่พนมรุ้ง ในภาพที่ 4.5.1 อีกด้วย

สำหรับอาวุธที่ปรากฏ จากประติมากรรมรูปพระอินทร์แบบเขมร ในประเทศไทย มี 3 ชนิด คือ วัชระ กระบอง และดอกบัว นอกนั้นมองเห็นได้ไม่ชัด จึงไม่สามารถตัดสินได้ว่าทรงถืออาวุธอะไรไว้

<u>ประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงถือวัชระ</u> ปรากฏชัดเจนว่าเป็นวัชระมีอยู่เพียงรูปเดียว คือ ประติมากรรมเทพผู้รักษาทิศที่ปราสาทหินพนมรุ้ง รูปที่ 4.5.1 ซึ่งลักษณะวัชระทำเป็นวัชระ 2 หัว ส่วนประติมากรรมรูปอื่นนั้นเห็นได้ไม่ชัดเจนนัก เห็นแต่เพียงว่าทรงชูมือขึ้น และทรงกำสิ่งของอยู่ในมือ โดยหลังบางชิ้นเห็นว่าสิ่งที่ทรงกำอยู่นั้นมีลักษณะเป็นแท่ง ซึ่งก็น่าจะเป็นวัชระ เนื่องจากเป็นอาวุธคู่กายของพระอินทร์ที่ทรงใช้ในการปราบอสูรแห่งความแห้งแล้ง สำหรับประติมากรรมรูปพระอินทร์ที่ทรงถือ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

วัตถุซึ่งอาจจะเป็นวัชระ ได้แก่ประติมากรรมในกลุ่มที่ 1 และ2 ซึ่งอยู่ในท่ารายรำทั้งหมด ซึ่งจากที่กล่าวมาแล้วว่า เป็นท่าที่แสดงความยินดี ในการประทานฝนลงสู่โลกมนุษย์ หลังจากที่ทรงปราบอสูรแห่งความแห้งแล้ง ด้วยวัชระ ดังนั้นวัตถุที่ปรากฏในประติมากรรมในรูปแบบนี้ ที่พระอินทร์ทรงถือ ก็น่าจะเป็น วัชระ นอกจากนี้ยังพบว่าพระอินทร์ทรงถือวัตถุในลักษณะนี้ในประติมากรรม กลุ่มที่ 3 อันได้แก่ภาพที่ 4.3.1.1 อีกด้วย

ประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงถือกระบอง ปรากฏชัดเจนว่าเป็นกระบอง โดยจะทรงถือกระบองในมือขวา พระอินทร์จะประทับนั่งชันเข่า รูปพระอินทร์ที่ทรงถือกระบอง ปรากฏบนทับหลัง จากปราสาทหินพิมาย อ.พิมาย จ.นครศรีธรรมราช ซึ่งตอนกลางของภาพ ทำเป็นรูปพระอินทร์ประทับนั่งชันเข่า มือขวาอยู่ในลักษณะงอมือข้อศอก ถือกระบองมีเทวดานั่งประนมมือประกอบอยู่ทั้งสองข้าง ทั้งหมดนั่งบนแท่นอยู่เหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร พระอินทร์ทรงถือกระบองอยู่ในระดับเสมอก (ภาพที่ 4.1.3.4) ส่วนอีกภาพเป็นภาพพระอินทร์นั่งชันเข่า มือขวางอโดยวางข้อศอกบนเข่าที่ตั้งอยู่ ทรงถือกระบอง โดยกระบองอยู่ในระดับพระเศียร พระอินทร์ประทับบนแท่นเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร (ภาพที่4.1.3.5)ส่วนอีกภาพทำเป็นรูปพระอินทร์ประทับนั่งชันเข่า มือขวางอพับถือกระบองขนาดสั้น ซึ่งอาจจะเป็นวัชระก็ได้ กระบองอยู่ในระดับไหล่ พระอินทร์ประทับในซุ้มเหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร (ภาพที่ 4.1.3.6) อีกภาพปรากฏรูปพระอินทร์ประทับนั่งชันเข่า มือขวางอพับถือกระบอง โดยกระบองอยู่ในระดับพระเศียร ลักษณะของพระอินทร์ถือกระบองจากภาพนี้อาจเปรียบเทียบกับลักษณะของพระอินทร์ทรงถือกระบองจากภาพ 4.1.3.5 ซึ่งมีลักษณะคล้ายคลึงกันมาก (ภาพที่ 4.2.2.1)โดยพระอินทร์ทรงประทับในซุ้มเรือนแก้วเหนือหลังช้างเอราวัณเศียรเดียว ซึ่งมองเห็นเต็มตัวทางด้านข้าง ช้างหันเศียรไปทางด้านซ้าย ทับหลังชิ้นสุดท้ายที่ปรากฏว่าพระอินทร์ทรงถือกระบอง โดยกระบองอยู่ในระดับอกของพระอินทร์ ซึ่งทรงประทับอยู่เหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร บนกลีบขนุนปรางค์จากพิพิธภัณฑ์วังจันทรเกษม จ.อยุธยา(ภาพที่ 4.3.2.4)

การที่พระอินทร์ทรงถือกระบองอาจหมายถึงการเป็นเทพรักษาทิศที่ครอบคลุม

ป้องรักษาทิศตะวันออกของโบราณสถาน ซึ่งกระบองก็จัดเป็นอาวุธประจำองค์ของพระอินทร์อีกประเภทหนึ่งในหลายๆ ประเภท

ประติมากรรมพระอินทร์ทรงถือดอกบัว สามารถมองเห็นดอกบัวในลักษณะที่ค่อนข้างชัดเจน ประติมากรรมชิ้นแรกปรากฏรูปพระอินทร์ประทับนั่งชันเข่า เข่าที่ชันมีลักษณะราบลงกับพื้นจนแทบไม่รู้ว่าทรงชันเข่าข้างไหน พระอินทร์ทรงถือดอกบัวในพระหัตถ์ขวาโดยที่บัวทำเป็นรูปบัวตูม หรือรูปบัวขาบ พระอินทร์ทรงงอแขน และถือดอกบัวอยู่ในระดับอก ก้านบัวหอกขึ้นไปถึงระดับเหนือพระกรของพระอินทร์ พระอินทร์ทรงประทับเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ภายในซุ้มเรือนแก้ว ซึ่งปรากฏอยู่บนกลีบขนุนปรางค์ที่ปราสาทเมืองต่ำ (ภาพที่ 4.3.2.1) อีกภาพเป็นภาพสลักเทพรักษาทิศโดยมีพระอินทร์ประทับนั่งเหนือเศียรช้างเอราวัณเศียรเดียว โดยทรงเป็นเทพรักษาทิศตะวันออก เทพทุกองค์ทรงถือดอกบัวในมือ รวมทั้งพระอินทร์ด้วย โดยทรงถือดอกบัวในระดับเอว ก้านดอกบัวหอกขึ้นสู่ระดับพระพักตร์ของพระอินทร์ (ภาพที่ 4.4.2)

ดอกบัวคือวัตถุอีกประเภทหนึ่งที่พระอินทร์ทรงนิยมถือนอกจากวัชระ ด้วยเหตุที่ว่า ดอกบัวหมายถึงน้ำ และพระอินทร์นั้นก็เป็นเทพเจ้าแห่งฟ้า และฝน ซึ่งก็คือผู้ให้น้ำ นั่นเอง

ทับหลังพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ มักมีองค์ประกอบอื่น ๆ ร่วมอยู่ด้วย อันได้แก่ หน้ากาล สิงห์ รูปบุคคลเทพ ฤษี พันธุ์พฤกษา และภาพสัตว์ต่าง ๆ ซึ่งส่วนประกอบเหล่านี้ปรากฏในส่วนต่าง ๆของทับหลัง ตามความเหมาะสม เช่นเดียวกับทับหลังรูปอื่น ๆ โดยทั่วไป ซึ่งรายละเอียดของลวดลายเหล่านี้ ได้อธิบายไว้แล้วในคำบรรยายประกอบภาพ สำหรับหน้ากาลซึ่งมักเป็นส่วนประกอบหลักของภาพอยู่ด้วย คือ พระอินทร์มักจะทรงช้างเอราวัณเหนือหน้ากาล การที่มีหน้ากาลเข้ามาเป็นส่วนประกอบในภาพ อาจจะทำเพื่อให้เกิดความสวยงาม และทำให้มีปริมาตรที่เต็มที่ในแนวตั้งจากตอนบนของภาพจรดตอนล่างหรืออาจจะเพราะถือว่า หน้ากาลเป็นผู้ปกปักษ์รักษาโบราณสถาน จึงมักนำมาสลักร่วมกับภาพทับหลัง ซึ่งไม่พบเพียงเฉพาะพระอินทร์เท่านั้น ในเทพองค์ อื่นก็มีการ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ประทับเหนือหน้ากาล เช่นเดียวกัน ซึ่งถือได้ว่า หน้ากาล เป็นองค์ประกอบที่เป็นสากลของทับหลัง แต่ในบางครั้งหน้ากาลก็ไม่ปรากฏในส่วนประกอบของทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ โดยช้างจะทรงเหนือแท่นรูปดอกไม้ หรือใบไม้ม้วนแทน หรืออาจจะยืนอยู่บนขอบด้านล่างของทับหลังเลย เช่นในกลุ่มที่ 1.1.2 และ 1.1.3 อย่างไรก็ดี สำหรับภาพที่พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว ในกลุ่มที่ 2.1.1 ,2.1.2 , 2.1.3 พระอินทร์มักจะทรงช้างประทับอยู่เหนือหน้ากาลเสมอ ลักษณะของหน้ากาล ก็มีลักษณะที่แตกต่างกันไป แต่ลักษณะส่วนใหญ่ จะมีลักษณะตากลม จมูกใหญ่ ปากกว้าง ในปากมีฟันแหลมรูปสามเหลี่ยม หรือรูปสามเหลี่ยม ส่วนใหญ่จะไม่มีริมฝีปากล่าง และจะแลบลิ้นรูปสามเหลี่ยม และมักจะคายท่อนพวงมาลัยออกมาจากปาก และใช้มือยึดท่อนพวงมาลัยนั้นไว้ หน้ากาลมักจะสวมกระบังหน้า สำหรับรายละเอียดของหน้ากาลนั้นทับหลังบางชิ้นก็มีการแกะสลักไว้อย่างงดงาม แต่บางชิ้นก็ทำขึ้นอย่างคร่าว ๆ เช่น รูปที่ 4.1.1.8 และในบางครั้งหน้ากาลก็เปลี่ยนแปลงไปมากจนแทบจะมองไม่ออกว่าเป็นหน้ากาล จากภาพที่ 4.1.1.9

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สำหรับรูปบุคคลที่ปรากฏรวมกับพระอินทร์ มีอยู่มากมาย เช่น รูป เทพ ฤษี รูปบุคคลต่าง ๆ แต่สำหรับภาพบุคคลที่ปรากฏอยู่โดยไม่ใช่ในลักษณะของลวดลายที่เข้ามาประกอบในภาพนั้น มีอยู่ด้วยกัน 3 ภาพ คือ

ภาพที่ 4.3.1.4 ปรากฏรูปพระอินทร์นั่งชันเข่าในแบบลักษณะที่ 2 มือขวาถือกระบองอยู่ระดับอก ด้านข้างมีเทวีประกอบอยู่ทั้งสองข้าง ทั้งสามองค์ประทับอยู่เหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร ลักษณะองค์ประกอบภาพเช่นนี้ อาจเปรียบเทียบได้กับภาพเสมาสมัยทวารวดี ซึ่งแสดงรูปพระอินทร์ทรงถือวัตถุ ซึ่งอาจจะเป็นดอกบัว ขนาบข้างด้วยเทวี 2 องค์ โดยทั้งสามองค์ประทับนั่งเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งใบเสมานี้พบที่ จ.กาฬสินธุ์ ปัจจุบันอยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่งประเทศอังกฤษ กรุงลอนดอน (ภาพที่ 3.2) ลักษณะพระอินทร์ที่มีชายาประกอบอยู่ทั้งสองข้างนี้ คงเป็นการสร้างจากคติเบื้องในศาสนาพุทธ หรือจากคัมภีร์บาลี เพราะในคัมภีร์สันสกฤต ชายาของพระอินทร์มีเพียง

องค์เดียว คือ อินทราณี แต่ในคัมภีร์บาลี ทรงมีชายาถึง 4 องค์ คือ นางสุธรรมา นางสุจิตรา นางสุนันทา และนางสุชาดา ซึ่งชายาที่ปรากฏอยู่ทั้งสองข้างของพระอินทร์นี้ ก็คงจะเป็นชายา 2 ใน 4 องค์ ซึ่งก็ไม่สามารถกำหนดได้ว่าเป็นชายาองค์ใด

ในภาพที่ 4.1.3.5 ปรากฏรูปพระอินทร์ประทับนั่งชันเข่าในแบบที่ 2 มือซ้างอ และทรงถือกระบองในระดับเศียร ด้านขวาของพระอินทร์ ปรากฏรูปบุคคลซึ่งมีเศียรเป็นช้าง นั่งหันหน้าเข้าหาพระองค์ เน้นเฉพาะด้านข้าง โดยเอามือจับเข่าข้างที่ตั้งชันของพระอินทร์ไว้ ส่วนอีกข้าง คือข้างซ้ายของพระอินทร์ มีรูปบุคคลนั่งชันเข่าโดยเห็นท่านั่งเฉพาะด้านข้าง ส่วนลำตัวหันตรง โดยมือขวาจับไหล่ซ้ายไว้ ส่วนมือซ้ายก็เอามารองรับข้อศอกขวา สำหรับบุคคลที่มีเศียรเป็นช้างนั้น คงจะตีความเป็นใครอื่นไม่ได้ นอกจาก พระคเณศวร์ ซึ่งก็เคยปรากฏ รูปประติมากรรมพระอินทร์ประทับคู่ กับพระคเณศวร์ ในสมัยหลังพระเวทย์ ซึ่งพระอินทร์มีอำนาจ และฐานะตกต่ำลง ในศิลปกรรมอินเดีย ซึ่งพระอินทร์กับ พระคเณศจะปรากฏในลักษณะที่เท่าเทียมกัน แต่จากทับหลังชิ้นนี้จะเห็นว่า พระคเณศวร์ ปรากฏเป็นส่วนประกอบของพระอินทร์ ซึ่งการปรากฏพระคเณศวร์เป็นส่วนประกอบของพระอินทร์อาจจะเนื่องมาจาก พระคเณศวร์มีเศียรเป็นช้าง และพระอินทร์ก็เป็นเทพที่ทรงช้างเป็นพาหนะ ดังนั้นการปรากฏกายของพระคเณศวร์ในที่นี้ อาจจะปรากฏในฐานะที่ทรงเป็นเทพเจ้าแห่งช้าง ซึ่งรวมทั้งช้างเอราวัณ อันเป็นสัญลักษณ์หนึ่งของพระอินทร์ ส่วนด้านซ้ายของพระอินทร์ปรากฏรูปบุคคล ซึ่งน่าจะเป็นสตรี อันได้แก่ชายาของพระอินทร์ โดยอาจจะเป็นอินทราณี ตามคัมภีร์สันสกฤต หรืออาจจะเป็นนางสุชาดา ชายาของพระอินทร์ในคัมภีร์บาลี เหตุที่ว่าเป็นนางสุชาดานั้น เพราะในบรรดาชายาทั้ง 4 ของพระอินทร์ นางสุชาดามักปรากฏคู่กับพระอินทร์เสมอ ดูรายละเอียดของเรื่องนี้ได้ในบทที่ 1 (หน้า 25) สำหรับในทับหลังชิ้นนี้ ชายาองค์นี้น่าจะเป็นนางสุชาดา มากกว่า ที่จะเป็นอินทราณี เพราะทับหลังชิ้นนี้ควรสร้างเนื่องจากศาสนาพุทธ โดยจะเห็นได้ว่า พระคเณศวร์กลายมาเป็นส่วนประกอบของพระอินทร์ ซึ่งในศาสนาพราหมณ์แล้ว พระคเณศวร์เป็นโอรสของพระศิวะ ซึ่งเป็นเจ้าลัทธิไศวะนิกาย ดังนั้นพระคเณศวร์ ในฐานะโอรส ก็มีความยิ่งใหญ่ เช่นกัน อย่างน้อยถึงจะไม่ยิ่งใหญ่เท่าเทพบิดา

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

แต่ก็เป็นใหญ่กว่าเทพชั้นรององค์อื่น ๆ ดังนั้นในคติพราหมณ์ พระเกสวร์ไม่น่าจะมาปรากฏเป็นส่วนประกอบของเทพชั้นรองอย่างพระอินทร์ ดังนั้นทับหลังชิ้นนี้จึงน่าจะสร้างขึ้นเนื่องในคติพุทธมากกว่า

ภาพที่ 4.2.3.4 ปรากฏทับหลังบุคคล 2 คน นั่งอยู่บนหลัง และคอของช้างเศียรเดียว ที่เห็นเต็มตัวทางด้านข้าง โดยช้างหันหน้าไปทางขวา บุคคลด้านหน้าซึ่งมีขนาดเล็ก นั่งอยู่บนส่วนคอช้าง ซึ่งก็คงจะเป็นควาญช้าง ส่วนบุคคลที่นั่งอยู่เบื้องหลังบนกูบหลังช้าง ลักษณะการนั่งแบบนี้สามารถเปรียบเทียบได้กับท่านั่งของพระอินทร์บนกูบช้าง คือวัชระ ในลักษณะเดียวกับในภาพที่ 4.5.1 ส่วนในภาพนี้ ผู้ที่อยู่บนหลังช้างเอามือจะบกูบช้างไว้ทั้ง 2 ข้าง ดูจากลักษณะท่านั่งของบุคคล และการที่มีควาญช้างนั้นเหมือนกับการเสด็จประพาสของกษัตริย์โดยใช้ช้างเป็นพาหนะ มากกว่าจะเป็นพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ เพราะตามหลักฐานในคัมภีร์ ทั้งบาลีและ สันสกฤต ไม่ปรากฏว่ามีข้อความที่กล่าวถึงควาญช้างของพระอินทร์เลย พระอินทร์จะประทับบนหลังช้างเพียงลำพัง หรือพร้อมชายา และบริวาร แต่จะไม่ปรากฏว่ามีควาญช้าง เพราะช้างเอราวัณ เป็นช้างวิเศษ ไม่ต้องมีผู้ควบคุม ในคัมภีร์สันสกฤต กล่าวถึง มาตลี ซึ่งเป็นสารถีในการขับรถทรงให้พระอินทร์ แต่ไม่ปรากฏว่า มาตลีกลายมาเป็นควาญช้างด้วย ส่วนในศาสนาพุทธในคัมภีร์นาลีก็กล่าวว่า ช้างเอราวัณ เป็นเทพบุตร เมื่อพระอินทร์จะเรียกใช้ ก็จะแปลงตนเป็นช้าง ให้พระอินทร์ประทับในการเดินทาง ไม่ปรากฏว่ามีควาญช้าง และบุคคลบนหลังช้างก็ไม่ได้ทรงถืออาวุธหรือสิ่งของที่เป็นสัญลักษณ์ของพระอินทร์ เช่นภาพ 4.5.1 แต่อย่างไรก็ตาม การปรากฏรูปบุคคลทรงช้าง ในขั้นแรกทำให้สันนิษฐานไว้ก่อนว่าเป็นพระอินทร์ โดยอาจจะเป็นความต้องการของช่างที่จะเพิ่มรายละเอียดต่าง ๆเข้าไปในภาพก็อาจเป็นได้

ส่วนรูปบุคคลอื่น ๆ ที่ประกอบอยู่ในภาพนั้น มักจะได้แก่ เทพรำ ฤษี หรือภาพบุคคลอื่น ๆ ซึ่งปรากฏในลักษณะของการเป็นลวดลายมากกว่าที่จะมีความหมายอันใดเป็นพิเศษ

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

องค์ประกอบอีกส่วนหนึ่งของภาพที่มีส่วนสำคัญคือ ซุ้มเรือนแก้ว ซึ่งมักปรากฏ ซุ้มเรือนแก้ว เหนือพระอินทร์ และช้างเอราวัณจากทับหลังที่ปรากฏรูปพระอินทร์ทรงช้าง 29 รูป มีถึง 23 รูป ที่พระอินทร์ทรงอยู่ในซุ้มเรือนแก้ว ส่วนหน้าบัน 2 ชั้น และกลีบขนุนอีก 11 ชั้นนั้น ซึ่งโดยลักษณะก็ทำเป็นซุ้มอยู่แล้ว จากลักษณะของการเป็นรูปสามเหลี่ยมของหน้าบัน และกลีบขนุน ส่วนในภาพสลักเทพรักษาทิศ และเทพนพเคราะห์ ทั้ง 4 ชั้น ก็ปรากฏรูปพระอินทร์อยู่ในซุ้มเรือนแก้ว เช่นกัน ในศาสนาพราหมณ์ มีความเชื่อว่า พระอินทร์เป็นผู้ทำให้เกิดฝ่าฝ่า และนำฝนมาสู่โลกมนุษย์ และทรงเป็นเทพแห่งสวรรค์ ผู้ทำให้เกิดสายรุ้งจากคันธนูของพระองค์ จึงได้มีการทำซุ้มเรือนแก้ว หรือสลักวงโค้งแทนสัญญลักษณ์ของสายรุ้ง โดยพระอินทร์จะประทับนั่งอยู่กึ่งกลางของวงโค้ง ซึ่งเป็นสัญญลักษณ์แทนสายรุ้ง อันถือเป็นสะพานเชื่อมต่อ ระหว่างสวรรค์ และโลกมนุษย์ ส่วนในศาสนาพุทธ การทำซุ้มเรือนแก้วอยู่เหนือพระอินทร์และช้างเอราวัณ ก็เพื่อเป็นสัญญลักษณ์แทนซุ้มวิมานของพระอินทร์ บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นถึงการเป็นจอมเทพทั้งหลายแห่งสวรรค์ ลักษณะซุ้มเรือนแก้วทำเป็นวงโค้งรูปสามเหลี่ยม มีลวดลายใบไม้ประดับด้านบน ซึ่งส่วนนี้ช่างคงเลียนแบบมาจากส่วนหน้าจั่วของหลังคาบ้าน และการที่พระอินทร์ประทับอยู่ภายในซุ้มเรือนแก้ว ก็เป็นการบอกว่า ที่ตรงนั้นเป็นที่ประทับของพระอินทร์บนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ซึ่งก็ตรงกับในศาสนาพราหมณ์ ในข้อที่ว่าซุ้มเรือนแก้วนี้เป็นสัญญลักษณ์แห่งการเชื่อมโยงระหว่างมนุษย์ กับ สวรรค์ ดังนั้นภาพพระอินทร์ประทับภายในซุ้มเรือนแก้ว บนทับหลังของปราสาท ก็เป็นการแสดงความเชื่อมต่อระหว่างโลกมนุษย์กับสวรรค์ โดยถือว่าปราสาทหลังนั้นเป็นสวรรค์อันเป็นที่ประทับของเทพ ส่วนในทับหลังบางชิ้นไม่มีการทำ ซุ้มเรือนแก้ว อาจเป็นเพราะลักษณะองค์ประกอบของพระอินทร์และช้างเอราวัณ ที่มีขนาดใหญ่เต็มพื้นที่อยู่แล้ว เช่นในภาพที่ 4.1.2.1 ส่วนทับหลังบางชิ้น แม้จะมีที่ว่าง แต่ก็ไม่จำหลักรูปซุ้มเรือนแก้วลงไป ซึ่งก็คงเป็นความต้องการของช่างในการที่จะเปลี่ยนแปลงองค์ประกอบ ในรายละเอียดของภาพบางประการ

ทับหลังชิ้นหนึ่งซึ่งแตกต่างจากทับหลังชิ้นอื่น ๆ คือทับหลังจากกู่บ้านแดง อ. วาปีปทุม จ. มหาสารคาม ซึ่งในตอนกลางของภาพ ทำเป็นพระพุทธรูปนาคปรก

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

เหนือหน้ากาล มีพระโพธิสัตว์อวโลกิเตศวร และนางปรัชญาปรมิตา ยืนอยู่ทั้ง 2ข้างของพระพุทธรูป ถัดออกมาเป็นต้นไม้ที่มีใบครึ้ม ใต้ต้นไม้มีบุคคลนั่งอยู่ ถัดออกมาสลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ อยู่ทั้งสองข้าง ลักษณะ พระอินทร์ประทับนั่งชันเข่า เหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร การทำรูปพระอินทร์เป็นองค์ประกอบของภาพพระพุทธเจ้า แสดงให้เห็นถึงความเจริญรุ่งเรืองของพุทธศาสนาในสมัยบายน โดยพระอินทร์ทรงอยู่ในฐานะเทพผู้อภิบาลพุทธสาสนา โดยอยู่ที่กรอบด้านนอกสุดของภาพทั้ง 2 ด้าน (ภาพที่ 4.1.2.6) นอกจากนี้ ทับหลังชิ้นนี้อยู่ทางด้านทิศตะวันออก ดังนั้นการสลักภาพพระอินทร์บนทับหลังชิ้นนี้ อาจแสดงให้เห็นว่ายังคงมีความเชื่อเกี่ยวกับการเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออก แต่โดยความเชื่อหลักแล้วพระอินทร์คงอยู่ใน ฐานะเทพผู้อภิบาลศาสนาพุทธมากกว่า

<u>ประติมานวิทยารูปพระอินทร์ที่ปรากฏในประเทศไทย</u>

จากลักษณะของประติมากรรมต่าง ๆ ดังที่กล่าวมาแล้วนั้น จะเห็นได้ว่าพระอินทร์ทรงปรากฏรูปร่าง ในลักษณะของคนธรรมดา คือมี 1 เศียร 2 กร และ 2 ขา ซึ่งจะเห็นได้ว่าโดยลักษณะของพระอินทร์เองแล้ว ไม่มีลักษณะใดเลย ที่จะทำให้สามารถระบุได้ว่า เทพองค์นั้นเป็นพระอินทร์หรือไม่ การที่จะระบุว่าเทพองค์ใดเป็นพระอินทร์ได้นั้น ต้องอาศัยองค์ประกอบอื่นมาช่วยในการตัดสิน อันได้แก่

1. วัชระ เนื่องจากในสมัยพระเวท พระอินทร์ทรงเป็นเทพแห่ง ลม ฟ้า และฝน ทรงเป็นเทพผู้ปราบอสูร วฤตระ เพื่อปลดปล่อยฝนลงสู่โลกมนุษย์ อาวุธที่ทรงใช้ในการต่อสู้กับอสูร คือ วัชระ หรือ สายฟ้า ซึ่งกลายมาเป็นอาวุธประจำตัวของพระอินทร์มาโดยตลอด

ลักษณะรูปร่างดั้งเดิมของวัชระ เป็นเพียงสามง่าม ซึ่งคงวิวัฒนาการมาจากตรีศูล อันเป็นสัญญลักษณ์ที่ปรากฏบ่อย ๆ ที่อมราวดี และสาญจี และมักปรากฏในลวดลายเครื่องไม้วัชระมักประกอบด้วยตรีศูลทั้งหัวและท้าย แต่บางทีก็มีด้านเดียว วัชระมีลักษณะคล้ายเลียสัตว์ เช่น เลียนก ที่เชื่อมติดกันโดยที่จับตรงกลาง[1] เทพที่ถือวัชระมัก

---

1. ผ.ศ. ผาสุข อินทราวุธ "เรื่องเดิม" ภาคผนวก หน้า 5

จะถูกสันนิษฐานว่าเป็น พระอินทร์ก่อนเสมอ

สำหรับลักษณะของวัชระที่พบในประติมากรรมรูปพระอินทร์นั้น เห็นได้ชัดเพียง 2 รูป คือจากภาพประติมากรรมรูปพระอินทร์ บนใบเสมา เรื่องกุลาวกชาดก ซึ่งเป็นศิลปในสมัยทวารวดี (ภาพที่ 3.1.1) และอีกชิ้นจากประติมากรรมรูปเทพผู้รักษาทิศจากปราสาทหินพนมรุ้ง (ภาพที่ 4.5.1) ซึ่งลักษณะของวัชระทั้งสองชิ้นนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันมาก โดยทำเป็นวัชระ 2 หัว มีที่จับอยู่ตรงกลาง

2. ช้างเอราวัณ เป็นช้างทรงประจำองค์ของพระอินทร์ โดยช้างเอราวัณนี้ ตามคัมภีร์สันสกฤต กล่าวว่าเกิดจากการกวนเกษียรสมุทร ส่วนคัมภีร์สนาพุทธ จากคัมภีร์บาลีกล่าว่า เดิมเป็นช้างที่พระราชามอบให้นายมณะ เมื่อครั้งที่เป็นมนุษย์เนื่องจากนายมณะกระทำความดี เมื่อตายช้างก็เกิดเป็นเทพบุตร ในดาวดึงส์ ชื่อ เอราวัณเทพบุตร เวลาที่พระอินทร์ต้องการพาหนะ เอราวัณเทพบุตรก็จะจำแลงเป็นช้างชื่อ เอราวัณ ช้างช้างเอราวัณที่ปรากฏตามประติมากรรมนั้น บางทีก็มีเศียรเดียว แต่บางครั้งก็มี 3 เศียร ตามคัมภีร์สันสกฤตกล่าวว่าช้างเอราวัณนี้มี 4 งา 3 งวงส่วนในคัมภีร์บาลีกล่าวว่าช้างเอราวัณมี 33 เศียร ดังนั้นลักษณะช้างเอราวัณ 3 เศียร จึงตรงตามคัมภีร์สันสกฤตมากกว่าทางคัมภีร์บาลี รูปแบบประติมากรรมช้างเอราวัณที่ปรากฏมาปรากฏในลักษณะเศียรเดียว มักทำเป็นรูปช้างเต็มตัว เป็นเฉพาะด้านข้าง อาจจะเป็นด้านซ้ายหรือขวาก็ได้ และอยู่ในลักษณะที่กำลังก้าวเดิน ส่วนช้างเอราวัณ 3 เศียร มักจะปรากฏทำอยู่เป็นจำนวนมาก โดยอาจจะมีเฉพาะเศียร 3 เศียร หรือมีส่วนขาหน้าปรากฏอยู่ด้วย ลักษณะช้างเอราวัณ 3 เศียร อาจมีลักษณะโดยที่เศียรกลางหันตรง อีก 2 เศียรเห็นเฉพาะด้านข้าง หรือ อาจจะหันหน้าตรงทั้ง 3 เศียร ซึ่งในแบบแรกที่เศียรกลางหันหน้าตรง อีก 2 เศียรเห็นเฉพาะด้านข้างนั้น ถ้าอยู่ในลักษณะที่เห็นได้เต็มตัว จะเห็นเท้าหน้าของช้าง 4 เท้า โดยเป็นของเศียรกลาง 2 เท้า และเป็นของ 2 เศียรด้านข้าง ๆ ละ 1 เท้า แต่ถ้าหันหน้าตรงทั้ง 3 เศียร และเห็นเต็มตัว จะเห็นเท้าหน้าของช้าง 6 เท้า โดยแต่ละเศียรจะมีเท้าหน้าเป็นของตนเอง ลักษณะจะเหมือนกับเป็นการเอาช้าง 3 ตัว มายืนเรียงติดกัน ช้างเอราวัณนี้ อาจจะสวมเครื่องประดับ หรือบางรูปก็ไม่สวมเลย

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

รูปบุคคลที่ประทับอยู่เหนือช้างเอราวัณ ไม่ว่าจะเป็นช้าง เศียรเดียว หรือช้าง 3 เศียร มักจะถูกตีความให้เป็นพระอินทร์เสมอ

3. จากเรื่องราวตามชาดกต่าง ๆ ซึ่งเห็นได้ชัดเจน จากประติมากรรมในสมัยทวารวดี เนื่องจากศาสนาพุทธมักมีการเชิญถึงพระอินทร์ ในฐานะที่เป็นเทพสำคัญ ในศาสนาพุทธ ในฐานะเทพผู้อภิบาลพระพุทธศาสนา และช่วยเหลือผู้ประพฤติดี พระอินทร์มักจะปรากฏร่างช่วยเหลือ หรือเข้าไปเกี่ยวข้องกับชาดกแทบทุกเรื่อง โดยอาจจะไปในรูปของพระอินทร์ตรง ๆ หรืออาจแปลงร่าง ไปในรูปอื่น เช่น เป็นพราหมณ์ มนุษย์ อสูร หรือสัตว์ เพื่อเข้าไปช่วยเหลือให้คนทำความดี ในสมัย ทวารวดี นิยมทำใบเสมา เป็นรูปเรื่องราวในชาดก ซึ่งการที่จะทราบว่า รูปบุคคลนั้นคือพระอินทร์ หรือไม่ ก็มีความจำเป็นที่จะต้องทราบเรื่องราว ของชาดกเรื่องนั้น ๆ จึงจะทำให้สามารถระบุลงไปได้ว่าบุคลใด ในประติมากรรมชิ้นนั้น คือพระอินทร์ แต่ในประติมากรรมเนื่องจากชาดกบางเรื่อง ก็แสดงออกมาให้เห็นอย่างชัดเจนเลยว่าเป็น รูปพระอินทร์ (ภาพที่ 3.2)

นอกจากนี้ในพุทธประวัติบางตอน อันได้แก่ตอนเสด็จจากดาวดึงส์ หลังจากที่ทรงขึ้นไปโปรดพุทธมารดาบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ นานถึง 3 เดือน ในตอนที่เสด็จลงมานั้น มีพระพรหม และ พระอินทร์ มาส่งเสด็จ โดยพระอินทร์ และพระพรหมจะอยู่ 2 ข้างของพระพุทธเจ้า โดยพระอินทร์มักจะทรงถือฉัตร หรือ วัชระ แต่ถ้าในภาพสลักไม่มีผู้ใดถือฉัตร หรือวัชระ แต่ถ้ากำหนดได้ว่าองค์หนึ่งเป็นพระพรหม โดยอาจปรากฏในลักษณะที่มี 4 พักตร์ หรือทรงถือ สิ่งของที่เป็นของประจำตัวของพระพรหม อีกองค์หนึ่งที่เหลือก็คือพระอินทร์นั่นเอง

ประติมาณวิทยาเกี่ยวกับพระอินทร์อีกประการหนึ่งซึ่งถูกเสนอโดย ดร.มรว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ โดยได้กล่าวถึงรูปบุคคลประทับนั่งเหนือหน้ากาล ในท่ามหาราชลีลา ในลักษณะดังกล่าวคือพระอินทร์ โดยมีการเปรียบเทียบกับในศิลปกรรมเขมร และแบ่งออกได้เป็น 4 กลุ่ม คือ

กลุ่มที่ 1 เป็นรูปบุคคลประทับนั่งในท่ามหาราชลีลาสนะ เหนือหน้ากาล และถือวัชระรูปทรงกระบอกในมือขวา ซึ่งไม่พบประติมากรรมเช่นนี้ ในประเทศไทย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สำนักหอสมุดกลาง

กลุ่มที่ 2 บุคคลในท่ามหาราชลีลาสนะ เหนือหน้ากาล ทรงถือดอกบัว (ปาริชาติ) ในมือ

กลุ่มที่ 3 บุคคลประทับนั่งในท่ามหาราชลีลาสนะ เหนือหน้ากาล โดยมิได้ถือสิ่งหนึ่งสิ่งใดในมือ

กลุ่มที่ 4 บุคคลประทับนั่งในท่ามหาราชลีลาสนะบนแท่นเหนือหน้ากาล ทรงถือกระบองในมือขวา[1]

คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในประเทศไทย

คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์จากศิลปกรรมที่พบในประเทศไทย สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 แบบ คือ

1. คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในทางพุทธศาสนาจากประติมากรรมสมัยทวารวดี

เนื่องจากดินแดนประเทศไทยตอนกลาง และตอนใต้ รวมทั้ง ทางตอนเหนือได้รับเอาศาสนาพุทธเข้าไว้เป็นศาสนาประจำท้องถิ่น ดังนั้นเรื่องราวต่าง ๆ ของพระอินทร์ที่ปรากฏในคัมภีร์บาลี จึงถูกนำมาผสมผสานทอดสู่ดินแดนแถบนี้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

สำหรับคติความเชื่อเกี่ยวกับพระอินทร์ในพุทธศาสนานั้น พระอินทร์ทรงอยู่ในฐานะผู้อภิบาลพระพุทธศาสนา และพระพุทธเจ้า เป็นผู้ส่งเสริมและช่วยเหลือบุคคลให้กระทำความดีตามแนวทางของพระพุทธองค์ พระอินทร์ถือเป็นกษัตริย์แห่งเทพเจ้าทั้งหลาย และทรงเป็นเทพสูงสุดแห่งสวรรค์ เรื่องราวของพระอินทร์มักปรากฏในคัมภีร์ภาษาบาลีและชาดกต่าง ๆ

ประติมากรรมรูปพระอินทร์เนื่องในพุทธศาสนาที่ปรากฏในประเทศไทย พบได้จากสมัยทวารวดี สิ่งปรากฏบนใบเสมา ประติมากรรมเหล่านี้มักทำตามเรื่องที่เล่าไว้ในชาดก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้อภิบาลพุทธศาสนา และการช่วยให้คนได้ประพฤติธรรม

---

1. ดร. มรว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ " ประติมาณวิทยารูปบุคคลประทับในท่าะมหาราชลีลาสนะเหนือหน้ากาลในศิลปะเขมร" เมืองโบราณ ปีที่ 3/1 หน้า 80-86

อันเป็นหน้าที่หลักของพระอินทร์ในพุทธศาสนา

2. คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์จากศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทย

ดังที่กล่าวมาแล้วว่าดินแดนในภาคตะวันออกเฉียงเหนือของไทย ได้รับเอาอิทธิพลทางศิลปกรรมมาจากเขมรซึ่งนอกจากจะรับเอาอิทธิพลทางศิลปกรรมเข้าไว้แล้ว ยังรับเอาคติความเชื่อและศาสนา อันเป็นต้นกำเนิดของศิลปกรรมนั้น ๆ เข้ามาด้วย และเนื่องจากดินแดนในประเทศกัมพูชา เป็นดินแดนที่รับเอาศาสนาพราหมณ์เข้าไว้ ดังนั้นความเชื่อต่าง ๆ จึงเป็นความเชื่อทางศาสนาพราหมณ์

สำหรับคติความเชื่อเรื่องพระอินทร์นั้น ในเขมรได้รับเอาความเชื่อตามแบบอินเดียเข้าไว้ด้วย แต่เนื่องจากพราหมณ์ในอินเดียที่เข้ามาในระยะนั้น เป็นศาสนาพราหมณ์ในยุคหลัง ที่เกิดเทพที่สำคัญขึ้น 3 องค์ขึ้น อันได้แก่ ตรีมูรติ ทำให้พระอินทร์มีฐานะลดต่ำลง เป็นเพียงเทพชั้นรอง และมีหน้าที่รักษาทิศตะวันออก

สำหรับความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในเขมรนั้น ก็ได้รับเอาความเชื่อดั้งเดิมตามแบบอินเดีย อันได้แก่

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์เป็นเทพผู้บันดาลฝนนั้น ได้สืบทอดเข้ามาในดินแดนกัมพูชา ดังจะเห็นได้จากประติมากรรมภาพสลักบนหน้าบันของปราสาทบันทายศรี ซึ่งทำเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณกำลังประทานฝนลงสู่โลกมนุษย์ (รายละเอียดในบทที่ 2 หน้า 42) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของพระอินทร์ในฐานะเทพเจ้าแห่งฝนและบรรยากาศ ส่วนคติความเชื่อเรื่องการทรงเป็นเทพนักรบนั้นเห็นได้ไม่เด่นชัดนัก แต่ก็คงอาจสังเกตได้จากการที่มีการนำเอาพระนามของพระอินทร์ ไปตั้งชื่อกษัตริย์ เช่น อินทรวรมัน ซึ่งกษัตริย์ย่อมมีฐานะเป็นนักรบอยู่แล้ว ดังนั้นการที่นำเอาชื่อของพระอินทร์มาเป็นพระนามของกษัตริย์ ก็แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในฐานะเป็นเทพนักรบในดินแดนแถบนี้ ส่วนคติความเชื่อเรื่องการเป็นเจ้าแห่งเทพทั้งหลายนั้นก็ปรากฏอยู่ค่อนข้างเด่นชัด จะเห็นได้จากมีการปรากฏประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงช้างอยู่เหนือทางเข้าของโบราณสถาน โดยรูปสลักพระอินทร์ถูกใช้เป็นสัญลักษณ์แทนสวรรค์ โดยถือว่าตัวปราสาทนั้นเป็นเสมือนสวรรค์ ดังนั้นการที่จะเดินทางเข้าสู่ปราสาท ก็เปรียบ

เสมือนการเดินทางจากโลกผ่านเข้าไปยังสวรรค์ โดยผ่านกรอบประตูซึ่งสลักรูปพระอินทร์อยู่ ส่วนคติความเชื่ออีกประการที่ปรากฏอย่างเด่นชัดในเขมร คือ การเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออก ซึ่งความเชื่อเรื่องนี้ปรากฏน้อยมากในอินเดีย ซึ่งไม่นิยมประติมากรรมพระอินทร์ในฐานะเทพผู้รักษาทิศ ในขณะที่เขมร และดินแดนอื่น ๆ แถบนี้นิยมกัน สำหรับในเขมรสถาปัตยกรรม ส่วนใหญ่จะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ดังนั้นการทำทับหลังเป็นรูปพระอินทร์ ก็เท่ากับมีความหมายถึง 2 ประการ คือ ในฐานะเป็นจอมเทพที่คอยเฝ้าดูแลผู้ที่เข้าออกจากโบราณสถาน ซึ่งเปรียบเสมือนสวรรค์ และในขณะเดียวกันก็ทรงเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออกด้วยในขณะเดียวกัน

สำหรับดินแดนภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทยก็มีลักษะความเชื่อเกี่ยวกับพระอินทร์ใกล้เคียงกับของเขมร เนื่องจากได้รับอิทธิพล ทางความเชื่อและศิลปมาจากเขมรโดยตรง คติความเชื่อเกี่ยวกับพระอินทร์ในประเทศไทย ก็ยังมีลักษณะคล้ายคลึงกับในเขมร คือ พระอินทร์ทรงอยู่ในฐานะเทพผู้ประทานฝน , ทรงเป็นจอมเทพเหนือเทพทั้งหลาย และทรงเป็นเทพรักษาทิศตะวันออก ซึ่งจะขอกล่าวถึงรายละเอียดในคติความเชื่อแต่ละแบบ ดังนี้ คือ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

<u>คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ทรงเป็นเทพแห่งฝน และน้ำ</u> ทรงมีหน้าที่ประทานฝนแก่โลกมนุษย์ คติความเชื่อในเรื่องนี้สามารถมองเห็นได้จากประติมากรรมซึ่งเปรียบเทียบได้กับศิลปกรรมในเขมร จากหน้าบันด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทบันทายศรี ซึ่งตอนบนของหน้าบันทำเป็นรูป พระอินทร์ในท่ารายรำเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ช้างเอราวัณยืนอยู่บนมหาสมุทร หรือห้วงน้ำ ซึ่งกำลังตกโปรยปรายลงมาเป็นฝน แสดงให้เห็นถึงการเป็นผู้ให้น้ำของพระอินทร์ และแสดงถึงความรื่นเริงของพระอินทร์หลังจากปราบอสูรแห่งความแห้งแล้ง โดยการทำท่ารายรำ โดยมือขวาทรงถืออาวุธประจำตัว อันได้แก่วัชระ(รายละเอียดของภาพ จากบทที่ 2 หน้า 42) ลักษณะรูปแบบของพระอินทร์ในลักษณะนี้อาจเปรียบเทียบได้กับทับหลังในกลุ่มที่ 1 ของศิลปกรรมแบบเขมรที่พบในประเทศไทย โดยพระอินทร์ประทับนั่งเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ในท่ารายรำหัตถ์ขวาชูขึ้นถืออาวุธ ซึ่งก็คงจะเป็นวัชระ ซึ่งคติการทำประติมากรรมพระอินทร์ ในลักษณะ

นี้ อาจได้แนวความคิดและรูปแบบมาจาก หน้าบันของปราสาทบันทายศรีนี้ก็ได้ ซึ่งก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงการเป็นเทพผู้ประทานฝนของพระอินทร์

คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ทรงเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออก ซึ่งนับเป็นคติความเชื่อที่เด่นชัดที่สุดสำหรับประติมากรรมในรูปแบบที่ถูกสร้างขึ้นเพื่อสนับสนุนคตินี้ ที่เด่นชัดคือ กลีบขนุนปรางค์ ซึ่งเป็นส่วนประกอบอาคารในส่วนยอด ซึ่งกลีบขนุนในด้านทิศตะวันออกมักจะสลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งจัดอยู่ในกลุ่มที่ 3 และนอกจากจะปรากฏรูปพระอินทร์ในฐานะเทพผู้รักษาทิศตะวันออกบนกลีบขนุนแล้ว ยังมีการสลักแท่งสี่เหลี่ยม รูปพระอินทร์ทรงช้างไว้ในโบราณสถานอีกด้วย (ภาพที่ 4.5.1) นอกจากนี้ยังมีการทำประติมากรรมลอยตัวรูปพระอินทร์ทรงช้าง ในฐานะเป็นเทพรักษาทิศ ซึ่งปัจจุบันเหลืออยู่แต่พาหนะ (ภาพที่ 4.5.2)และยังมีการทำภาพสลักพระอินทร์ในฐานะเทพผู้รักษาทิศร่วมกับเทพผู้รักษาทิศอื่น ๆ ซึ่งพบภาพสลักในลักษณะนี้เป็นจำนวนหลายชิ้น

อย่างไรก็ตามปรากฏประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณบนทับหลังจำนวนมากที่ไม่สามารถบอกตำแหน่งที่ตั้งที่แน่นอนได้ เนื่องจากมีการหลุดตกลงมาจากตำแหน่งเดิม และได้ถูกนำไปเก็บรักษาไว้ตามพิพิธภัณฑต่าง ๆ จากลักษณะเช่นนี้เมื่อนำไปเปรียบเทียบกับทับหลัง และหน้าบันรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ที่ปราสาทบ้านพลวง ซึ่งปรากฏประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ บนทับหลังและหน้าบัน รวม 3 ชิ้น อันได้แก่ ทับหลังด้านทิศใต้ ทับหลังด้านทิศตะวันออก และหน้าบันด้านทิศเหนือ ซึ่งจะเห็นได้ว่าปราสาทหลังนี้นอกจากจะปรากฏพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณบนทับหลังด้านทิศตะวันออกแล้ว ยังมีการสลักทับหลัง และหน้าบันในทิศอื่น ๆ เป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณอีกด้วย ในลักษณะเช่นนี้ทำให้เราอาจสันนิษฐานได้ว่า ความเชื่อเกี่ยวกับพระอินทร์ในดินแดนแถบนี้ ได้รับความนิยม โดยมีการยกฐานะของพระอินทร์ให้สูงขึ้นกว่าความเชื่อแบบเดิมในเขมร จึงทำให้มีการสลักภาพพระอินทร์ไว้บนทับหลัง หรือหน้าบันในเกือบจะทุกทิศของปราสาท (ทับหลังด้านทิศตะวันตกของปราสาทบ้านพลวง ยังสลักไม่เสร็จทำให้ไม่สามารถทราบได้ว่า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

เป็นภาพอะไร) หรืออาจจะเป็นไปได้ว่า ปราสาทบ้านพลวงนี้ เป็นศาสนสถานที่สร้างอุทิศถวายพระอินทร์ จากลักษณะของตัวอย่างทับหลังและหน้าบันรูปพระอินทร์ทรงช้างที่ปราสาทบ้านพลวงนี้ เมื่อนำมาเทียบกับ ทับหลังหรือหน้าบันรูปพระอินทร์ทรงช้างที่หลุดล่วงลงมา โดยไม่รู้ตำแหน่งที่แน่นอนจากปราสาทหลังอื่น ๆ ทำให้เราอาจตั้งข้อสังเกตได้ว่า ทับหลังหรือหน้าบันรูปพระอินทร์ที่ไม่ทราบตำแหน่งที่แน่นอนเหล่านี้ อาจจะมีตำแหน่งที่ตั้งเหนือกรอบประตูในทิศอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ทิศตะวันออกก็อาจเป็นได้ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้น ก็อาจจะแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในดินแดนแถบนี้ ที่แตกต่างไปจากในเขมร ซึ่งมักจะสลักภาพพระอินทร์ไว้บนหน้าบัน หรือทับหลังเฉพาะด้านทิศตะวันออกเท่านั้น

<u>คติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ทรงเป็นจอมเทพเหนือเทพทั้งหลาย</u>คติความเชื่อนี้ปรากฏบนทับหลังและอาจจะมีลักษณะที่ปะปน กับการเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออก เพราะปราสาทเขมรจะหันหน้าไปทางทิศตะวันออก คติความเชื่อนี้ก็เช่นเดียวกันในเขมร เนื่องจากเมื่อมีการสร้างโบราณสถานเพื่อประดิษฐานเทวรูปนั้น ปราสาทนั้นจะถูกยกฐานะให้เปรียบเสมือนสวรรค์ ดังนั้นพระอินทร์จึงถูกสลักไว้ที่ทางเข้าโบราณสถาน เพื่อเป็นสัญญลักษณ์ของการผ่านเข้าสู่สวรรค์ สำหรับในดินแดนประเทศไทยทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างที่พบ มักจะพบ เหนือทางเข้าของโบราณสถานเสมอ

ประเด็นที่น่าสนใจ คือการสลักทับหลังภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณบนทับหลังองค์กลาง ในขณะที่ ปรางค์ด้านข้าง ทั้งสององค์ มีทับหลังซึ่งสลักภาพเทพที่มีความสำคัญ อันได้แก่ พระวิษณุ และพระศิวะ ซึ่งลักษณะเช่นนี้ ปรากฏในโบราณสถานหลายแห่ง ตัวอย่าง เช่น

ปราสาทหนองหงส์ เป็นปรางค์ 3 องค์ เรียงกันในแนวเหนือใต้

ทับหลังปรางค์องค์ด้านทิศเหนือ สลักภาพ นารายณ์ทรงครุฑ

" องค์กลาง " พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

" องค์ด้านทิศใต้ " พระอิศวรทรงโค

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ปราสาทหินกำแพงใหญ่

ทับหลังปรางค์องค์ด้านทิศเหนือ สลักภาพ นารายณ์บรรทมสินธุ์

" องค์กลาง " พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

" ด้านทิศใต้ " พระอิศวรอุมาปารวตี

ปราสาทปรางค์กู่

ทับหลังปรางค์องค์ด้านทิศเหนือ สลักภาพ พระลักษมีถูกศรนาคบาศก์

" องค์กลาง " พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ

" ด้านทิศใต้ " นารายณ์ทรงครุฑ

การที่สลักภาพพระอินทร์ทรงช้างไว้ตรงกลาง ขนาบข้างด้วยเทพสำคัญ ๆ เช่น พระวิษณุ และพระศิวะ อาจเป็นการยกย่องพระอินทร์แทนที่พระพรหมเทียบเท่าตรีมูรติ[1] หรืออาจเป็นไปได้ว่า ในการสร้างโบราณสถาน 3หลังนี้ หลังกลางจะเป็นหลังที่มีความสำคัญที่สุด และจะใช้ประดิษฐานเทวรูปที่มีความสำคัญ อันเป็นประธานของปรางค์ทั้งสามหลัง ส่วนปรางค์ทั้งสองข้างที่ประกอบอยู่ด้านข้าง จะอยู่ในลักษณะองค์ประกอบของปรางค์องค์กลาง ซึ่งก็อาจจะประดิษฐานเทวรูป ซึ่งย่อมต้องมีความสำคัญด้อยกว่าเทวรูปในปรางค์องค์กลาง ส่วนทับหลังของปรางค์ทั้งสองข้าง ก็มีการสลักลวดลาย ซึ่งถ้าเป็นลวดลายปกติธรรมดา ก็ไม่น่าจะเป็นปัญหา แต่ในบางปราสาท มีการสลักเป็นเทพสำคัญ อันได้แก่ พระวิษณุ และพระศิวะ ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจว่าเหตุใดจึงมีการสลักทับหลังเป็นรูปเทพที่สำคัญ ไว้บนปรางค์บริวารด้านข้างทั้ง 2 องค์ ของปรางค์ประธาน ในขณะที่ทับหลังปรางค์ประธานกลับสลักรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งเป็นเทพชั้นรอง การกระทำเช่นนี้เป็นไปได้ว่า เป็นการกระทำตามความนิยมดั้งเดิม ที่ว่าพระอินทร์ที่สลักบนทับหลัง แสดงถึงการเป็นสวรรค์ของปราสาทหลังกลาง ตามคตินิยมดั้งเดิม ในขณะเดียวกัน แม้ปรางค์ 2 องค์ด้านข้างจะประดิษฐานเทวรูปที่สำคัญ แต่ก็คงไม่สำคัญเท่าองค์กลาง ดังนั้นจึงไม่มีการแสดง

---

1. ดร. มรว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ "เรื่องเดิม" หน้า84

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

สัญญลักษณ์ของสวรรค์ อันได้แก่ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณไว้ เพราะจะเป็นการแสดงความซ้ำซ้อน และในการที่สลักทับหลังของปราสาทด้านข้างเป็นรูปเทพที่ยิ่งใหญ่นั้น อาจจะเป็นไปได้ว่าน่าจะมีความสัมพันธ์กับเทวรูปภายใน ในกรณีที่ทับหลังองค์ปรางค์ด้านข้างทั้งสองรูป เป็นรูปพระวิษณุชั้นหนึ่ง และอีกชิ้นเป็นรูปพระศิวะ โดยทับหลังชิ้นกลางเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ในองค์ปรางค์หลังกลางก็อาจประดิษฐาน เทวรูปพระวิษณุ หรือพระศิวะ องค์ใดองค์หนึ่ง หรืออาจจะประดิษฐานเทพชั้นรองอื่น ๆ ซึ่งเป็นการยกย่องเทพชั้นรองให้มีฐานะสูงขึ้น ส่วนโบราณสถาน 3 หลัง ที่มีรูปพระวิษณุ หรือปางต่าง ๆ ของพระวิษณุ อยู่บนทับหลังทั้งสองด้านของปรางค์บริวาร ดังนั้นปรางค์องค์กลาง ก็น่าจะประดิษฐานเทวรูปพระวิษณุ และเช่นเดียวกันถ้าทับหลังของปรางค์ด้านข้างทั้งสองอาจสลักเป็นรูปพระศิวะ หรืออวตารของพระศิวะ ทั้ง 2 หลัง เทวรูปด้านในองค์ปรางค์ก็น่าจะเป็น พระศิวะ หรือ ศิวลึงค์ ตัวอย่างของในกรณีแรกเห็นได้จาก ปราสาทหินเพนในรูซึ่งมีการสลักทับหลังของปรางค์บริวาร 2 ข้าง แตกต่างกัน โดยชิ้นหนึ่งทำเป็นรูปนารายณ์บรรทมสินธุ์ ส่วนอีกชิ้นหนึ่งทำเป็นรูปพระศิวะอุมามหาราวดี ส่วนในกรณีที่ 2 ก็อาจจะเห็นตัวอย่างได้จากทับหลังที่ปราสาทปรางค์กู่ ซึ่งทับหลังของปรางค์บริวารทั้งสองหลังสลักเป็นรูปภาพในเรื่องอันเกี่ยวเนื่องกับพระวิษณุ อันได้แก่ ทับหลังรูปพระลักษณ์ถูกศรนาคบาศก์ และ รูปนารายณ์ทรงครุฑ สำหรับในกรณีที่ 3 อาจจะเห็นได้จากปราสาทบางบัวตูม ซึ่งปรากฏทับหลัง 4 ชิ้น กองอยู่หน้า ปราสาท โดยชิ้นหนึ่งเป็นรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ซึ่งก็คงเป็นทับหลังของปรางค์องค์กลาง อีกชิ้นเป็นรูปพระกฤษณะประลองกำลังกับสิงห์ อีกภาพเป็นภาพพระกฤษณะกำลังประลองกำลังกับบุคคล ส่วนทับหลังอีกชิ้นแตกหักจนไม่สามารถบอกได้ว่าเป็นภาพอะไร และภายในปรางค์หลังกลาง ยังพบ ฐานเทวรูปตั้งอยู่ด้วย จากการที่ทับหลังด้านข้างทั้งสองชิ้น ทำเป็นภาพพระกฤษณะ อาจจะทำให้เราสันนิษฐานได้ว่า เทวรูปที่อยู่ในปรางค์องค์กลางอาจจะเป็น พระศิวะ ก็เป็นได้อย่างไรก็ตามสิ่งเหล่านี้ เป็นแต่เพียงข้อสันนิษฐาน ที่ยังไม่สามารถหาข้อกำหนดที่แน่นอนได้

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บทสรุป

ศาสนาพราหมณ์นั้นเป็นศาสนาที่ก่อกำเนิดขึ้นในประเทศอินเดีย และได้เผยแพร่สู่ดินแดนอื่น โดยเฉพาะในดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ซึ่งเป็นทางผ่านในการค้าระหว่างอินเดียและจีน การเผยแพร่ศาสนาพราหมณ์ในเอเชียอาคเนย์นั้นได้เริ่มจากการติดต่อทางการค้า ซึ่งก่อให้เกิดชุมชนทางการค้าตามชายฝั่งทะเลในแถบนี้ จำนวนมากมาย ซึ่งชุมชนเหล่านี้นอกจากมีการติดต่อทางการค้ากับอินเดียแล้ว ยังมีการรับเอาวัฒนธรรม ศาสนา และความเชื่อจากอินเดียเข้าไว้ด้วย

สำหรับเทพต่าง ๆ นั้น ปรากฏเป็นประติมากรรมใช้ในการบูชา ซึ่งในระยะแรกอาจมีการนำเข้ามาจากประเทศอินเดีย โดยพ่อค้า หรือนักบวช ซึ่งเข้ามาในสมัยหลังนำเอาติดตัวมาด้วย เพื่อเคารพบูชา ต่อมาเมื่อความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ได้เผยแพร่ในดินแดนแถบนี้จึงมีการทำรูปเคารพโดยชนพื้นเมืองขึ้น โดยรูปเคารพในระยะแรกมักจะทำเลียนแบบศิลปอินเดีย ต่อมาภายหลัง เมื่อศาสนามีการคลี่คลายและมีการผสมผสานกับความเชื่อและศิลปพื้นเมือง จึงมีการทำประติมากรรมที่เป็นของตนเองที่แตกต่างไปจากศิลปอินเดีย และนอกจากรูปแบบทางศิลปที่คลี่คลายไปแล้ว คติความเชื่อก็มีการคลี่คลายไปด้วย

ความเชื่อเกี่ยวกับเทพของศาสนาพราหมณ์ในดินแดนแถบนี้ เห็นได้จาก การทำรูปประติมากรรม ซึ่งได้แก่เทพสำคัญที่เป็นเจ้าลัทธิ 2 ลัทธิ คือไวษณพนิกาย และ ไศวนิกาย ซึ่งทั้งสองลัทธินี้ได้เข้ามามีบทบาท ในด้านความเชื่อของดินแดนแถบนี้เป็นอันมาก โดยเราจะพบว่ามีการสร้างศาสนสถานเพื่ออุทิศให้แก่เทพสำคัญทั้งสององค์นี้เป็นส่วนใหญ่ และมักจะพบประติมากรรมรูปพระศิวะ และพระวิษณุ ปรากฏอยู่เสมอ ซึ่งความสำคัญของเทพทั้งสององค์นี้ปรากฏขึ้นในสมัยยุคหลังพระเวท และคงความสำคัญมาโดยตลอด และยังได้มีการเผยแพร่ความเชื่อนี้เข้าสู่เอเชียอาคเนย์ด้วย

สำหรับพระอินทร์นั้นเป็นเทพสำคัญในยุคพระเวท แต่ต่อมาในสมัยหลัง พระอินทร์ได้ลดความสำคัญลงกลายเป็นเพียงเทพชั้นรอง เหตุที่พระอินทร์มีความสำคัญในยุคพระเวทก็คงเป็นเพราะในสมัยนั้น เป็นช่วงแห่งการต่อสู้เพื่อแย่งดินแดนระหว่างชาวอารยันกับพวก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ทมิฬ พระอินทร์จึงมีความสำคัญ เพราะทรงอยู่ในฐานะของเทพแห่งนักรบ และเป็นเจ้าแห่งเทพทั้งหลาย นอกจากนั้นพระองค์ยังคงเป็นเทพผู้ประทานฝนแก่ชาวชน จะเห็นได้ว่าความสำคัญของพระอินทร์ ในยุคพระเวทนั้น มีอย่างมากมาย โดยครอบคลุมทั้งในระดับชนชั้นสูง อันได้แก่กษัตริย์ในฐานะที่ทรงเป็นเทพแห่งนักรบ ส่วนในระดับชนชั้นต่ำ พระองค์ก็เป็นผู้ประทานฝนแก่เกษตรกร ทั้งหลาย ในสมัยหลังเมื่อมีการเคารพบูชาเทพองค์อื่น อันได้แก่ ตรีมูรติ ในลักษณะเช่นนี้ทำให้เทพที่เคยรุ่งเรืองในสมัยพระเวท เช่น พระอินทร์ พระวรุณ หรือ พระอัคนี ลดฐานะลง กลายเป็นเพียงเทพชั้นรอง

และศาสนาพราหมณ์ ในช่วงที่เทพทั้งสาม อันได้แก่ ตรีมูรติเป็นที่รุ่งเรือง ก็ได้มีการเผยแพร่เข้ามายังดินแดนเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ทำให้ดินแดนแถบนี้ มีการเคารพนับถือ เทพทั้ง 3องค์ไปด้วย โดยเฉพาะเทพผู้เป็นเจ้าลัทธิทั้งสององค์ อย่างไรก็ตามความเชื่อเกี่ยวกับเทพชั้นรองก็ได้เข้ามามีอิทธิพลในดินแดนแถบนี้เช่นกัน โดยเฉพาะพระอินทร์ดูจะเป็นเทพชั้นรองที่มีบทบาทเด่นชัดมากว่าเทพชั้นรององค์อื่น ๆ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ลักษณะและคติความเชื่อของพระอินทร์ในดินแดนแถบนี้ มีลักษณะคล้ายคลึงกัน โดยพระอินทร์ทรงดำรงอยู่ในฐานะ เจ้าแห่งเทพทั้งหลาย , เทพผู้ประทานฝน และเทพผู้รักษาทิศตะวันออก โดยเฉพาะการเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออกของพระอินทร์ดูจะเด่นกว่าหน้าที่อื่น

จะเห็นได้ว่าพระอินทร์ในเอเชียอาคเนย์ มีบทบาทและปรากฏในรูปประติมากรรมมากกว่าพระอินทร์ของประเทศอินเดียในสมัยหลังการที่เป็นเช่นนี้อาจเป็นเพราะว่าในอินเดียมีเทพพื้นเมืองจำนวนมาก ซึ่งชาวพื้นเมืองก็มีการบูชาเทพต่าง ๆ มากมาย ในขณะที่เทพในเอเชียอาคเนย์ที่รับเอามาจากอินเดียนั้น นอกจากเทพหลักทั้ง 3 องค์แล้ว ก็มีเทพชั้นรอง ต่าง ๆ ที่มีจำนวนไม่มากนัก เมื่อเทียบกับการเคารพนับถือเทพพื้นเมืองต่างๆ ในอินเดีย และการที่พระอินทร์เคยเป็นเทพที่มีความสำคัญ ในสมัยพระเวท ทำให้ความเชื่อในความยิ่งใหญ่ในอดีตของพระอินทร์ยังคงอยู่ ทำให้พระอินทร์มีฐานะที่ค่อนข้างจะเหนือกว่าเทพชั้นรองอื่น ๆ

สำหรับความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในประเทศไทยนั้น ก็ได้รับอิทธิพลความเชื่อ

จากอารยธรรมอินเดียเช่นกัน โดยทางหนึ่งรับมาในลักษณะความเชื่อในทางศาสนาพุทธ โดยถือว่า พระอินทร์มีฐานะเป็นเทพผู้อภิบาลศาสนา และช่วยให้คนกระทำดี โดยมักปรากฏร่างอยู่ในเรื่องราวพุทธประวัติ หรือ ชาดกต่าง ๆ

สำหรับความเชื่อเรื่องพระอินทร์จากประติมากรรมในภาคตะวันออก และภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ส่วนใหญ่จะเนื่องมาจากศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธมหายาน โดยจะปรากฏภาพสลักของพระอินทร์ตาม ทับหลัง หน้าบัน กลีบขนุน และแท่งศิลาสลักลายต่าง ๆ จำนวนมาก ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการรับเอาอิทธิพลทั้งทางศิลปและทางความเชื่อมาจากเขมร ซึ่งต่อมารูปแบบทางศิลป และความเชื่อเหล่านี้ได้มีการเปลี่ยนแปลง และคลี่คลายกลายเป็นลักษณะเฉพาะของตนเองที่แตกต่างไปจากต้นแบบเดิม แต่อย่างไรก็ตามโดยลักษณะใหญ่ ๆ แล้วก็ยังมีความคล้ายคลึงกัน จะแตกต่างก็เฉพาะในรายละเอียดบางประการเท่านั้น

ส่วนในเรื่องคติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ที่ปรากฏจากประติมากรรมแบบเขมรในภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคตะวันออกของประเทศไทยนั้น ก็มีได้แตกต่างไปจากในเขมรนัก กล่าวคือ

1. พระอินทร์ทรงเป็นเทพแห่งฟ้า และฝน โดยมีหน้าที่ประทานฝนแก่โลกมนุษย์ ลักษณะประติมากรรมพระอินทร์ที่เกี่ยวเนื่องกับคติความเชื่อนี้ จะปรากฏในรูปของ ประติมากรรมพระอินทร์ทรงท่าร่ายรำ โดยมือหนึ่งทรงยกชูขึ้นถืออาวุธอันได้แก่วัชระไว้ และทรงประทับเหนือช้างเอราวัณ 3 เศียร ซึ่งลักษณะประติมากรรมแบบนี้พบเป็นจำนวนมากบนทับหลัง ซึ่งอาจนำไปเปรียบเทียบได้กับหน้าบันด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปราสาทบันทายศรีในประเทศเขมร ซึ่งสลักเป็นรูปพระอินทร์ทรงทำท่าร่ายรำ ในมือถือวัชระชูขึ้น ทรงประทับเหนือเศียรช้างเอราวัณ 3 เศียร ช้างเอราวัณยืนอยู่บนห้วงน้ำที่กำลังโปรยปรายลงมาเป็นฝนสู่โลกมนุษย์ แสดงให้เห็นถึงคติความเชื่อเรื่องการเป็นเทพผู้ประทานฝนของพระอินทร์ได้อย่างชัดเจน

2. พระอินทร์ทรงเป็นเทพผู้รักษาทิศตะวันออก เป็นคติความเชื่อที่ดูจะเด่นชัดมาก โดยจะปรากฏภาพสลักพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณบนทับหลัง หน้าบัน

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

กลีบขนุน และภาพสลัก เหนือกรอบประตู หรืออยู่บนส่วนยอดปรางค์ทางด้านทิศตะวันออก และยังพบภาพสลักพระอินทร์ร่วมกับเทพรักษาทิศองค์อื่น ๆ สำหรับทับหลังรูปพระอินทร์ในฐานะเทพรักษาทิศตะวันออกนั้นมักจะปรากฏอยู่เหนือกรอบประตูด้านทิศตะวันออกเสมอ แต่ก็มีทับหลังจำนวนหลายชิ้นที่หลุดล่วงลงมา และไม่สามารถทราบตำแหน่งที่ตั้งดั้งเดิมได้ ซึ่งก็ไม่สามารถระบุว่าอยู่เหนือกรอบประตูด้านทิศตะวันออกได้ เพราะปรากฏมีปราสาทบางหลังที่มีการสลักรูปพระอินทร์ไว้บนหน้าบันและทับหลังในทิศอื่น ๆ นอกเหนือจากทิศตะวันออก อันได้แก่ปราสาทบ้านพลวง ซึ่งนอกจากจะปรากฏรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณบนทับหลังด้านทิศตะวันออกแล้ว ยังปรากฏรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณบนทับหลังด้านทิศใต้ และบนหน้าบันด้านทิศเหนืออีกด้วย ซึ่งการปรากฏของพระอินทร์บนหน้าบัน หรือทับหลังด้านทิศอื่น ๆ ที่นอกเหนือจากทิศตะวันออก อาจแสดงให้เห็นถึงความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในดินแดนแถบนี้ที่แตกต่างจากไปจากในเขมร ซึ่งไม่ปรากฏว่ามีการสลักรูปพระอินทร์ไว้บนหน้าบันหรือทับหลัง ในด้านทิศอื่นนอกเหนือจากด้านทิศตะวันออก

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

3. พระอินทร์ทรงเป็นจอมเทพเหนือเทพทั้งหลาย ซึ่งเป็นความเชื่อเช่นเดียวกับในเขมร โดยถือว่าพระอินทร์ทรงเป็นกษัตริย์แห่งเทพทั้งหลาย และเป็นสัญญลักษณ์แทนสวรรค์ เป็นผู้เชื่อมโยงระหว่างโลกมนุษย์และสวรรค์ จึงมักปรากฏทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเหนือประตูทางเข้าโบราณสถาน เพื่อเป็นสัญญลักษณ์แสดงให้เห็นถึงการเป็นสวรรค์ อันเป็นที่ประทับหรือประดิษฐานเทวรูปหรือรูปเคารพของศาสนสถานนั้น ๆ ซึ่งความเชื่อในลักษณะนี้มักจะพบตามศาสนสถานแบบเขมรในประเทศไทยได้โดยทั่วไป

จะเห็นได้ว่าคติความเชื่อเรื่องพระอินทร์ในศิลปกรรมแบบเขมรในประเทศไทยนั้นมีมาเป็นระยะเวลานาน จากหลักฐานทางโบราณวัตถุ พบทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ ที่เก่าที่สุดอยู่ในศิลปแบบเกาะแกร์ (ประมาณ พ.ศ. 1464-1488) ไม่ทราบที่มา แต่ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ.ปราจีนบุรี ซึ่งนอกจากทับหลังชิ้นนี้แล้ว ก็ยังพบทับหลัง หน้าบัน กลีบขนุน และภาพสลัก รูปพระ

อินทร์ทรงช้างรูปอื่น ๆ ที่มีอายุสมัยที่ต่อเนื่องกันมาโดยตลอด โดยเฉพาะในสมัยบาปวนซึ่งพบภาพสลักรูปพระอินทร์มากกว่าในสมัยอื่น ๆ ต่อมาในสมัยหลัง ๆ จนถึงสมัยบายน ก็ยังคงพบประติมากรรมรูปพระอินทร์อยู่โดยตลอด ซึ่งประติมากรรมเหล่านี้มีทั้งที่สลักขึ้นเนื่องจากลัทธิความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ และศาสนาพุทธลัทธิมหายาน

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

บรรณานุกรม

1. เกื้อพันธ์ นาคบุปผา พระอินทร์ในวรรณคดีสันสกฤต บาลี และวรรณคดีไทย วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2520

2. เฉลิมเกียรติ์ กิจตระกูลรัตน์ ปราสาหินบ้านพลวง สารนิพนธ์ศิลปศาสตร์บัณฑิต (โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2528

3. ชัยธรรค์ สีลวานิช ศรีสะเกษในสมัยขอม อนุสรณ์งานปาฐกถาปนกิจศพ คุณแม่ทองมาก สีลวานิช, 2518

4. ชูจิต จิตต์แก้ว การศึกษาลายหน้ากาลบนทับหลังแบบเขมร วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2527

5. บุรณี บูรณศิริ พระพรหม วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523

6. บุรีรัมย์, ศูนย์วัฒนธรรมวิทยาลัยครู สมบัติอีสานใต้ ครั้งที่ 3, 2527

7. ประจักร ประภาพิทยากร, รศ. เทวดานุกรมในวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, โอเดียนสโตร์, 2529

8. ประยูร ไพบูลย์สุวรรณ โบราณวัตถุสถานในจังหวัดขอนแก่น และจังหวัดใกล้เคียง (พระนคร, กรมศิลปากร) 2515

9. ผาสุข อินทราวุธ, ผศ. รูปเคารพในศาสนาฮินดู ภาควิชาโบราณคดี คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2522

10. " อิทธิพลศาสนาพราหมณ์ในประเทศไทย เอกสารประกอบคำบรรยายการอบรมมัคคุเทศก์ รุ่นที่ 7 มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2523

มหาวิทยาลัยศิลปากร ศูนย์วิทยทรัพยากร

11. เผ่าทอง ทองเจือ พระพุทธรูปประทับเหนือวนัสปติที่พบในประเทศไทย สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร์บัณฑิต(โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร,2521

12. พเยาว์ นาคเวก เทพีทุรคาในเอเชียอาคเนย์ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,2527

13. พิริยะ ไกรฤกษ์ "SEMAS WITH SCENCES FROM THE MAHANIPATA-JATAKAS IN THE NATIONAL MUSEUM AT KHONKAEN"

ศิลปและโบราณคดีในประเทศไทย (พระนคร,กรมศิลปากร) 2527

14. มานิต วัลลิโภดม โครงการณ์และรายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พ.ศ. 2502 (พระนคร,กรมศิลปากร)

15. " รายงานการสำรวจและขุดแต่งโบราณสถานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ภาค 2 พ.ศ. 2502-2504 (พระนคร,กรมศิลปากร)2510

16. มุณี พันหวี ประติมากรรมรูปสิงห์ในแบบศิลปลพบุรี วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,2525

17. มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ พระเป็นเจ้าของพราหมณ์ (พระนคร, กรมศิลปากร)2517

18. ศันสนีย์ แสงบำเพ็ญ การศึกษาปราสาทนารายณ์เจงเวง วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,2529

19. ศิลปากร,กรม พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ.ปราจีนบุรี (พระนคร,กรมศิลปา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

กร)2528

20. ศิริพงศ์ ศิริเบญจา พระอินทร์ วารสารโบราณคดี, 2517

21. ส. พลายน้อย เทวนิยาย(พระนคร,บัณฑิตการพิมพ์) 2519

22. สมชาติ มณีโชติ คติเรื่องช้างในพุทธศาสนาจากหลักฐานศิลปโบราณวัตถุแบบทวารวดี วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,2524

23. สมมาตร์ ผลเกิด การศึกษาปราสาทศรีขรภูมิ วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,2529

24. สัจจาภิรมย์,พระยา เทวกำเนิด (กรุงเทพฯ,บรรณาคาร)2517

25. สุรศักดิ์ ศรีสำอางค์ รายงานการสำรวจโบราณสถานในเขต จ.บุรีรัมย์ สุรินทร์ และศรีสะเกษ วารสารโบราณคดี ปีที่ 6 ฉบับที่ 3(พฤษภาคม,2519)

26. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์,ดร.มรว. การศึกษาทับหลังแบบเขมรในหน่วยศิลปากรที่ 6 วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตร์มหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,2523

27. " ประติมานวิทยารูปบุคคลประทับในท่ามหาราชลีลาสนะเหนือหน้ากาลในศิลปเขมร วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1

28. " ศิลปจาม และพม่าโดยสังเขป คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

29. สุภัทรดิส ดิสกุล,ศจ.มจ. การกำหนดอายุปราสาทพนมรุ้ง วารสารโบราณคดี ปีที่ 4 ฉบับที่ 4

30. " ทัศนศึกษาโบราณวัตถุสถานภาคอีสาน อนุสรณ์งานพระราช

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ทานเพลิงศพ พตอ. ชุนศุภกิจวิเลขการ,2523

31. " ประติมากรรมขอม (พระนคร,กรุงสยามการพิมพ์)2515

32. " ประวัติย่อ ศิลปลังกา ชวา ขอม คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร,2528

33. " ประวัติศาสตร์เอเชียอาคเนย์ถึง พ.ศ. 2000 , สำนักนายกรัฐมนตรี,2522

34. " ศาสนาพราหมณ์ในอาณาจักรขอม คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร โรงพิมพ์พิฆเณศวร์,2516

35. " ศิลปขอม เล่ม 1 (กรุงเทพฯ,องค์การค้าคุรุสภา)2514

36. " ศิลปขอม เล่ม 3 "

37. " ศิลปในประเทศไทย คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526

38. " ศิลปอินโดนีเซียสมัยโบราณ (กรุงเทพฯ,องค์การค้าคุรุสภา) 2518

39. อนันต์ พงศ์ภาค ปราสาทกำแพงใหญ่ อ.อุทุมพรพิสัย จ.ศรีสะเกษ สารนิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตร์บัณฑิต(โบราณคดี) มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2526

40. อนุวิทย์ เจริญศุภกุล วัดปรางค์ นครราชสีมา วารสารเมืองโบราณ ปีที่ 12 ฉบับที่ 3 ,2529

41. อุดม รุ่งเรืองศรี เทวดาพุทธ คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่,2523

42. " เทวดาพระเวท "

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

1.A.C.CLAYTON:THE RIGVEDA AND VEDIC RELIGIUN,BANARASIDASS&CO 1981

2.AGARWAL,URMILA:KHAJURAHO SCULPTUR AND THERE SIGNIFICANCE, S.CHAND & COMPANY LTD.,1980

3.COHEN,JOAN LEBOLD:ANGKOR:MONUMENTS OF THE GOD-KINGS, LONDON,THAMES AND HUDSON, 1975

4.DAWEE DAWEEWARN:BRAHMANISM IN SOUTH-EAST ASIA, STERLING PUBUSHERS PRIVATE LIMITED,1982

5.EDWARD MOOR,F.R.S.:HINDU PANTHEON,INDOLOGICAL BOOKHOUSE, 1968

6.FREDRICH MAX MULLER:THE VEDAS,INDOLOGICALBOOK HOUSE,1969

7.G.JOUVEAU-DUBREUIL:ICONOGRAPHY OF SOUTHERN INDIA,1978

8.HACKIN,JOSEPH,ASIATIC MYTHOLOGY,1932

9.H.C.DAS:TANTRICISM:ASTUDY OF THE YOGINICULT,1981

10.IONS,VERONICA:INDIAN MYTHOLOGY,MIDDLESEX:NEWEE BOOKS, 1983

11.JEAN BOISSELIER:LA STATUAIRE DU CHAMPA,ECOLE FRANCAISE DEXTREME-ORIENT PARIS,1963

12.LOUIS RENOU:VEDIC INDIA,INDOLOGICAL BOOK HOUSE,1971

13.SIR.MONIER-WILLIAMS:A SANSKRIT-ENGLISH DICTIONARY

14.PAR MADELEINE GITEAU:LES KHMERS,OFFICE DU LIVRE, FRIBOURG,1965

15.RALPH T.H. GRIFFITH "THE HYMHS OF THE RGVEDA"

16.R.NAGASWAMY:TANTRIC CULT OF SOUTH I INDIA, AGAMKALA PRASASHAN DELHI,1930

17.SAHAI BHAGWANT:ICONOGRAPHY OF MINOR HINDU AND BUDDHIST DEITIES,ABHINAV PUBLICATION,NEW DELHI II0016,1975

18.WILKINS,W.J.:HINDU MYTHOLOGY,VEDIC AND PURANIC,VARANASI, INDOLOLICAI BOOK HOUSE,1972

ภาควิชาโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

สารบัญภาพ

ภาพที่ 2.1 ประติมากรรมรูปเทพ 9 องค์ จากปราสาทตราเกียว ศิลปจาม

ภาพที่ 2.2 ทับหลังปรากฏรูปพระอินทร์ จากปราสาทสมโบร์ไพรกุก ศิลปแบบสมโบร์ไพรกุก

ภาพที่ 2.3 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทสมโบร์ไพรกุก หลังที่ 7 ศิลปแบบสมโบร์ไพรกุก

ภาพที่ 2.4 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทพนมบาแค็ง ศิลปแบบบาแค็ง

ภาพที่ 2.5 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาท damrei ศิลปแบบเกาะแกร์

ภาพที่ 2.6 ทับหลังรูปพระอินทร์จากปราสาทบันทายศรี ศิลปแบบบันทายศรี

ภาพที่ 2.7 หน้าบันรูปพระอินทร์จากปราสาทบันทายศรี ศิลปแบบบันทายศรี

ภาพที่ 2.8 ทับหลังรูปพระอินทร์จากปราสาทบันทายศรี ศิลปแบบบันทายศรี

ภาพที่ 2.9 ทับหลังรูปพระอินทร์จากปราสาทบันทายศรี ศิลปแบบบันทายศรี

ภาพที่ 2.10 ประติมากรรมรูปเทพ 9 องค์ จากปราสาทออกยม ศิลปขอมแบบบันทายศรี หรือคลัง

ภาพที่ 2.11 ประติมากรรมรูปเทพ 9 องค์ จากปราสาทไลเล

ภาพที่ 2.12 ประติมากรรมรูปช้างเอราวัณ ศิลปแบบบายน

ภาพที่ 2.13 ประติมากรรมรูปพระพุทธเจ้าปางค์เสด็จจากดาวดึงส์ ศิลปพม่า

ภาพที่ 3.1.1 ประติมากรรมบนใบเสมาเรื่องกุลาวกชาดก จากเมืองฟ้าแดดสูงยาง จ.กาฬสินธุ์

ภาพที่ 3.1.2 ภาพแสดงรายละเอียด ของภาพที่ 3.1.1

ภาพที่ 3.2 ประติมากรรมบนใบเสมาภาพพระอินทร์และชายา จากจังหวัดกาฬสินธุ์

ภาพที่ 3.3.1 ประติมากรรมรูปพระพุทธเจ้าปางเสด็จจากดาวดึงส์ จาก จ.กาฬสินธุ์

ภาพที่ 3.3.2 แสดงรายละเอียดของพระอินทร์ จากภาพที่ 3.3.1

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.4.1 ประติมากรรมรูปพระพุทธเจ้าปางเสด็จจากดาวดึงส์
ภาพที่ 3.4.2 แสดงรายละเอียดของพระอินทร์ จากภาพที่ 3.4.1
ภาพที่ 3.5.1 ประติมากรรมรูปพระพุทธเจ้าปางเสด็จจากดาวดึงส์ พบที่ จ.นครปฐม
ภาพที่ 3.5.2 แสดงรายละเอียดของพระอินทร์ จากภาพที่ 3.5.1
ภาพที่ 3.6.1 ประติมากรรมรูปพระพุทธเจ้าปางเสด็จจากดาวดึงส์ พบที่ จ.ลพบุรี
ภาพที่ 3.6.2 แสดงรายละเอียดของพระอินทร์ จากภาพที่ 3.6.1
ภาพที่ 3.7.1 ประติมากรรมรูปพระพุทธเจ้าปางเสด็จจากดาวดึงส์ พบที่ จ.ลพบุรี
ภาพที่ 3.7.2 แสดงรายละเอียดของพระอินทร์ จากภาพที่ 3.7.1
ภาพที่ 3.8 ประติมากรรมบนใบเสมาจากชาดกเรื่องจันทกุมาร จากเมืองฟ้าแดดสูงยาง จ.กาฬสินธุ์
ภาพที่ 3.9 ประติมากรรมบนใบเสมาจากเรื่องเวสสันดรชาดก จากเมืองฟ้าแดดสูงยาง จ.กาฬสินธุ์
ภาพที่ 3.10 ประติมากรรมปูนปั้นภาพพระพุทธเจ้าปางเสด็จจากดาวดึงส์ ที่วัดตระพังทองหลาง จ.สุโขทัย
ภาพที่ 4.1.1.1 ทับหลังรูปพระอินทร์ ไม่ทราบที่มา ปัจจุบันอยู่ที่วัดปรางค์ จ.นครราชสีมา
ภาพที่ 4.1.1.2 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากประตูด้านทิศใต้ของปราสาทบ้านพลวง จ.สุรินทร์
ภาพที่ 4.1.1.3 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากวัดโบสถ์ จ.จันทบุรี
ภาพที่ 4.1.1.4 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทกู่กาสิงห์ จ.ร้อยเอ็ด
ภาพที่ 4.1.1.5 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทหนองหงส์ จ.บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.1.6 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทบ้านไพล จ.สุรินทร์
ภาพที่ 4.1.1.7 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทบ้านปราสาท จ.บุรีรัมย์
ภาพที่ 4.1.1.8 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทโคกปราสาท จ.บุรีรัมย์
ภาพที่ 4.1.1.9 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทมีชัย(หมื่นชัย) จ.สุรินทร์
ภาพที่ 4.1.1.10 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา
ภาพที่ 4.1.2.1 ทับหลังรูปพระอินทร์ ไม่ทราบที่มา ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ.ปราจีนบุรี
ภาพที่ 4.1.2.2 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทวัดปรางค์ จ.นครราชสีมา
ภาพที่ 4.1.2.3 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปรางค์กู่สวนแตง จ.บุรีรัมย์
ภาพที่ 4.1.2.4 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทสังข์ศิลป์ชัย จ.สุรินทร์
ภาพที่ 4.1.2.5 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปรางค์พะโค จ.นครราชสีมา
ภาพที่ 4.1.2.6 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากกู่บ้านแดง จ.มหาสารคาม
ภาพที่ 4.1.3.1 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทเมืองแขก จ.นครราชสีมา
ภาพที่ 4.1.3.2 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากวัดโพธิ์ย่อย จ.บุรีรัมย์
ภาพที่ 4.1.3.3 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทหินเขาปลายบัด จ.บุรีรัมย์
ภาพที่ 4.1.3.4 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา
ภาพที่ 4.1.3.5 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา
ภาพที่ 4.1.3.6 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทบ้านเยอ จ.ศรีสะเกษ
ภาพที่ 4.1.3.7 หน้าบันรูปพระอินทร์ จากปราสาทกู่กาสิงห์ จ.ร้อยเอ็ด
ภาพที่ 4.2.1 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทนางบัวคูม จ.สุรินทร์
ภาพที่ 4.2.2.1 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทบ้านอนันต์ จ.สุรินทร์
ภาพที่ 4.2.2.2 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากประตูด้านทิศตะวันออกของปราสาทบ้านพลวง จ.สุรินทร์
ภาพที่ 4.2.3.1 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทกำแพงใหญ่ จ.ศรีสะเกษ
ภาพที่ 4.2.3.2 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากวัดโพธิ์ย่อย จ.บุรีรัมย์
ภาพที่ 4.2.3.3 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทนารายณ์เจงเวง จ.สกลนคร

มหาวิทยาลัยศิลปากร ส่งเสริมสิทธิ์

ภาพที่ 4.2.3.4 ทับหลังรูปพระอินทร์ จากปราสาทปรางค์กู่ จ.ศรีสะเกษ
ภาพที่ 4.2.3.5 หน้าบันรูปพระอินทร์ เหนือกรอบประตูด้านทิศเหนือ ของปราสาทบ้านพลวง จ.สุรินทร์
ภาพที่ 4.3.1.1 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ บนชั้นเชิงบาตรที่ 1 ปราสาทหินพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์
ภาพที่ 4.3.1.2 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ บนชั้นเชิงบาตรที่ 3 ของปรางค์ประธานปราสาทนารายณ์เจงเวง จ.สกลนคร
ภาพที่ 4.3.1.3 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ บนชั้นเชิงบาตรที่ 4 ของปรางค์ประธานปราสาทนารายณ์เจงเวง จ.สกลนคร
ภาพที่ 4.3.2.1 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ จากปราสาทเมืองต่ำ จ.บุรีรัมย์
ภาพที่ 4.3.2.2 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ บนชั้นเชิงบาตรที่ 3 ด้านทิศใต้ ของปรางค์บริวารด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทศรีขรภูมิ จ.สุรินทร์
ภาพที่ 4.3.2.3 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ บนชั้นเชิงบาตรที่ 3 ด้านทิศตะวันตกของปรางค์บริวารด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทศรีขรภูมิ จ.สุรินทร์
ภาพที่ 4.3.2.4 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ ไม่ทราบที่มา ปัจจุบันอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระราชวังจันทร์เกษม จ.อยุธยา
ภาพที่ 4.3.2.5 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ บนชั้นเชิงบาตรที่ 2 ของปรางค์ประธานปราสาทหินพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์
ภาพที่ 4.3.2.6 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ บนชั้นเชิงบาตรที่ 3 ของปรางค์ประธานปราสาทหินพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์
ภาพที่ 4.3.2.7 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ บนชั้นเชิงบาตรด้านทิศตะวันออกเฉียงเหนือของปรางค์ประธานปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา
ภาพที่ 4.3.2.8 กลีบขนุนรูปพระอินทร์ ไม่ทราบที่มา ปัจจุบันอยู่ที่หน่วยศิลปากรที่ 6 อ.พิมาย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.4.1 แผ่นศิลาสลักลายรูปเทพรักษาทิศ และ เทพนพเคราะห์ จากปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา
ภาพที่ 4.4.2 แผ่นศิลาสลักลายรูปเทพ 9 องค์ จากปราสาทกำแพงใหญ่ จ.ศรีสะเกษ
ภาพที่ 4.4.3 แผ่นศิลาสลักลายรูปเทพ 9 องค์ จากเทวสถานพระนารายณ์ จ.นครราชสีมา
ภาพที่ 4.4.4 แผ่นศิลาสลักลายรูปเทพ 9 องค์ จากวัดปรางค์ จ.นครราชสีมา
ภาพที่ 4.5.1 ประติมากรรมแห่งสลักรูปพระอินทร์ จากปราสาทหินพนมรุ้ง จ. บุรีรัมย์
ภาพที่ 4.5.2 ประติมากรรมลอยตัวรูปช้างเอราวัณ จากปราสาทหินพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2.1

ประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ สลักร่วม
กับเทพรักษาทิศ และเทพนพเคราะห์ จาก ปราสาท
ตราเกียว ศิลปจาม

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2.2

ทับหลังปรากฏรูปพระอินทร์ทรงถือวัชระจากปราสาท
สมโบร์ไพรกุก ศิลปแบบสมโบร์ไพรกุก

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2.3

ทับหลังจากปราสาทสมโบร์ไพรกุก หลังที่ 7

ศิลปแบบสมโบร์ไพรกุก

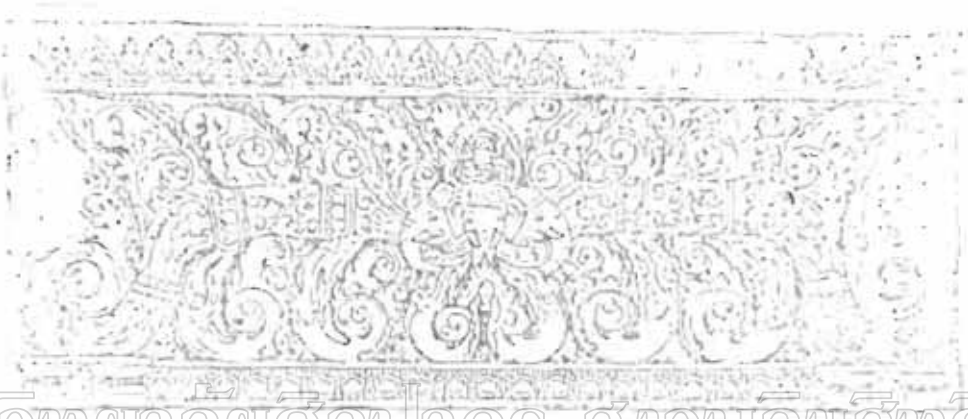

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2.4

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร

จากปราสาทพนมบาแด็ง ศิลปแบบบาแด็ง

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2.5

พระอินทร์ทรงช้างเอราวัณจากปราสาท DAMREI

ศิลปแบบเกาะแกร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2.6

ทับหลังภาพพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ จากปราสาท

บันทายศรี ศิลปแบบบันทายศรี

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2.7

หน้าบันแสดงภาพพระอินทร์ทรงประทานฝน จากปรา

สาทบันทายศรี ศิลปแบบบันทายศรี

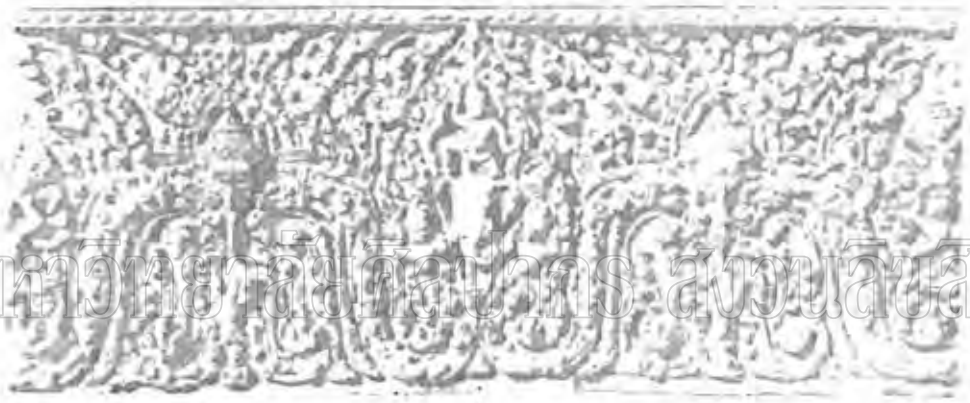

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2.8

ทับหลังพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว จาก

ปราสาทพันทายศรี ศิลปแบบบันทายศรี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2.9

ทับหลังที่ปรากฏรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเป็นส่วน

ประกอบ จากปราสาทบันทายศรี ศิลปแบบบันทายศรี

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2.10

เทพ 9 องค์ จากปราสาทออกอม ศิลาทราย ปัจจุบัน
อยู่ที่พิพิธภัณฑสถานเมืองพระนคร ศิลปแบบบันทายศรี
หรือคลัง พ.ศ. 1544

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2.11

ประติมากรรมรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ สลักร่วม
กับเทพรักษาทิศและเทพนพเคราะห์ จากปราสาทไลเล
ปัจจุบันอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2.12

ประติมากรรมสัมฤทธิ์ รูปช้างเอราวัณ 3 เศียร ในศิลปชอมแบบบายน ปัจจุบันอยู่ที่เมืองอะไย่ ประเทศพม่า

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 2.13

ประติมากรรมรูปพระพุทธเจ้าปางเสด็จจากดาวดึงส์ โดยมีพระอินทร์ และพระพรหมเป็นส่วนประกอบในภาพ ศิลปมถุรา ที่พระโค

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.1.1

ประติมากรรมนูนใบเสมาจากเรื่อง กุลาวกชาดก จาก

เมืองฟ้าแดดสูงยาง จ.กาฬสินธุ์ ศิลปแบบทวารวดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.1.2

ภาพแสดงรายละเอียดของประติมากรรม บนใบเสมา

เรื่องกุลาวกชาดก จากเมืองฟ้าแดดสูงยาง จ.กาฬสินธุ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.2

เสมาแสดงภาพพระอินทร์ และชายา 2 องค์ เหนือ
เศียรช้างเอราวัณ จากจังหวัดกาฬสินธุ์ ศิลปแบบ
ทวารวดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.3.1

พระพุทธรูปปางเสด็จจากดาวดึงส์ มีพระอินทร์และพระพรหมเป็นองค์ประกอบอยู่ทั้งสองข้าง พบที่จังหวัดลพบุรี ปัจจุบันอยู่ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ศิลปแบบทวารวดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.3.2

แสดงรายละเอียดของประติมากรรมซึ่งอาจจะเป็นพระอินทร์ ทางด้านขวาของพระพุทธเจ้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.4.1

พระพุทธรูปปางเสด็จจากดาวดึงส์ มีพระอินทร์และพระพรหมเป็นองค์ประกอบอยู่ทั้งสองข้าง ปัจจุบันอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ศิลปทวารวดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.4.2

แสดงรายละเอียดของพระอินทร์ ซึ่งทรงถือฉัตรอยู่ทางด้านซ้ายของพระพุทธเจ้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.5.1

พระพุทธรูปปางเสด็จจากดาวดึงส์ มีพระอินทร์และพระพรหมเป็นองค์ประกอบอยู่ทั้งสองข้าง พบที่จังหวัดนครปฐม ปัจจุบันอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร ศิลปทวารวดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.5.2

แสดงรายละเอียดของพระอินทร์ ซึ่งทรงถือฉัตรอยู่ทางด้านซ้ายของพระพุทธเจ้า

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.6.1

พระพุทธรูปปางเสด็จจากดาวดึงส์ มีพระอินทร์และพระพรหมเป็นองค์ประกอบอยู่ทั้งสองข้าง พบที่จังหวัด ลพบุรี เป็นสมบัติส่วนตัวของ นายธาดา วานิชสมบัติ

ศิลปแบบทวารวดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.6.2

แสดงรายละเอียดของพระอินทร์ ซึ่งทรงถือวัชระอยู่ทางด้านซ้ายของพระพุทธเจ้า

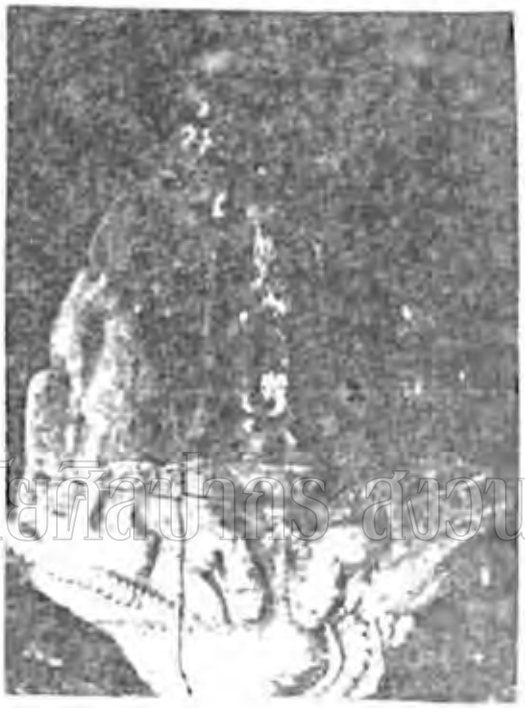

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.7.1

พระพุทธรูปปางเสด็จจากดาวดึงส์ มีพระอินทร์และพระพรหมเป็นองค์ประกอบอยู่ทั้งสองข้าง พบที่จังหวัดลพบุรี ปัจจุบันอยู่ที่พิพิธภัณฑ์ส่วนบุคคล อง รอยดี้เปตเล่อร์ ศิลปแบบทวารวดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.7.2

แสดงรายละเอียดของพระอินทร์ ซึ่งกำลังถือวัชระอยู่
ทางด้านซ้ายของพระพุทธเจ้า

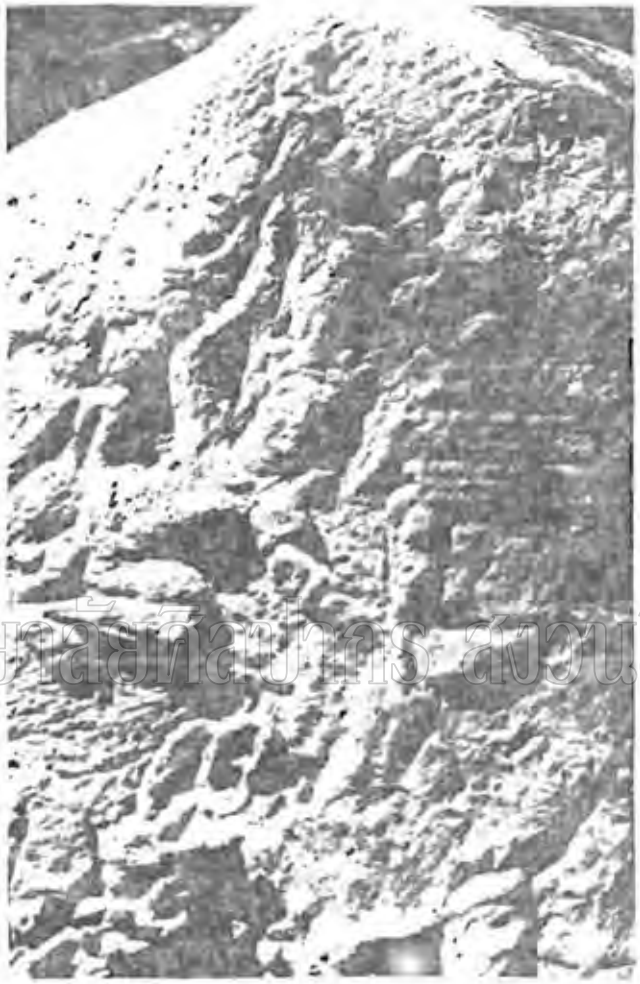

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.8

ประติมากรรมนูนใบเสมาจากสาคกเรื่องจันทกุมาร จากเมืองฟ้าแดดสูงยาง ปัจจุบันอยู่ใน พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ.ขอนแก่น ศิลปทวารวดี

ภาพที่ 3.9

ประติมากรรมบนใบเสมาจากเรื่องเวสสันดรชาดก จากเมืองฟ้าแดดสูงยาง ปัจจุบันอยู่ที่วัดศรีบุญเรือง จ.กาฬสินธุ์ ศิลปทวารวดี

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 3.10

ประติมากรรมปูนปั้นภาพพระพุทธเจ้าปางเสด็จจากดาว
ดึงส์ที่วัดตระพังหลวงหลาง เมืองเก่าสุโขทัย พระอินทร์
ทรงประทับทางเบื้องทวายของพระพุทธองค์ ศิลปสุโขทัย

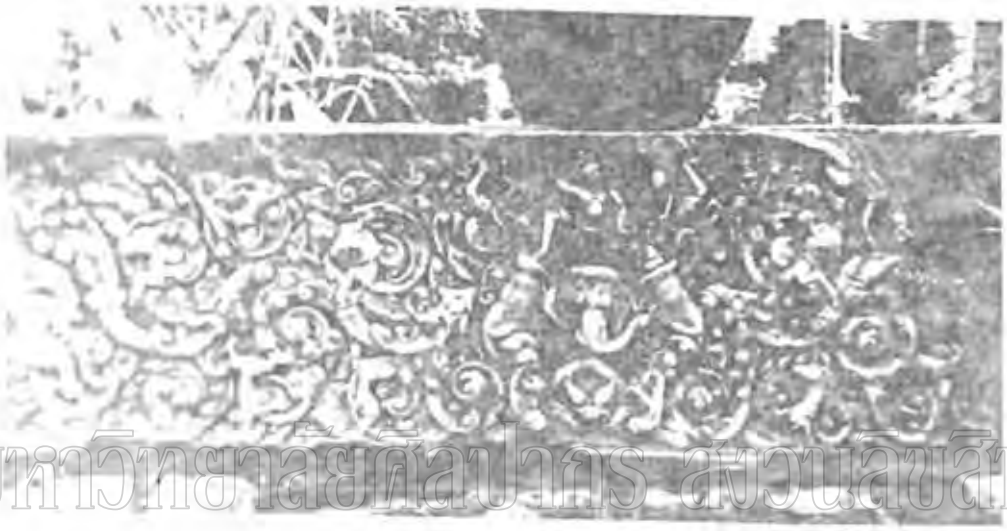

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.1.1

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร

ไม่ทราบที่มา ปัจจุบันอยู่บริเวณหน้าบันไดทางขึ้น

หลากการเปรียญของวัดปรางค์ จ.นครราชสีมา

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลงนามลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.1.2

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก
ประตูด้านทิศใต้ของปราสาทบ้านพลวง จ. สุรินทร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.1.3

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จากวัด

โบสถ์ จ. จันทบุรี

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลงวันที่สิทธิ์

ภาพที่ 4.1.1.4

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก

ปราสาทกู่กาสิงห์ จ.ร้อยเอ็ด

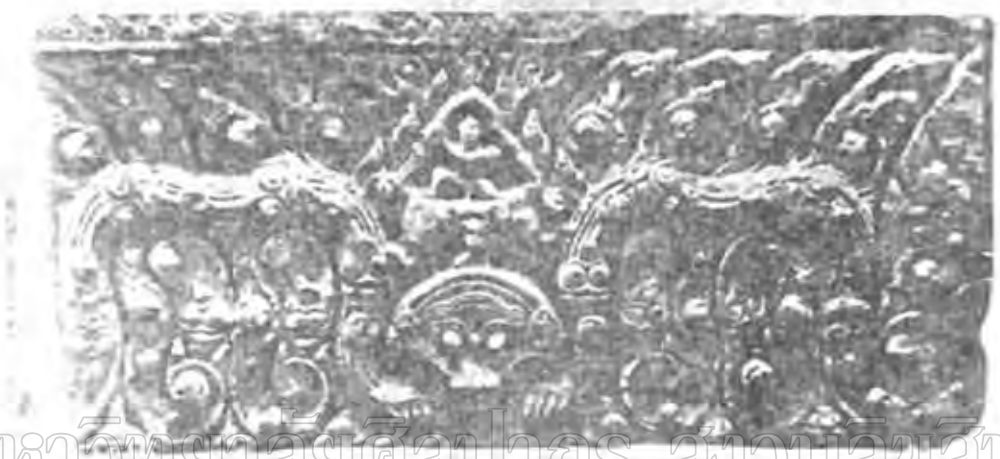

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.1.5

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก

ปราสาทหนองหงส์ จ. บุรีรัมย์

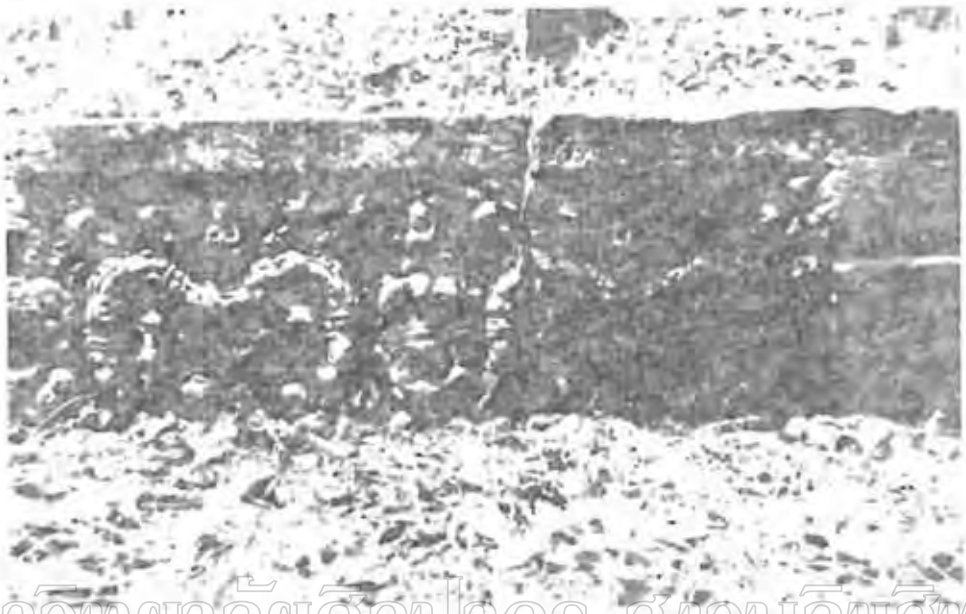

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.1.6

ทับหลังรูปพระลินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก

ปราสาทบ้านไพล จ. สุรินทร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.1.7

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก

ปราสาทบ้านปราสาท จ. บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.1.6

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้าง 3 เศียร จากปราสาท

โคกปราสาท จ.บุรีรัมย์

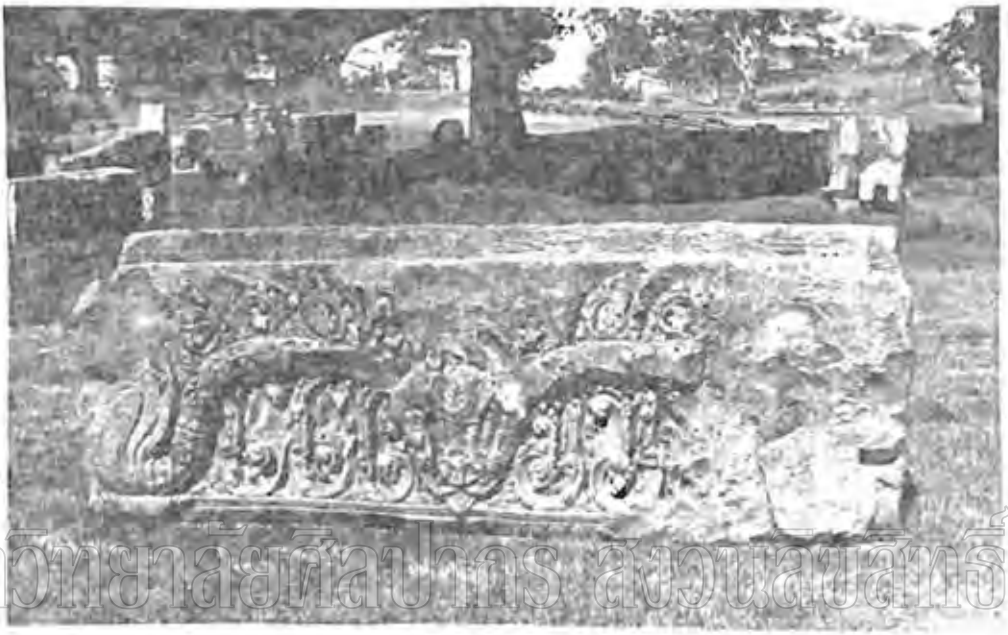

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.1.9

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก
ปราสาทมีชัย(เมืองชัย) จ.สุรินทร์ ปัจจุบันอยู่ที่สนาม
ด้านหน้าของปราสาทหินพนมรุ้ง

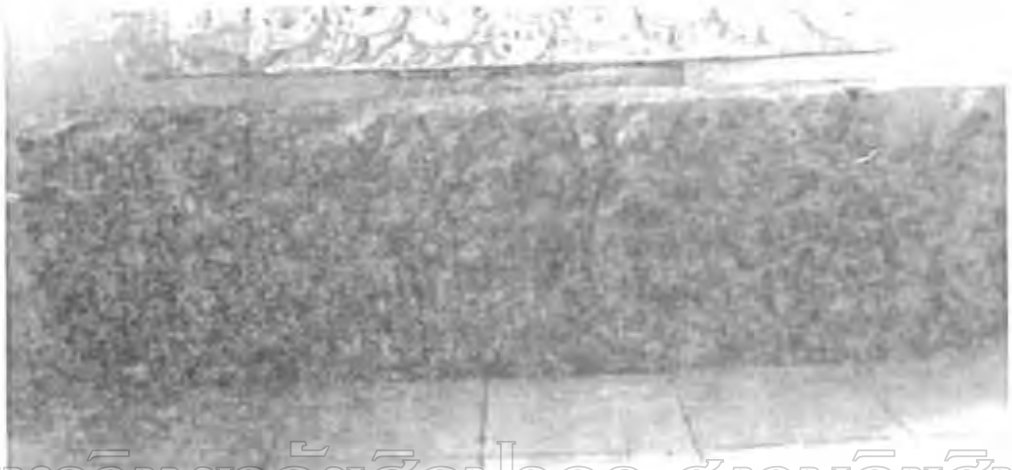

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.1.10

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก
ปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา ปัจจุบันอยู่ที่หน่าย
ศิลปากรที่ 6 อ.พิมาย

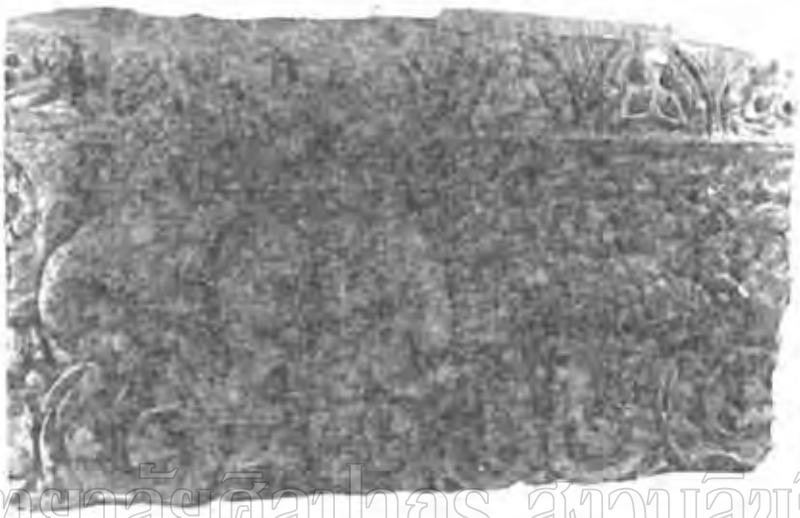

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.2.1

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ไม่ทราบ

ที่มา ปัจจุบันอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ จ.ปราจีนบุรี

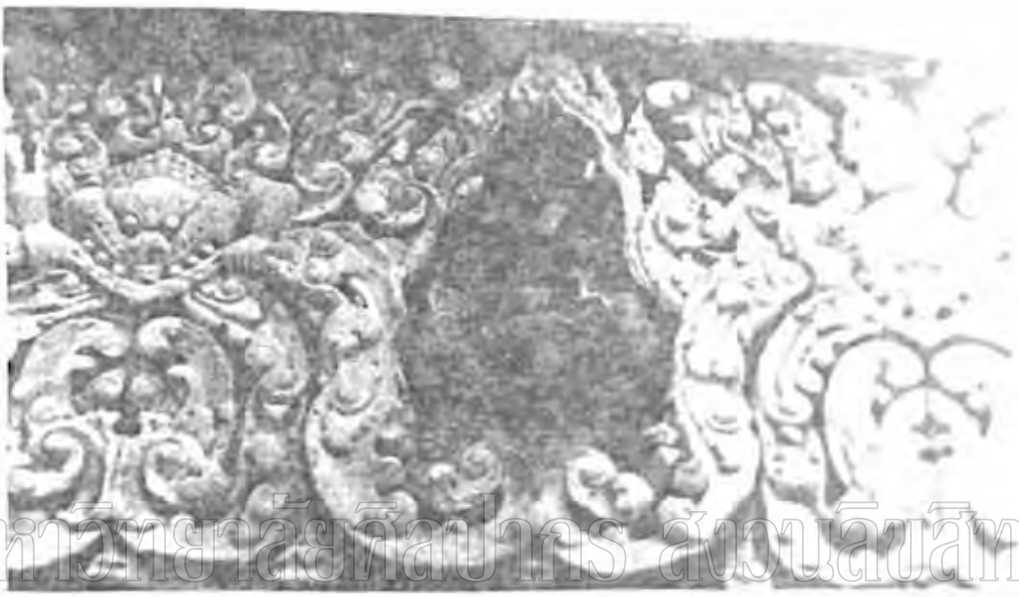

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.2.2

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก

ปราสาทวัดปรางค์ จ.นครราชสีมา

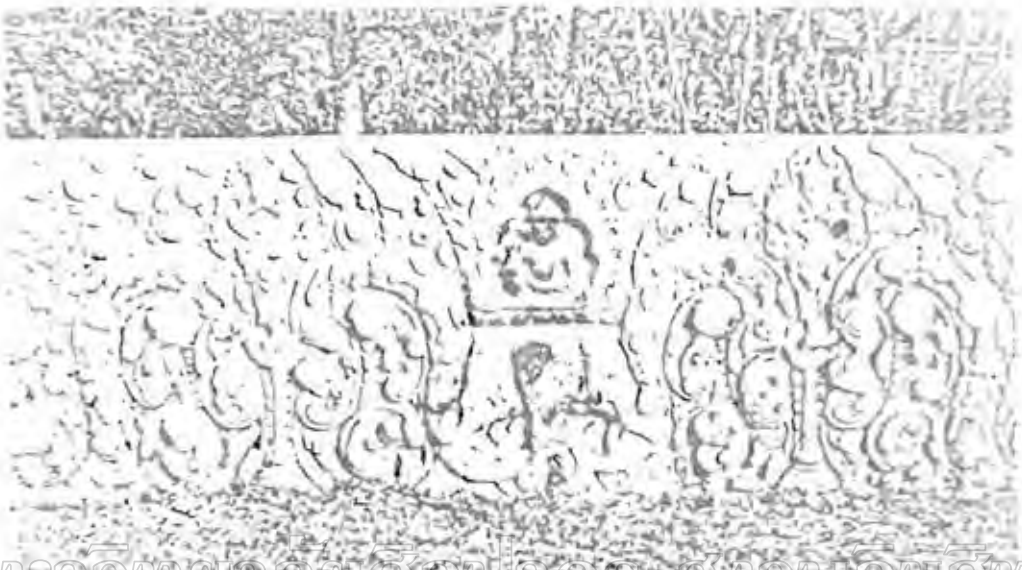

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.2.3

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก

ปรางค์กู่สวนแตง จ.บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.2.4

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก

ปราสาทสังฆ์ศิลป์ทัย จ.สุรินทร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.2.5

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก

ปรางค์พะโค จ.นครราชสีมา ปัจจุบันอยู่ที่หน่วยศิลปากร

ที่ 6 อ.พิมาย

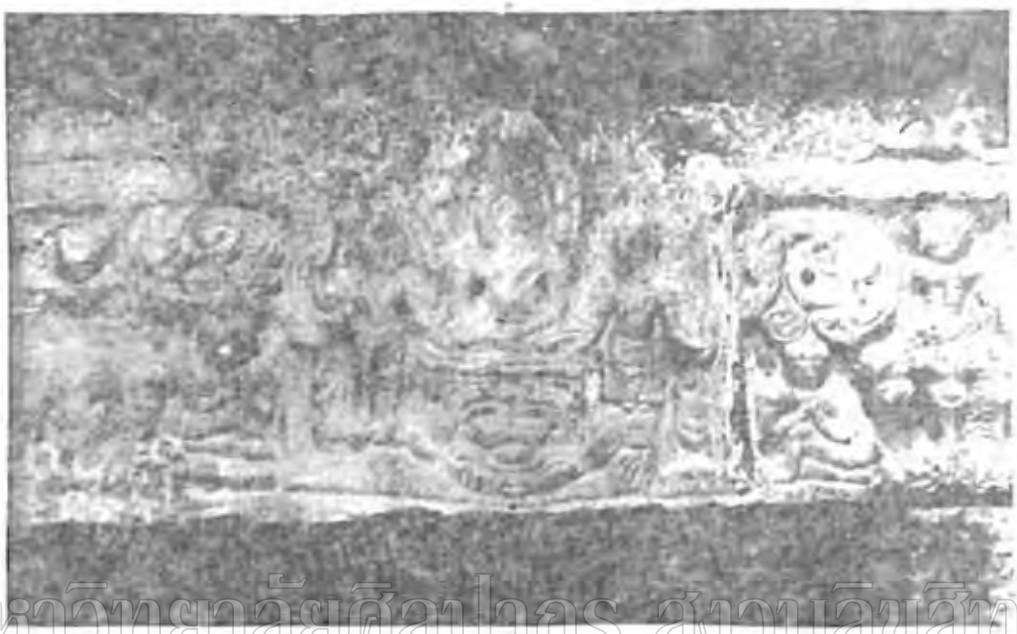

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.2.6

พับหลังปรากฏรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร เป็นส่วนประกอบของภาพ จากกู่บ้านแดง จ.มหาสารคาม

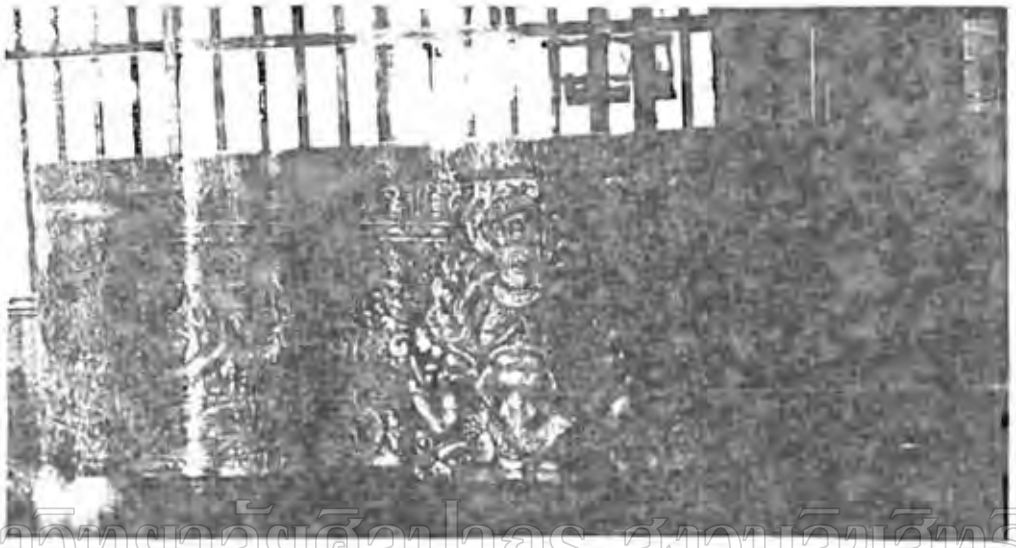

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.3.1

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก
ปราสาทเมืองแขก จ.นครราชสีมา ปัจจุบันอยู่ที่หน่วย
ศิลปากรที่ 6 อ.พิมาย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.3.2

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก

วัดโพธิ์ย้อย จ.บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.3.3

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก

ปราสาทหินเขาปลายบัด จ.บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.3.4

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร มีเทวี
ประกอบทั้งสองข้าง จากปราสาทหินพิมาย จ.นครราช
สีมา ปัจจุบันทับหลังชิ้นนี้อยู่ที่หน่วยศิลปากรที่ 6 อ.พิมาย

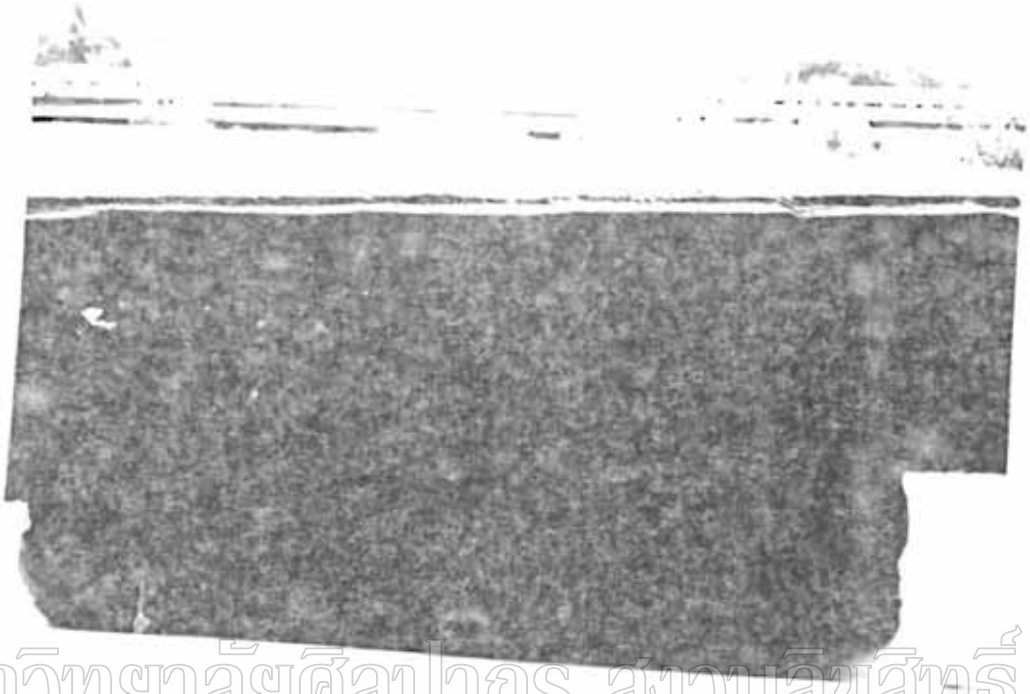

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.3.5
ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก
ปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา ปัจจุบันอยู่ที่หน่วย
ศิลปากรที่ 6 อ.พิมาย

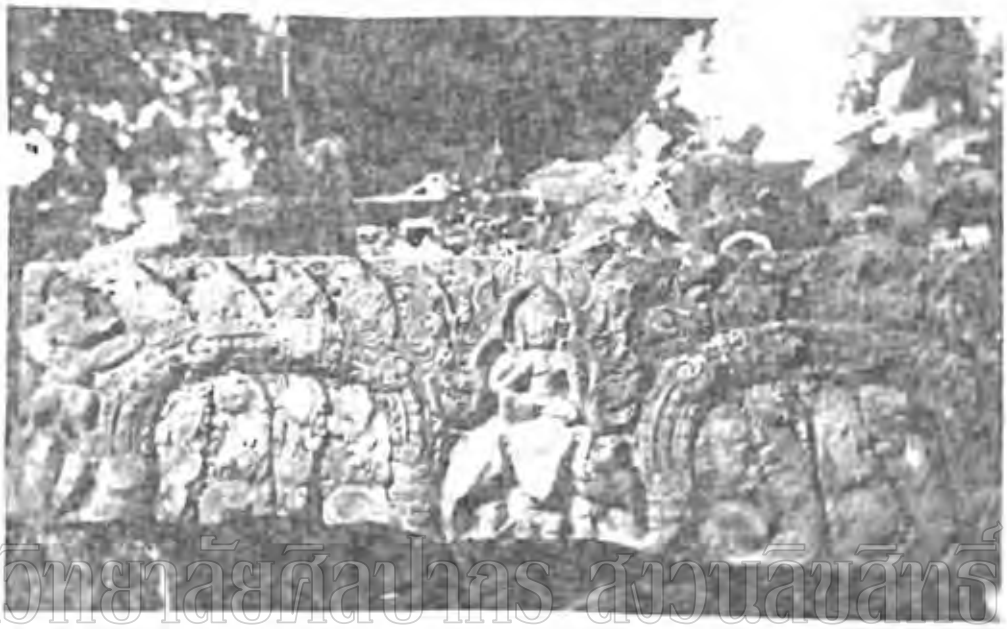

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.3.6

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก

ปราสาทบ้านเยอ จ.ศรีสะเกษ

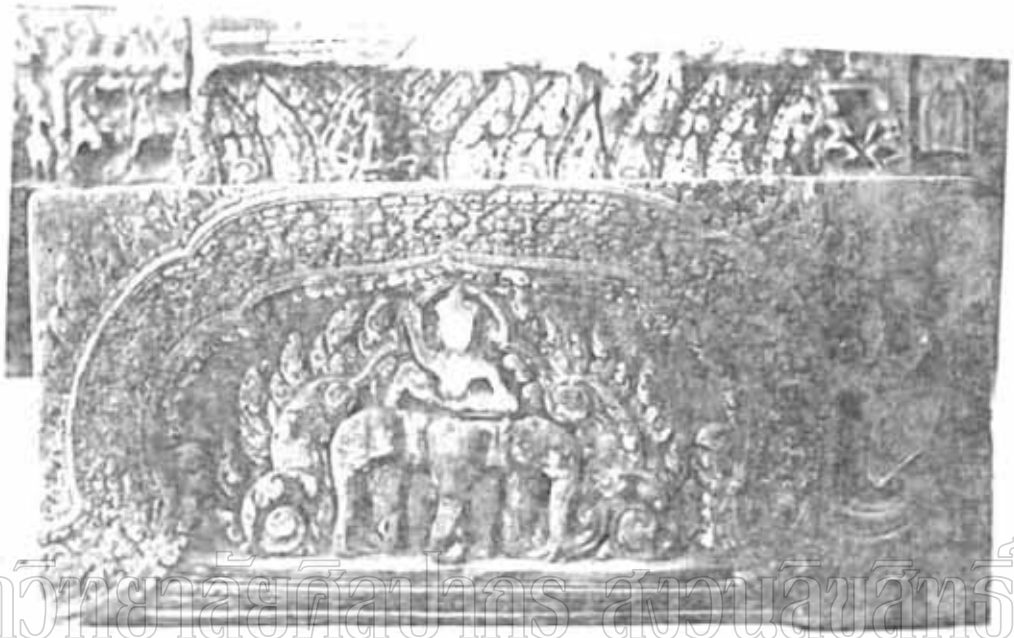

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.1.3.7
หน้าบันรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร จาก
ปราสาทกู่กาสิงห์ จ.ร้อยเอ็ด ปัจจุบันอยู่หน่วยศิลปา
กรที่ 6 อ.พิมาย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.2.1

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว จาก

ปราสาทหนางบัวคูม จ.สุรินทร์

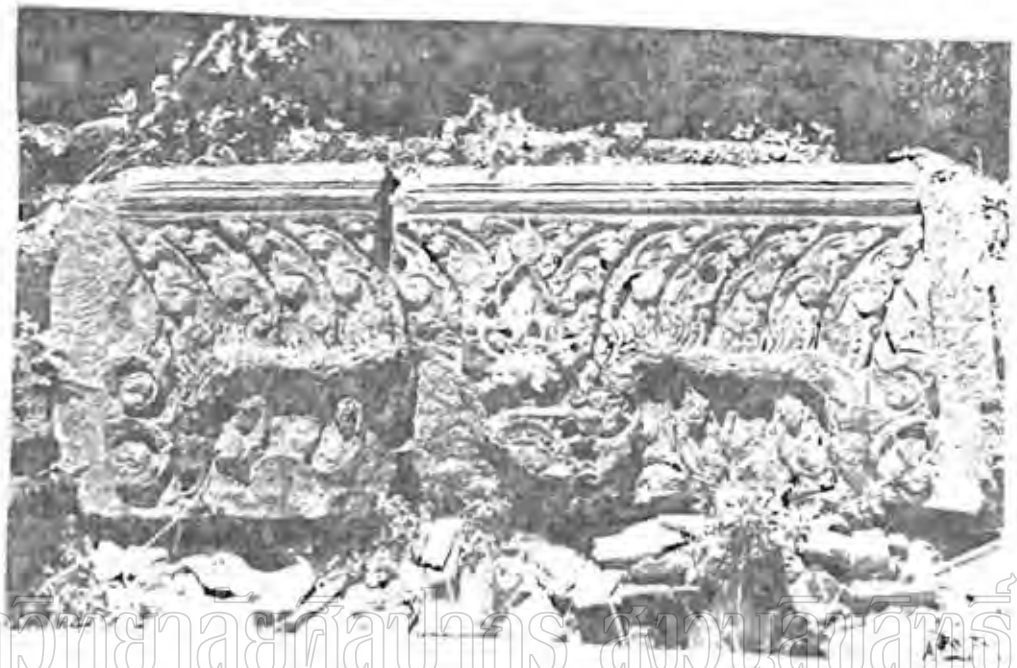

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.2.2.1

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว จาก

ปราสาทบ้านอนันต์ จ.สุรินทร์

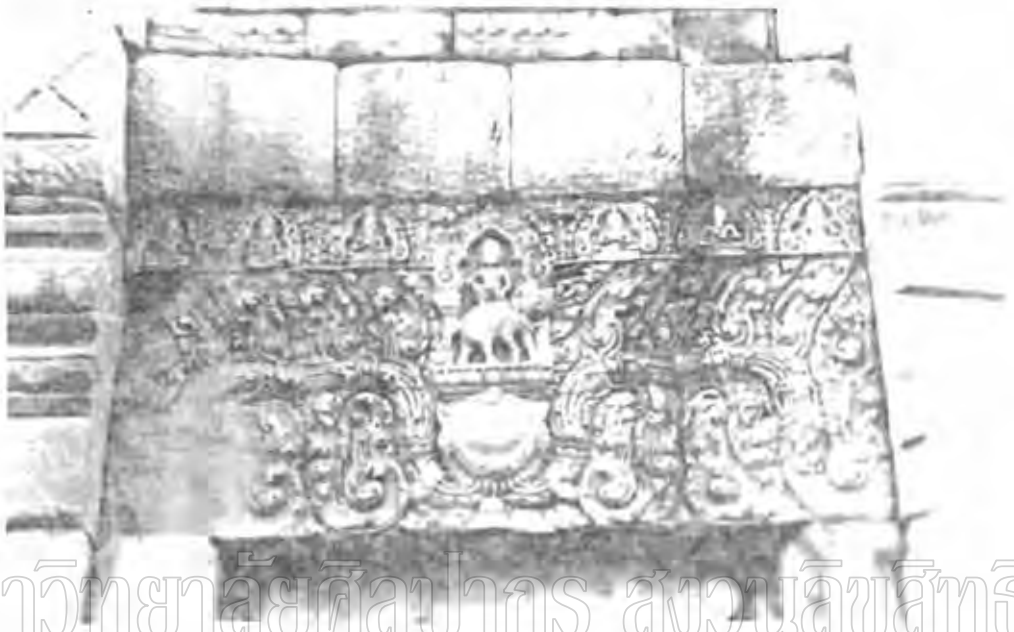

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.2.2.2

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว จาก

ประตูด้านทิศตะวันออกของปราสาทบ้านพลวง จ.สุรินทร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.2.3.1

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว จาก

ปราสาทกำแพงใหญ่ จ.ศรีสะเกษ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.2.3.2

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว จาก
วัดโพธิ์ย่อย จ.บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.2.3.3

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว จาก

ปราสาทนารายณ์เจงเวง จ.สกลนคร

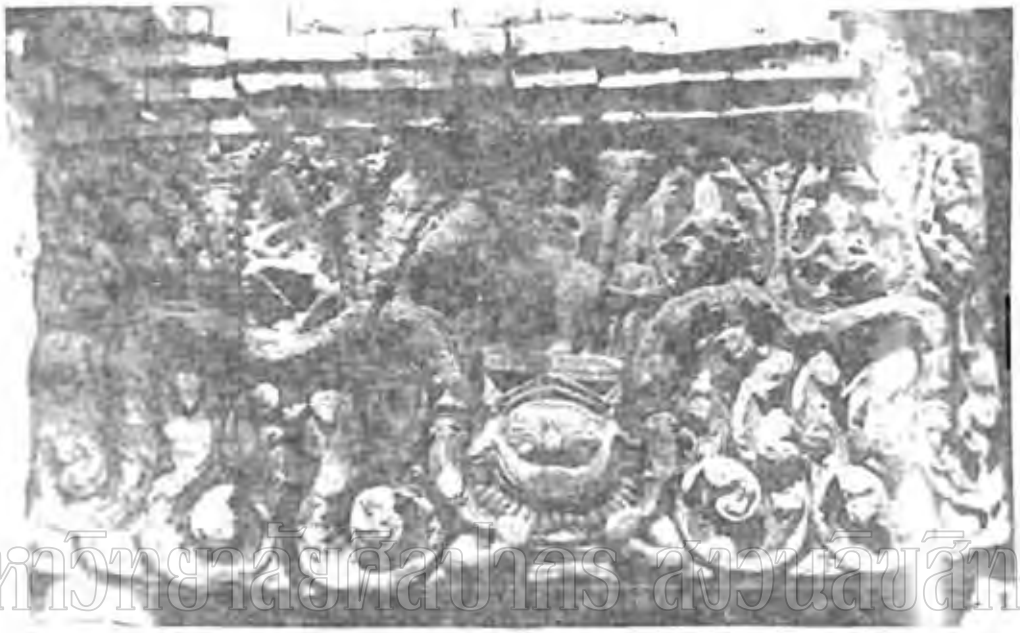

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.2.1.4

ทับหลังรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว จาก

ปราสาทปรางค์กู่ จ.ศรีสะเกษ

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.2.3.5

หน้าบันรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว เหนือ
กรอบประตูด้านทิศเหนือของปราสาทหินบ้านพลวง
จ.สุรินทร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.3.1.1
ภาพสลักพุนรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว จาก
ปรางค์ประธานด้านทิศตะวันออก ยุคต้นเชิงบาตรที่ 1
ปราสาทหินพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์

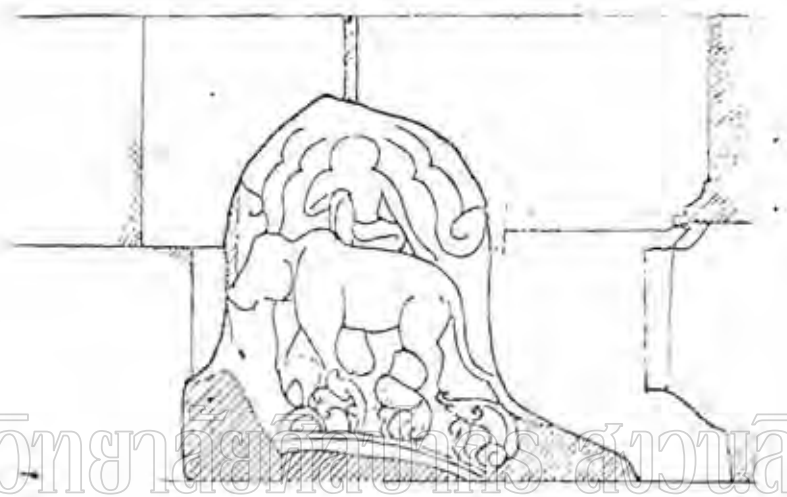

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.3.1.2

กลีบขนุนรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว บนชั้นเชิง
บาตรที่ 3 ของปรางค์ประธานปราสาทนารายณ์เจงเวง
จ.สกลนคร

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ ก.3.1.3

กลีบขนุนรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียรเดียว บนชั้นเชิง
บาตรที่ 4 ของปรางค์ประธานปราสาทนารายณ์เจงเวง
จ.สกลนคร

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.3.2.1

กลีบขนุนปรางค์รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร

จากปราสาทหินเมืองต่ำ จ.บุรีรัมย์ ปัจจุบันอยู่ภายใน

ห้องคลังของปราสาทหินพนมรุ้ง

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.3.2.2

กลีบขนุนปรางค์รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร
บนสันเชิงกาดรที่ 3 ด้านทิศใต้ ของปรางค์บริวารด้าน
ทิศตะวันตกเฉียงใต้ของปราสาทศรีขรภูมิ จ.สุรินทร์

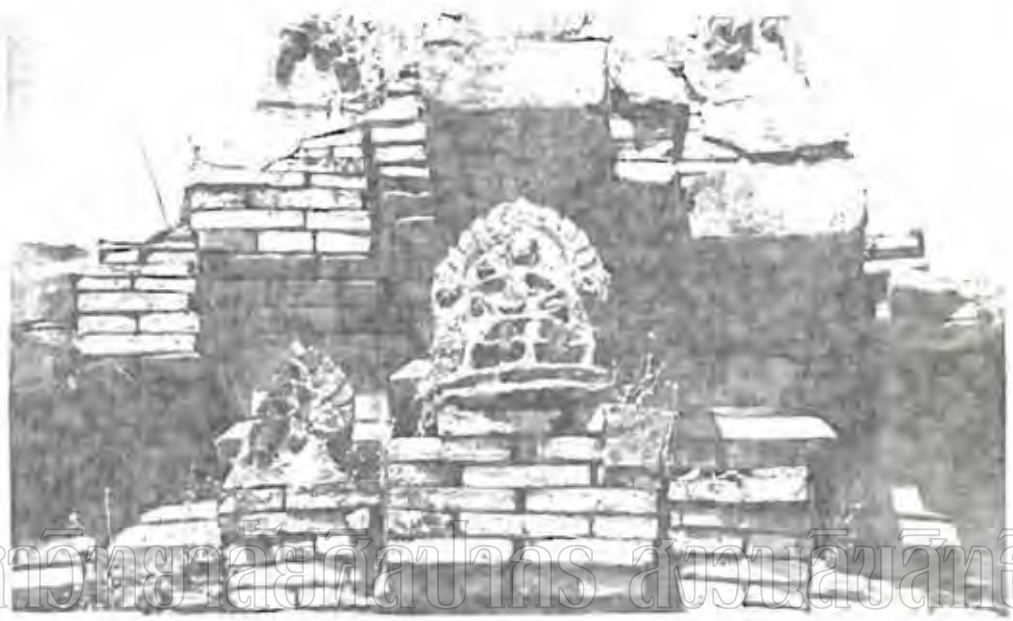

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.3.2.3

กลีบกนุนปรางค์รูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร
บนชั้นเชิงบาตรที่ 3 ทางด้านทิศตะวันตก ของปรางค์แรก
วารด้านทิศตะวันตกเฉียงใต้ ของปราสาทเขาพระภูมิ
จ.สุรินทร์

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.3.2.4

กลีบชนุนรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร ไม่ทราบ

ที่มา ปัจจุบันอยู่ที่ พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระราชวังจันทร์

เกษม อ.เมือง จ.อยุธยา

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.3.2.5

ภาพสลักนูนรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร บนชั้นเชิงบาตรที่ 2 ของปรางค์ประธานปราสาทหินพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.3.2.6

กลีบขนุนรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร บนชั้นเชิงบาตรที่ 3 ของปรางค์ประธานปราสาทหินพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.3.2.7

กลีบขนุนรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณ 3 เศียร บนชั้นเชิงบาตรด้านทิศตะวันออกเฉียงใต้ของปรางค์ประธาน ปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา

มหาวิทยาลัยศิลปากร ลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.3.2.8

กลีบขนุนปรางค์ ซึ่งเหลือแต่ส่วนของช้างเอราวัณ 3 เศียร

ไม่ทราบที่มา ปัจจุบันอยู่ที่หน่วยศิลปากรที่ 6 อ.พิมาย

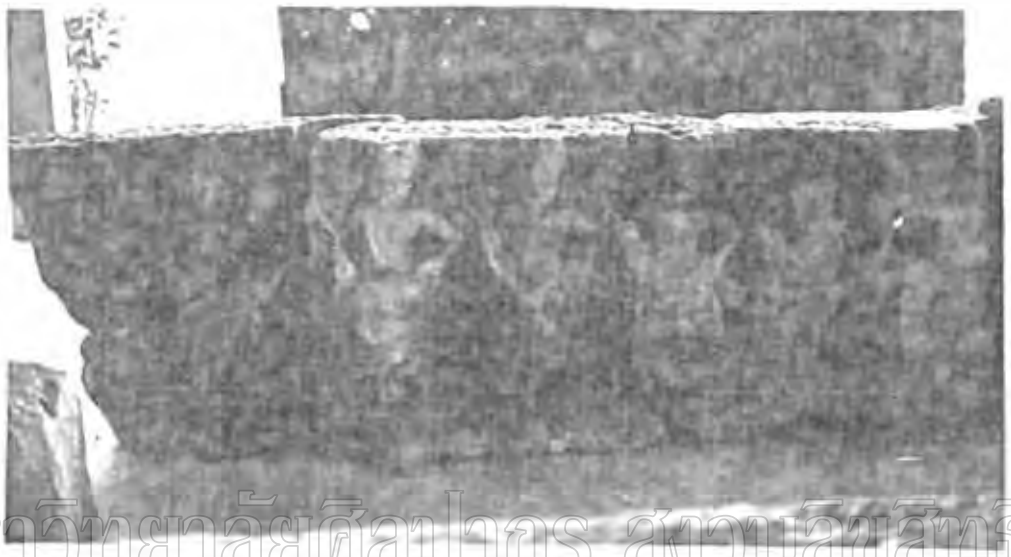

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.4.1

แผ่นศิลาสลักลายรูปเทพรักษาทิศ และเทพนพเคราะห์ จากปราสาทหินพิมาย จ.นครราชสีมา ปัจจุบันอยู่ที่หน่วยศิลปากรที่ 6 อ.พิมาย

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.4.2

แผ่นศิลาสลักลายรูปเทพรักษาทิศ และเทพนพเคราะห์

จากปราสาทกำแพงใหญ่ จ.ศรีสะเกษ

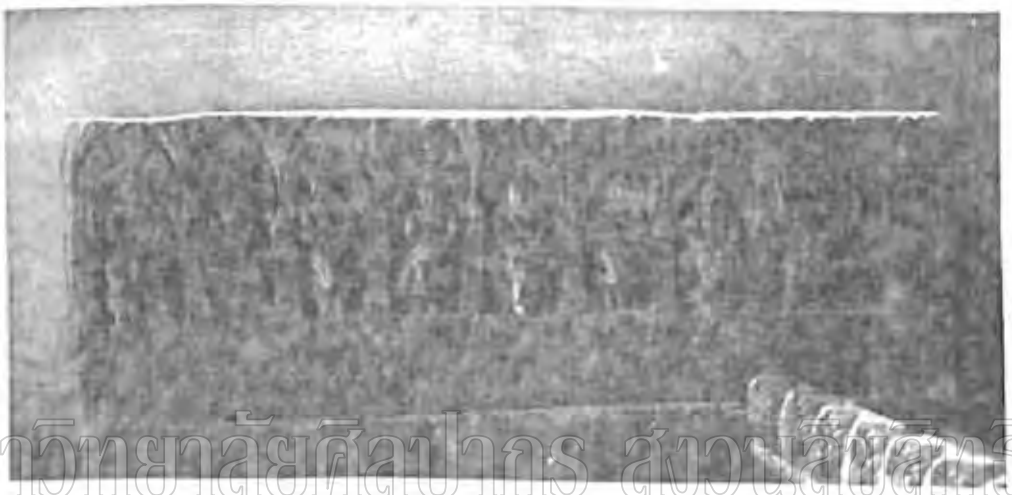

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.4.3

แผ่นศิลาสลักลายรูปเทพรักษาทิศ และเทพนพเคราะห์

จากเทวสถานพระนารายณ์ จ.นครราชสีมา ปัจจุบันอยู่

ที่หน่วยศิลปากรที่ 6 อ.พิมาย

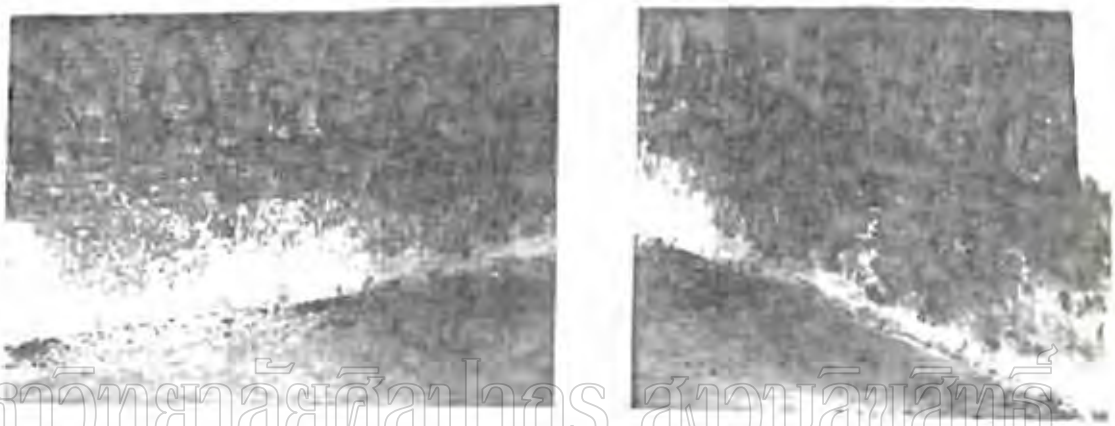

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.4.4

แผ่นศิลาสลักลายรูปเทพรักษาทิศ และเพนพเดราะห์ จากวัดปรางค์ จ.นครราชสีมา ปัจจุบันถูกฝังติดกับผ้าแพงภายในวัด

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.5.1

ประติมากรรมแห่งสลักรูปพระอินทร์ทรงช้างเอราวัณเศียร

เดียว จากปราสาทหินพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์

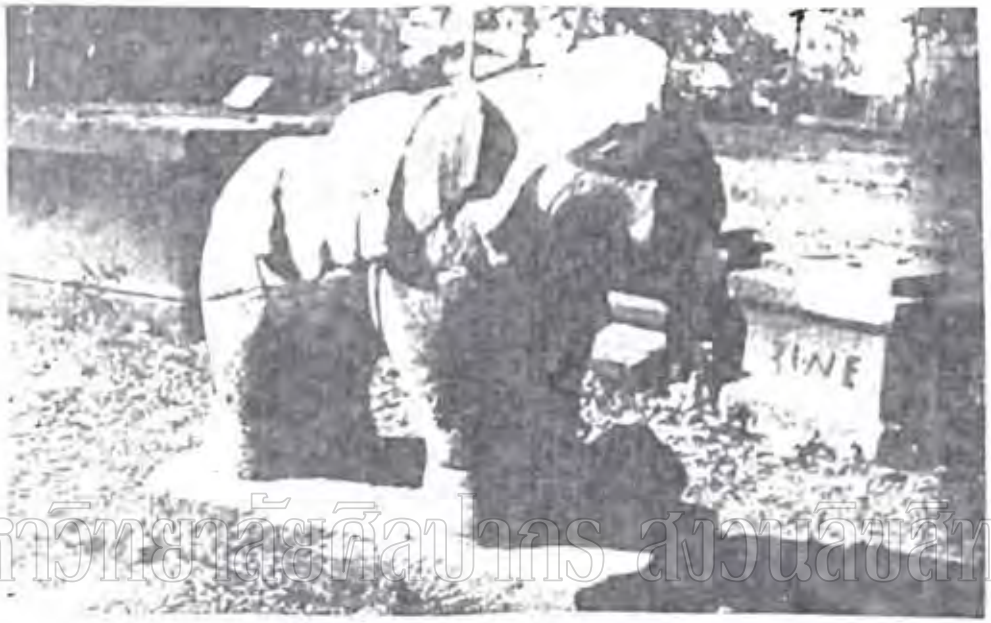

มหาวิทยาลัยศิลปากร สงวนลิขสิทธิ์

ภาพที่ 4.5.2

ประติมากรรมลอยตัวรูปช้างเอราวัณ จากปราสาท

หินพนมรุ้ง จ.บุรีรัมย์